

SEXY SILVER: intimita a sexualita seniorů v pobytových sociálních zařízeních

Mgr. Miloslava Dočkalová

Diplomová práce
2025

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta multimediálních komunikací

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta multimediálních komunikací

Ateliér Arts Management

Akademický rok: 2024/2025

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení:	Mgr. Miloslava Dočkalová
Osobní číslo:	K22441
Studijní program:	N0288P3 10001 Arts Management
Forma studia:	Kombinovaná
Téma práce:	SEXY SILVER: intimita a sexualita seniorů v pobytových sociálních zařízeních

Zásady pro vypracování

1. Zpracování rešerše odborné literatury a internetových zdrojů odpovídajících zvolenému tématu.
2. Vytýčení cílů práce v návaznosti na teoretické poznatky, formulace metodického postupu a stanovení výzkumných otázek.
3. Realizace výzkumu, zpracování získaných dat a vyhodnocení.
4. Analýza získaných dat, provázání s teorií, příprava výstupů.
5. Realizace výstupů reflektující zvolené téma.

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

1. VENGLÁŘOVÁ, Martina. Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky. Grada, 2007. ISBN 978-80-247-6497-9. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/problematicke-situace-v-peci-o-seniory-2805/>.
2. HAŠKOVCOVÁ, Helena. Fenomén stáří. 2. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.
- KAUFMANN, Jean-Claude. Chápající rozhovor. Studijní texty. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-033-9.
3. PONDĚLÍČEK, Ivo. Stárnutí: osobnost a sexualita. Druhé. Praha: Avicenum, 1987.
4. VENGLÁŘOVÁ, Martina a EISNER, Petr. Sexualita osob s postižením a znevýhodněním. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0373-5.
5. FAFEJTA, Martin. Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1030-6.
6. LEAVY, Patricia. Method meets art: arts-based research practice. Third edition. New York: The Guilford Press, [2020]. ISBN 978-1-4625-3897-3.
7. KAUFMANN, Jean-Claude. Chápající rozhovor. Studijní texty. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-033-9.
8. VARTO, Juha. Artistic research: What is it? Who does it? Why? Aalto korkeakoulusäätiö, 2018. ISBN 978-952-60-7967-7.
9. HESSE-BIBER, Sharlene Nagy (ed.). Feminist research practice: A Primer. 2. Los Angeles: SAGE, 2014. ISBN 978-1-4129-9497-2.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Eva Vázalová Gartnerová, Ph.D.**
Ateliér Arts Management

Datum zadání diplomové práce: **2. prosince 2024**
Termín odevzdání diplomové práce: **23. května 2025**

L.S.

Mgr. Josef Kocourek, Ph.D.
děkan

Mgr. Jana Ovčáčková, Ph.D.
vedoucí ateliéru

Ve Zlíně dne 2. prosince 2024

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění bez ohledu na výsledek obhajoby;
- diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému a bude dostupná k nahlédnutí;
- jedno vyhotovení diplomové práce v listinné podobě bude ponecháno Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně k uložení;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- podle § 60 odst. 1 autorského zákona má Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům;
- pokud je výstupem diplomové práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá; neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji, že

- jsem na diplomové práci pracoval(a) samostatně a použitou literaturu jsem řádně citoval(a); v případě publikace výsledků budu uveden(a) jako spoluautor;
- odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou obsahově totožné.

V Brně, dne 22.5.2025

.....
podpis autora

ABSTRAKT

Diplomová práce je experimentální sondou do světa seniorů a jejich prožívání intimity a sexuality v pobytových zařízeních. Cílem projektu je sběr časově omezených dat a nalezení nejvhodnější metodologie. Součástí práce je návrh několika alternativních výzkumných metod. Práce využívá principů uměleckého, feministického a praktického výzkumu, opírá se též o etnologické přístupy k práci s terénem. Text je prvním krokem k podrobnějšímu uměleckému výzkumu, jehož cílem je zmapovat situaci v Česku. Výstupem je kurátorské libreto k výstavě, která uměleckou formou zpracovává získaná data a metodologický guide, který na základě přímé zkušenosti shrnuje podstatné momenty výzkumné práce v terénu.

Klíčová slova: sexualita seniorů, intimita, domovy pro seniory, pobytové sociální zařízení

ABSTRACT

The thesis is an experimental probe into the world of the elderly and their experience of intimacy and sexuality in residential care facilities. The aim of the project is to collect time-limited data and find the most appropriate methodology. The thesis includes the proposal of several alternative research methods. The thesis uses principles of artistic, feminist and practical research, and also relies on ethnological approaches to fieldwork. The text is a first step towards a more detailed artistic research, which aims to map the situation in the Czech Republic. The outcome is a curatorial libretto for an exhibition that artistically processes the data collected and a methodological guide that summarises the essential moments of the fieldwork based on direct experience.

Keywords: sexuality of the elderly, intimacy, homes for the elderly, residential care facilities

„Je to hlubší diagnóza společnosti, kde sexualita – a zvláště ta minoritní – zůstává něčím, co lze použít jako nátlakový nástroj. Jak silně v nás musí přezívat reflex, že sexualita je něco, co se odhaluje jako tajemství, servíruje jako senzace a vyvěšuje na titulky, jako by šlo o únik tajných dokumentů?“

– Filip Titlbach, Studio N

OBSAH

ÚVOD.....	13
1 VHLIED DO PROBLEMATIKY	14
1.1 STÁRNUTÍ A STÁŘÍ.....	14
1.1.1 Vymezení stáří	15
1.1.2 Obecné aspekty stárnutí	16
1.1.3 Fyzické stárnutí	18
1.1.4 Psychické stárnutí.....	18
1.1.5 Sociální stárnutí.....	19
1.1.6 Depresivita seniorů.....	22
1.1.7 Alzheimerova choroba a demence	22
1.1.8 Násilí, zanedbávání, týrání	23
1.1.9 Suicidalita seniorů.....	24
1.1.10 Koncept aktivního stárnutí	25
1.1.11 Stárnutí v populačním kontextu	26
1.1.12 Umírání a smrt.....	26
1.1.13 Společenské jevy spojené se stářím	28
1.2 SEXUALITA, INTIMITA A STÁRNUTÍ.....	28
1.2.1 Historický kontext sexuality	29
1.2.2 Sexualita	31
1.2.3 Sexualita ve stáří	33
1.2.4 Stárnoucí sexualita žen.....	38
1.2.5 Stárnoucí sexualita mužů	39
1.2.6 Stárnoucí sexualita LGBTQ+.....	40
1.2.7 Mýty a stereotypy týkající se (stárnoucí) sexuality	42
1.2.8 Intimita	44
1.2.9 Zobrazení (stárnoucí) sexuality a intimity v kultuře	45
1.3 INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE	46
1.3.1 Systém péče v Česku.....	46
1.3.2 Domovy pro seniory.....	48
1.3.3 Světlé i temné stránky pečovatelsví	49
1.3.4 Domovy se zvláštním režimem	50
1.3.5 Téma sexuality v domovech pro seniory	51
1.3.6 Pečovatel tváří v tvář sexualitě	53
1.3.7 Srovnání se zahraniční praxí	54
2 POZNÁMKA K LITERATUŘE.....	56
3 PŘÍPRAVA VÝZKUMU	58
3.1 VHLIED DO METODOLOGIE VÝZKUMŮ SEXUALITY (SENIORŮ).....	58
3.2 DŮVODY A MOTIVACE.....	59
3.3 VÝZKUMNÉ OTÁZKY	60
3.4 NÁVRH METODOLOGIE	60
3.4.1 Polostrukturovaný rozhovor.....	60
3.4.2 Deník výzkumnice	61

3.4.3	Fotografování jako součást výzkumu.....	61
3.5	NÁVRH ALTERNATIVNÍCH A INTERAKTIVNÍCH METOD.....	62
3.5.1	Evokační karty Freya.....	62
3.5.2	Mapa slasti, Kresba silného sexuálního zážitku.....	63
3.5.3	Fotografie jako nástroj vhledu.....	64
4	REALIZACE VÝZKUMU	65
4.1	VÝBĚR VZORKU.....	65
4.1.1	Oslovení domovů	65
4.1.2	Výběr respondentů, kritéria výběru.....	67
4.1.3	Výsledný vzorek.....	67
4.1.4	Limity vzorku.....	68
4.2	PRŮBĚH SBĚRU DAT.....	69
4.2.1	Harmonogram.....	69
4.2.2	Návraty do terénu a pozorované změny	70
4.3	PRŮBĚŽNÁ ADAPTACE METODOLOGIE	70
4.3.1	Důvody změn metodologie	71
4.3.2	Konkrétní změny a jejich dopad.....	72
4.4	ETICKÉ ASPEKTY	74
4.4.1	Téma.....	76
4.4.2	Cílová skupina (vzorek)	77
4.4.3	Fotografie a kresby	77
4.4.4	Vedení rozhovorů	77
4.4.5	Nahrávání	78
4.4.6	Transkripce.....	79
4.4.7	Anonymizace.....	80
4.4.8	Autorizace	81
4.4.9	Informovaný souhlas	81
4.4.10	Etická komise	83
4.5	ADMINISTRACE A TESTOVÁNÍ METOD.....	84
4.5.1	Rozhovor, evokační karty Freya	84
4.5.2	Mapa slasti.....	85
4.5.3	Kresba silného sexuálního zážitku	86
4.5.4	Fotodokumentace	86
4.5.5	Fotodokumentace, kulturní sonda, photovoice.....	87
4.5.6	Rozhovor ve dvojici	88
4.5.7	Vyhodnocení efektivity použitých metod	89
5	ANALÝZA A INTERPRETACE VÝZKUMU.....	90
5.1	PŘÍPRAVA.....	90
5.1.1	Nabízející se analýza: tematická analýza	92
5.1.2	Alternativní analytická linie: vhledy doplněné případovými studiemi	92
5.2	KONTEXTY	92
5.2.1	Kulturní kontext	93

5.2.2	Historicko-politický kontext	93
5.2.3	Genderový kontext	94
5.2.4	Situační kontext	96
5.3	CHARAKTERISTIKY RESPONDENTŮ V KONTEXTU VÝZKUMU	96
6	TEMATICKÁ ANALÝZA	99
6.1	VZTAH K VLASTNÍMU TĚLU	99
6.1.1	Sebepojetí a srovnávání	99
6.1.2	Kult mládí	102
6.1.3	Téma genderu, sexuální orientace	103
6.1.4	Sebeodhalování	104
6.2	SEXUALITA	105
6.2.1	Sexuální identita a vztah k sexualitě	105
6.2.2	Zdroje informací o sexualitě	107
6.2.3	Sexuální otevřenost a kreativita	108
6.2.4	Touha	109
6.2.5	Adaptace na (ne)dostatek soukromí	111
6.2.6	Fantazie a sny	112
6.2.7	Ženský personál: objekt sexuálního zájmu	113
6.2.8	Erotické pomůcky	114
6.2.9	Masturbace	115
6.2.10	Vztah k pornografii	116
6.2.11	Nemoci ovlivňující sexualitu	117
6.2.12	Adaptace sexuality při sexuálních dysfunkcích	119
6.2.13	Sexuální obtěžování a nevhodné chování	121
6.3	INTIMITA	122
6.3.1	Udržování partnerských vztahů v domově	122
6.3.2	Žárlivost	124
6.3.3	Změna dynamiky vztahů, generativita	125
6.3.4	Smrt partnera	126
6.3.5	Seznamování a nové vztahy ve vyšším věku	127
7	PŘÍPADOVÉ STUDIE, VHLEDY	128
7.1	PARTICIPANT VERSUS PROSTŘEDÍ	128
7.1.1	Pevný denní režim	128
7.1.2	Elitní sebepojetí, projevy privilegovanosti	129
7.1.3	Vlastní identita v domově	130
7.1.4	V domově a mimo domov	131
7.2	DYNAMIKA ROZHOVORŮ	132
7.2.1	Moc a hierarchie	132
7.2.2	Důvěra versus nedůvěra	133
7.2.3	Hloubka	135
7.2.4	Testování kompetencí	136
7.2.5	Motivace	136
7.2.6	Tempo	138
7.2.7	Verbální komunikace	139
7.2.8	Neverbální a paraverbální komunikace	139

7.2.9	Humor a smích	140
7.2.10	Stud, strach, úzkost.....	141
7.2.11	Změny nálad a názorů	142
7.2.12	Vztah ke smrti	144
7.2.13	Volba oděvu	145
7.2.14	Místo rozhovoru, míra soukromí.....	145
7.2.15	Editace vlastní reality	147
7.2.16	Přátelství s výzkumníkem, projekce sexuální touhy, nevhodné chování ...	149
7.2.17	Konce a začátky rozhovorů	151
7.2.18	Alternativní výzkumné metody	152
7.2.19	Dialog versus monolog.....	153
7.2.20	Nedorozumění	154
7.3	VÝZKUMNICE VERSUS PARTICIPANTI.....	155
7.3.1	Stereotyp laskavých prarodičů	156
7.3.2	Efekt mnoholičného lektvaru	156
7.3.3	Emoce, tělo	157
7.3.4	Vzhled, věk, pohlaví a další charakteristiky.....	158
7.3.5	Ostražitost, obratnost, pohotovost	161
7.3.6	Interakce s prostředím	161
7.4	LONGITUDINÁLNÍ ASPEKTY	162
7.4.1	Roční období, denní doba.....	163
7.4.2	Pocit blízkosti a známosti.....	164
7.4.3	Repetice životních příběhů	165
7.4.4	Progrese nemoci	166
8	PROJEKTOVÉ VÝSTUPY.....	169
8.1	METODOLOGICKÝ GUIDE	169
8.2	PUTOVNÍ VÝSTAVA.....	171
8.2.1	Použité výtvarné techniky, zpracování materiálu.....	172
8.2.2	Kurátorské libreto	174
8.2.3	Výstavní kontext.....	177
8.3	BUDOUCÍ PLÁNY, AKTIVITY A VÝSTUPY	177
	DISKUSE A LIMITY	179
	ZÁVĚR.....	181
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ.....	183
	SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	192
	SEZNAM PŘÍLOH.....	193

ÚVOD

Přirozenost a správnost určuje naše kultura, kterou máme hluboko pod kůží. Týká se to jídla, intimity i sexu. Je to však jen iluze jistoty, že věci jsou, tak jak jsou a mají tak být.¹ Bavit se o sexu a o smrti je spojení dvou tabu, proto je o nich někdy snazší vůbec nemluvit.² Jelikož jsem chtěla k tématu přistoupit odpovědně, bylo nutné provést podrobnou rešerši. Neznalostí vnitřních vztahů je někdy velmi snadné interpretovat skutečnost jinak, než jaká doopravdy je, případně celé téma skandalizovat. Ani jedno nebylo mým cílem.

Sexualita je součástí našich osobností a vztahuje se i k tělu, identitě a sociálním normám.³ Považuji za nutné zmínit, že cílem práce není vytvářet tlak na sexualitu nebo se snažit dokázat, že prožívání sexuality je nezbytnou a nutnou součástí kvalitního života: pokud si někdo aktivně zvolí, že sexuální potřeby nechce realizovat, je to jeho svobodné rozhodnutí a není potřeba se ho snažit „vyléčit“ či přesvědčovat o opaku.⁴ Tato práce je pouze limitovanou experimentální sondou do problematiky sexuality a intimity seniorů v kontextu pobytových zařízení. Jde o experiment v kontextu uměleckého výzkumu, o zkoumání v praxi, testování dosud neprošlapaných cest,⁵ díky nimž vznikají zcela nové znalosti.⁶ Umělecký výzkum umožňuje využití libovolných metod i vývoj metod nových,⁷ v práci proto představuji pilotní administraci dvou nových, kresebných metod: Mapy slasti a Kresby intenzivního sexuálního zážitku.

Metody uměleckého výzkumu jsou využitelné napříč obory, lze je realizovat kdykoli během výzkumu, pomáhají dotvářet komplexní výsledek propojením teorie s praxí.⁸ Umělecký výzkum také poskytuje možnost vytvářet vícedimenzionální portréty pomocí více metod, které snáze poskládají obrázek o daném člověku⁹ či tématu: v mém případě šlo o popis zkoumaného jevu v prostředí institucionální péče. Přestože byl projekt původně zamýšlen jako tandemový (spolupráce se studentkou Institutu tvůrčí fotografie), nakonec se vyprofiloval jako individuální a veškerý materiál (rozhovory, nové metody, fotografie, výtvarné výstupy, výstava) jsem vytvořila samostatně. Důvody změn osvětluji v textu práce.

¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 29.

² CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 9.

³ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 25.

⁴ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 51, 54.

⁵ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 30.

⁶ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 33.

⁷ JOBERTOVÁ a KOUBOVÁ, *Artistic research: is there some method?*, 2017, s. 20.

⁸ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 9.

⁹ Tamtéž, s. 279.

1 VHLED DO PROBLEMATIKY¹⁰

Jelikož jsem se v práci zabývala sexualitou a intimitou seniorů v pobytových sociálních zařízeních, bylo nutné podrobně nastudovat teoretickou problematiku týkající se zkoumaného. V této kapitole jsou shrnuty nejpodstatnější souvislosti, ze kterých vycházím v dalších částech práce. V textu nebudu vyjmenovávat jednotlivé vývojové teorie (klasické vs. moderní), jelikož jsou implicitně obsaženy ve většině literatury.

1.1 Stárnutí a stáří

V kapitole věnující se poslední etapě lidského života se snažím popsat jednotlivé aspekty stárnutí. Není mou ambicí vytvořit vyčerpávající přehled všech nemocí a problémů spojených se stářím, nicméně se zde snažím popsat jevy které přímo souvisí s mým výzkumným vzorkem (deprese, demence, sebevražednost apod.), protože se domnívám, že tak lze lépe pochopit to, co konkrétní senioři prožívají a jak to ovlivňuje jejich existenci.

Kdy lze vlastně o člověku říci, že je starý? Na to se těžko odpovídá: každý je jiný, někdo stárne rychleji, výkonnost může kolísat s ohledem na činnost a pokrok medicíny.¹¹ Stárnutí přináší změny v rovině psychické, fyzické i sociální, tyto roviny se vzájemně prolínají a ovlivňují.¹² Nakonec nás čeká všechny: našim cílem se může stát snažit se zestárnout tak, aby to mohlo být pro druhé inspirativní.¹³

To, jak bude vypadat naše stáří, ovlivňuje už naše dětství a dospívání.¹⁴ Klíčovou roli hraje i střední věk – závisí to zcela jistě na práci, zdraví, rodině a rodinných vazbách.¹⁵ Co člověka čeká po šedesátce je pak zcela zásadně ovlivněno tím, kým vlastně je.¹⁶ Pokud máme tendenci srovnávat stáří a mládí, hledět na stáří optikou mládí, pak je bitva předem prohraná. Jde o dvě nesrovnatelné věci. Stáří vykazuje jiné kvality, nejde hodnotit na škále mládí. Nelze to ani opačně, i když se o to často pokoušíme.¹⁷

¹⁰ V pasážích věnujících se teoretickému zakotvení užívám generické maskulinum, jelikož většina zdrojů (české i zahraniční) operuje právě s maskulinem, přestože mám až na výjimky na mysli obě pohlaví. Uvádět ve všech případech mužský i ženský tvar by bylo možnou překážkou pro plynulost čtení.

¹¹ LANGMEIER a KREJČÍROVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 203.

¹² VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 11.

¹³ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 336.

¹⁴ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 14.

¹⁵ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 26.

¹⁶ ŘÍČAN, Pavel, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 331.

¹⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 23.

1.1.1 Vymezení stáří

Člověk je starý v momentě, kdy ho tak vnímá společnost. To se ale postupně posouvá (hranice se zvyšuje).¹⁸ V sedmnáctém století byl starý čtyřicátník, v osmnáctém padesátník, dnes pětasedesátník, postupně směřujeme k pětasedmdesátce.¹⁹ Historicky byly rozdíly mezi věkovými kategoriemi postupně aktivně vytvářeny: o dětství se hovoří od 17.-18. století, o adolescenci od 19. století, dělení stáří je otázkou posledních šedesáti let. To ovlivnilo, jak je například na stáří (ale i další kategorie) nahlíženo.²⁰ V pravěku se ten, kdo nezemřel jako dítě, obvykle mohl dožít 66-91 let, často v lepší kondici než jeho dnešní vrstevníci. Informaci o reálném věku kazí ono zprůměrování (vysoká mortalita dětí).²¹ Statistiky o průměrném dožití znatelně zkresluje i infanticida (zabíjení novorozeňat).²²

Podle WHO se stáří dělí na čtyři kategorie: skupina střední (45-59), stárnoucí (60-74), stará (75-89) a stařecká (90+).²³ Kalendářní věk je dán datem narození, funkční věk ilustruje funkční potenciál člověka. Tyto dva věky nemusí být stejné číslo. Patří do něj další podsložky: biologický, psychologický a sociální věk.²⁴ Skupina seniorů je nesourodá v mnoha charakteristikách: od aktivních a nezávislých existují i senioři křehcí, zranitelní a závislí.²⁵ Senioři, kteří jsou na tom fyzicky i psychicky nadprůměrně dobře, se v kontextu lékařské geriatry označují jako "elitní".²⁶

Kdo chce žít dlouho, musí si vybrat dlouhověké předky.²⁷ Není to ale zdaleka tak jednoduché: v dlouhověkých rodinách jde často o kombinaci genetiky a rodinných návyků, dědí se jen zčásti.²⁸ Za dlouhověké jsou považováni lidé, kteří překročí hranici 85-90 let. To, že se dožili takového věku ovlivnila již zmíněná genetika a životní styl ale i náhodné faktory.²⁹ Dlouhověkost je ovlivněna pohlavím (ženy žijí déle), intelektem, dobrým vzděláním i společenským postavením.³⁰ Roli, zdá se, hraje svědomitost jako osobnostní rys – jedinec s touto charakteristikou má tendenci k lepším návykům a tím pádem lepšímu

¹⁸ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 203.

¹⁹ Tamtéž, s. 204.

²⁰ VIDOVIČOVÁ, *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti.*, 2008, s. 200.

²¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcítáme*, 2014, s. 173.

²² Tamtéž, s. 175.

²³ PONĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s.7.

²⁴ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 12-13.

²⁵ CHRASTINA, Jan a Naděžda ŠPATENKOVÁ. *Sexualita a intimita v závěru života*.

²⁶ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 193.

²⁷ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 334.

²⁸ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 47-48.

²⁹ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 472.

³⁰ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 334.

zdraví.³¹ Lidé, kteří se dožívají vysokého věku mají ale jinak jen málo společných charakteristik. Neexistuje tedy zaručený recept na dlouhověkost,³² ačkoli někteří autoři naznačují, že klíčovou roli hraje dostatek spánku a menší množství jídla (prevence diabetu, rakoviny i neurodegenerativních nemocí).³³

1.1.2 Obecné aspekty stárnutí

Stárnutí se přisuzuje genetice (programová délka života) nebo opotřebování a takzvaným náhodným chybám.³⁴ U biologických fenoménů nelze jednoznačně rozlišit, které změny jsou příčinou a které důsledkem stárnutí.³⁵ Medicína chápe proces stárnutí jako postupný rozklad se smutným koncem, ale opomíjí světlé stránky stárnutí. Tento přístup často vede k pesimismu a zanedbávání péče.³⁶ Někdy i ten, kdo je každou chvíli nemocný, stárne pomaleji než zdravý. Stárnutí je patrně na tomto ne zcela závislé.³⁷ Roli hraje nedostatek radosti, dlouhý zármutek, ulpíváním na věcech minulých, i ponižování.³⁸ Nejhorší může být právě strach ze stárnutí: je stále přítomen a blokuje aktivity a optimismus.³⁹

S odchodem do důchodu přichází změna životního stylu.⁴⁰ Ve stáří se jedinec musí adaptovat na mnoho změn (nemoc, úmrtí blízkých, změna sociálního statutu),⁴¹ ale když je jich moc náraz, může být těžší vše zvládnout.⁴² Senioři prý změny špatně snášejí; není to ale způsobeno právě tím, že většina změn, která je čekají, jsou ty k horšímu?⁴³ Bohužel platí i to, že adaptační strategie, které fungovaly dříve, už ve stáří nefungují. Málokdo je na stáří připraven.⁴⁴ Nejde však o jediný způsob bytí: ve výzkumu se 450 osobami nad 100 let zaznívalo, že pro mnoho z nich začal život až po osmdesátce. Svědčí to mimo jiné právě o jejich výtečné schopnosti adaptace. Roli hraje humor, plány do budoucna, zájem o veřejné věci, chuť k jídlu, odolnost, psychické zdraví a optimismus.⁴⁵

³¹ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 474.

³² GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 47.

³³ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 178.

³⁴ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 152.

³⁵ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 23.

³⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 344-345.

³⁷ Tamtéž, s. 317.

³⁸ Tamtéž, s. 315.

³⁹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 28.

⁴⁰ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 460.

⁴¹ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 208.

⁴² VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 13.

⁴³ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 337.

⁴⁴ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 305.

⁴⁵ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 18.

Ve stáří se jeví jako dobrý nápad dát zbytku života nějaký smysl – zaměřit se na to významné, těšit se z toho, co zůstalo a akceptovat to co už změnit nejde,⁴⁶ dobrovolně akceptovat sociální neangažovanost, ustoupit do pozadí, nechat se nahradit někým mladším a umožnit tak vývoj společnosti. To ale nemusí platit univerzálně: i starý člověk může být užitečný, pokud přijme proces změny. Má zkušenosti, odstup a širší perspektivu.⁴⁷ Se zkušenostmi přichází schopnost nadhledu, pochopení života v širších souvislostech.⁴⁸ Stárnoucí se dobře adaptuje, pokud začne preferovat pro sebe vhodné aktivity, a zvládne pomalu opouštět ty, které mu nesvědčí nebo na které už nestačí.⁴⁹

Blížící se důchod může být pro některé lidi vysvobozením, pro jiné prokletím.⁵⁰ Vyřazení z pracovního procesu bývá často traumatizující a má vliv na spokojenost zejména mužů. Ženy to také může zasáhnout, mají-li "mužskou" kariéru.⁵¹ Jinak se ženy se častěji do důchodu těší, protože je to vyvazuje z pracovních povinností a náročnosti péče o rodinu a domácnost. U mužů to bývá jiné: odchází od kariéry a mají spíše v plánu se věnovat rodině, na kterou během života neměli tolik času.⁵² Odchod do důchodu zpravidla změní seniorům životní tempo – zpomaluje se, zmenšuje se množství denních činností.⁵³ Přichází hledání, čím naplnit volný čas – uměním, prací na zahradě, rodinnými a přátelskými vztahy, studiem nebo dalšími aktivitami, které zapadají do aktuálního životního tempa.⁵⁴ Někdy se senioři bezdůvodně vzdávají sportování. S ohledem na nutnost čelit degradaci těla je to nelogické.⁵⁵ Důležitá je celková aktivizace: tělesná, mentální, společenská. Je třeba mít na paměti, že nečinností ochabují svaly, ale i mysl a vztahy. Trénink ve všech zmiňovaných oblastech udržuje seniory v dobré kondici.⁵⁶

S důchodem obvykle přichází také znatelný pokles životního standardu.⁵⁷ Dostatek zdraví a peněz napomáhá s adaptací, naopak málo peněz a náročné vztahy adaptaci ztěžují.⁵⁸

⁴⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*.

⁴⁷ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 211.

⁴⁸ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 300.

⁴⁹ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 25.

⁵⁰ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 346.

⁵¹ Tamtéž, s. 347.

⁵² HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 108-111.

⁵³ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 372.

⁵⁴ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 348-349.

⁵⁵ Tamtéž, s. 319.

⁵⁶ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 213.

⁵⁷ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 346.

⁵⁸ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 471.

Pro stárnoucí lidi je velmi důležité udržet si samostatnost, mít finanční autonomii a moci dál spolurozhodovat o sobě a svém životě.⁵⁹

U stárnoucích lidí je také obvyklá narůstající religiozita. Náboženský životní styl seniorů je často řízen náboženským kalendářem, chození do kostela může přinášet životní oporu a smysluplné aktivity.⁶⁰ Víra může ve vyšším věku pomoci odlehčit v samotě, strachu, bolesti i úzkosti. Pomodlit se zvládne každý.⁶¹

1.1.3 Fyzické stárnutí

Pojmem spojovaným se stářím je "křehkost" - náchylnost k onemocnění a celkový pokles zdraví. To sice nelze zobecnit, mnoho seniorů je aktivních, ale i tak se často ocitají v kontextu lékařské a sociální péče.⁶² Faktory, které mohou navýšit jejich zranitelnost, jsou krom již zmiňovaného zhoršení zdraví (1) ztráta sociálních kontaktů, (2) ztráta partnera/partnerky, (3) nemoc, (4) ukončení kariéry či (5) ztráta mobility či hendikep.⁶³

Stárnutí se nejvíc projevuje na biologické rovině, zejména v nervové a endokrinní soustavě. Tělo se hůř hojí, je méně pružné a odolné proti infekci, objevují se také nádory.⁶⁴ Existují i další tělesné potíže: poruchy spánku, poruchy termoregulace, pády, závratě a další neduhy.⁶⁵ Zdravotní stav silně ovlivňuje identitu – když je senior nemocný, je to součástí toho, kým je, jaký je.⁶⁶ S přicházejícími změnami je nutné hledat nový způsob bytí – připravit se a zařídit si pomoc a péči – ať už od rodiny, blízkých, třeba v kombinaci s domácí péčí.⁶⁷

1.1.4 Psychické stárnutí

Je známo, že čím dál jednodušší činností spotřebují se zvyšujícím se věkem více duševní energie. Když pak koordinace pozře většinu dostupných sil, na duševní činnost už tolik

⁵⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 11.

⁶⁰ MÜHLPACHR, *Životní styl seniorů*, 2017, s. 37.

⁶¹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 358.

⁶² GLAJCHOVÁ, *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*, 2022, s. 36.

⁶³ Tamtéž, s. 28.

⁶⁴ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 202.

⁶⁵ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 125-140.

⁶⁶ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 307.

⁶⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 14.

kapacity nezůstává. Není to však beznadějné: když se staří udržují fyzicky v kondici, tělesná aktivita si vezme méně mentální energie, kterou pak mohou využít jinak.⁶⁸

Mohlo by se říci, že klesá inteligence, ale je to složitější: různé intelektuální schopnosti se vyvíjejí různě; třeba sociální inteligence a schopnost morálního úsudku se s věkem obvykle moc nemění.⁶⁹ Krystalická inteligence (kulturní) narozdíl od fluidní (biologické), která po třicítce klesá, se dále rozvíjí a udržuje svou funkci i ve stáří.⁷⁰ Ve vyšším věku se může projevat skrze empatii, moudrost, ale také v profesních znalostech či umělecké činnosti. Zralí autoři často teprve tehdy tvoří svá nejlepší díla.⁷¹ Existuje celá řada významných i méně známých osobností, kterých se to týká, příkladem budiž Pavlov, Voltaire, Kant, Goethe,⁷² Michelangelo, Sofokles, Komenský, nebo i Hobbes.⁷³ Je třeba se pozastavit nad tím, proč v žádné knize popisující významná díla velkých starců není ani jedna žena.⁷⁴ Bez větší rešerše by k řadě velikánů jistě šly doplnit alespoň současnější ženská jména, kupříkladu Vivienne Westwood nebo Simone de Beauvoir.

Ve stáří dochází ke změnám osobnosti – některé vlastnosti se akcentují, u poruch osobnosti dochází naopak ke zklidnění.⁷⁵ Emoční intenzita ve stáří klesá, stejně tak neuroticismus, přichází větší stabilita, někdy až lhostejnost.⁷⁶ Na druhou stranu roste citová zranitelnost – starší lidé se snáze dojmají a na konflikty a stresové situace reagují méně flexibilně.⁷⁷ Zhoršuje se také paměť pro nové, staré v paměti zůstává. Dávné vzpomínky jsou často idealizované, pozitivnější, je obvyklé ulpívání v minulosti.⁷⁸ Dobrou zprávou je, že s věkem přicházející ztráty jsou kompenzovatelné tréninkem. Kdo si v mládí vytvoří rezervu plasticity, bude z ní profitovat ve stáří. Roli hraje pestrost.⁷⁹

1.1.5 Sociální stárnutí

Některé teorie hledí na stárnutí optikou ztráty sociálních vztahů: v dětství a dospívání sociální role konstruuje, ve středním věku se plně sociálně angažujeme, ve stáří naše

⁶⁸ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 16-17.

⁶⁹ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 204.

⁷⁰ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 12-13.

⁷¹ Tamtéž, s. 13.

⁷² PONĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 19.

⁷³ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 206.

⁷⁴ Je pochopitelné, že v tomto zahrál svou roli dobový kontext a silně patriarchální společnost – ženy buď tvořily pod pseudonymem, byly obecně méně známy nebo šanci tvořit vůbec neměly (pozn. aut.).

⁷⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 340.

⁷⁶ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 207.

⁷⁷ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 322.

⁷⁸ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 204.

⁷⁹ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 37.

sociální role pozbýváme.⁸⁰ Rodinný životní styl je jednou z nejlepších variant: aktivní role dědečka/babičky, péče o vnuky, aktivní postavení v rodině, to všechno zajišťuje seniorům optimální vytížení a sociální zapojení.⁸¹ Zdá se, že je to praktické řešení jak pro nukleární rodinu, tak pro prarodiče.⁸²

Nejzásadnějším problémem seniorů je samota.⁸³ Takzvané sociální umírání a sociální smrt se mohou vyskytnout tehdy, když člověk přijde o podstatné vztahy a upadá do izolace. Někdy jsou tyto změny nevratné.⁸⁴ Sociální izolace se může projevovat skrze (1) psychosociální deprivaci (málo podnětů, pasivita, bezradnost, deficit sociálních kontaktů), (2) syndrom osamělosti, (3) syndrom závislosti a submise (potřeba pomoci i tam, kde není nutná, nízké sebehodnocení), (4) ztrátu pocitu bezpečí, (5) syndrom čtyř stěn (neschopnost najít si nový program), (6) ponorkovou nemoc, (7) syndrom opuštěného hnízda (manželé jsou sami, děti odešly), (8) (sebe)zanedbávání (Diogenův syndrom) a (9) vynucování si pozornosti.⁸⁵ Riziky sociální izolace ve stáří jsou (1) psychosociální faktory (pocit nepotřebnosti, nízké sebehodnocení, ztráta sociálních rolí, workoholismus), (2) hendikepy (chronická bolest, závratě, poruchy smyslů, inkontinence, i ty ekonomického charakteru), (3) osamocený způsob života (vdovy, vdovci, staří manželé), (4) antisociální chování (sobectví, bezohlednost, bezdomovectví, bývalí vězni).⁸⁶ Sociální izolace může být dobrovolná (chci být sám) nebo nucená (izolace kvůli nákaze, konflikt atd.).⁸⁷ Omezit pocitu osamělosti a izolace mohou pomoci skupinové činnosti.⁸⁸

Ve stáří se význam manželských vztahů zvyšuje, pouto sílí. Ztráta partnera je událostí, se kterou se vdovec/vdova jen těžko vyrovnává.⁸⁹ Manželství středních let bývají méně harmonická než ta stará. Roli hraje rozdíl v rychlosti stárnutí, které s časem ztrácí na nárazovosti.⁹⁰ Některé svazky mohou díky dlouhověkosti trvat i daleko přes 30 let. To vede buď k vyhrocené nenávisti, nebo k nalezení oboustranného pochopení.⁹¹ Se zvyšujícím se věkem se také snižuje počet rozvodů⁹², klesá počet konfliktů a zvyšuje se subjektivně

⁸⁰ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

⁸¹ MÜHLPACHR, *Životní styl seniorů*, 2017, s. 35-36.

⁸² LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 209.

⁸³ LUKASOVÁ a HRADÍLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 82.

⁸⁴ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 118.

⁸⁵ Tamtéž, s. 114.

⁸⁶ Tamtéž, s. 113-114.

⁸⁷ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 114.

⁸⁸ WALSH, *Skupinové hry a činnosti pro seniory*, 2005, s. 20.

⁸⁹ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

⁹⁰ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 178.

⁹¹ Tamtéž, s. 234.

⁹² Tamtéž, s. 178.

prožívaná spokojenost v manželství. Roli můžou hrát společné zkušenosti, méně vnějších vazeb, nadhled ale taky to, že pokud svazek vydržel až do stáří, asi bude relativně funkční.⁹³ Odchodem do důchodu se dynamika manželství zpravidla významně změní: muži, obvykle více realizovaní mimo domov, ztrácí sociální prestiž a jsou doma, kde má pevnější postavení žena, která se o domácnost většinu života starala.⁹⁴ Muž je sice obstarán, ale přesouvá se do submise (není to pravidlem, záleží na rodinné tradici), dochází k výměně rolí.⁹⁵

Ovdovění je těžké, ale může být úlevné, byl-li partner břemenem. Staří vdovci, osamělí muži, samotu zvládají hůř než osamělé ženy, vdovy: jedním z problémů je to, že se o sebe nezvládají postarat.⁹⁶ S věkem roste rigidita a introverze, hůře se mění zaběhlé zvyklosti. Roste počet vdov, které mají potíž najít si nového partnera: mužů je v jejich věkové kategorii málo.⁹⁷ Pojem "silver singles" označuje osoby nad 50 let, které znovu začínají randit nebo hledají protějšek. Obvykle jde spíše o ženy.⁹⁸ Zakládání nových svazků ve stáří je čím dál častější: je kde brát vlivem rozvodů pozdního věku. Společnost na ně těž hledí smířlivěji.⁹⁹

Dává smysl, aby lidé nad 50 let používali seznamovací aplikace. Jak jinak se mohou setkat a nalézt někoho mimo obvyklé kruhy?¹⁰⁰ V Česku existuje sezonek celá řada. Jednu z nich zřizuje nezisková organizace Elpida, která se angažuje ve vzdělávání a podpoře aktivních seniorů.¹⁰¹ Jak je naznačeno v dokumentu ČT *Mise hledání lásky*, se zvyšující se počítačovou gramotností dnešních seniorů dochází k seznamování i na sociálních sítích, zejména na Facebooku, kde pro tento účel existují skupiny.¹⁰² Dle ČSÚ používá internet k roku 2024 více než polovina (57 %) osob nad 65 let.¹⁰³ Seznamky slouží nejen k nalezení protějšků, ale také kamarádů nebo lidí se stejnými zájmy. Zakladatel Elpidy Jiří Hrabě k tomu říká, že si myslí, že starší ženy hledají kamaráda nebo partáka, zatímco starší muži už spíš jen chtějí mít klid.¹⁰⁴ To by potvrzovalo výše popsanou tendenci.

⁹³ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 368-369.

⁹⁴ Jde o typicky stereotypní model vztahu, ale v kontextu zkoumané populace dnešních seniorů je ve většině případů platný, proto ho nebudu v kontextu teorie rozporovat (pozn.aut.).

⁹⁵ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 370-371.

⁹⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 353.

⁹⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 198.

⁹⁸ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 238.

⁹⁹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 352.

¹⁰⁰ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 246.

¹⁰¹ *Seznamka pro seniory*, 2023.

¹⁰² *Mise hledání lásky*, 2025.

¹⁰³ ČSÚ, *Seniři*, 2024.

¹⁰⁴ *Mise hledání lásky*, 2025.

1.1.6 Depresivita seniorů

Deprese výrazně zhoršuje kvalitu života a u seniorů je relativně častá. Má vliv na životní chuť, sebekontrolu, soběstačnost, omezuje sociální kontakty a zkracuje život.¹⁰⁵ Může vzejít z těžké životní události, chronického stresu nebo ze strukturálních změn mozku.¹⁰⁶ Mezi typické příznaky patří smutek, poruchy spánku, změna chuti k jídlu, sebevražedné či sebepoškozující myšlenky, pocity viny, snížená sebedůvěra a zhoršení koncentrace.¹⁰⁷ Obraz deprese ve stáří je ale trochu jiný, než u mladších věkových kategorií: často jde do somatizace, napodobuje příznaky demence, provází ji abúzus, neklid, beznaděj, sebepoškozování, či celková změna osobnosti.¹⁰⁸ Lidé s depresí mají nižší libido, erektilní dysfunkce a potíže s dosažením orgasmu. Snižuje se také frekvence pohlavních styků.¹⁰⁹ Včas nezachycená deprese může být smrtelná.¹¹⁰ Rizikové faktory deprese jsou obdobné jako u suicidia, akorát zde dominuje ženské pohlaví.¹¹¹

Více než polovina seniorů v ústavní péči je depresivní (k roku 2006).¹¹² Ve stáří se nejvíce příznaků deprese projevuje dopoledne.¹¹³ Chybou může být zlehčování situace, zvyšování nároků (přetížení klienta), tlak na rozhodování anebo naopak nadměrná liberálnost (co teda chceš x dělej si co chceš).¹¹⁴ Za faktory snižující riziko výskytu deprese označuje Venglářová dobrou a včasnou zdravotní péči a tvůrčí životní styl.¹¹⁵ Depresivní poruchy lze léčit farmaky, psychoterapeuticky či nenásilným zapojováním do každodenních činností (osobní hygiena, jídlo, pití, společnost).¹¹⁶

1.1.7 Alzheimerova choroba a demence

Nejčastější organická duševní porucha ve stáří je demence. Končí až úmrtím pacienta. Závislost na pomoci se postupně zvětšuje v souvislosti se snižující se schopností zvládat

¹⁰⁵ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 137.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 138.

¹⁰⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 19.

¹⁰⁸ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 139.

¹⁰⁹ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 131.

¹¹⁰ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 341-342.

¹¹¹ PIDRMAN, *Deprese seniorů*, 2010, s. 13.

¹¹² VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 18.

¹¹³ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 101.

¹¹⁴ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 23.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 21.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 22.

každodenní úkoly.¹¹⁷ Incidence této nemoci se zvyšujícím se věkem roste.¹¹⁸ Obvyklou příčinou demence ve stáří je Alzheimerova nemoc (F00), dále pak multifaktorové a sekundární demence (alkohol, intoxikace, léky, infekce CNS apod.).¹¹⁹ Na demenci nasedá delirium, vyvíjí se poměrně rychle (v řádu hodin až dní). Projevem je amnestický syndrom (narušení paměti, časová dezorientace, konfabulace).¹²⁰ Zejména u demence se může objevit sexuálně problémové chování. Klient může zájem o sex ztratit, či ho naopak nutkavě začít vyžadovat.¹²¹

Psychická činnost snižuje riziko Alzheimerovy choroby, fyzická aktivita má pozitivní vliv nejen na tělo, ale i na mozek. Platí, že kdo o sebe dbal v mládí, snáze se udrží ve stáří.¹²² Přítomnost demence také nemusí být nutně svázaná se ztrátou smyslu pro humor.¹²³ Navzdory dřívějším představám, že život v manželství snižuje riziko rozvoje zmiňované choroby, stojí zcela nová zjištění týmu vědců z National Alzheimer's Coordinating Center, kteří po více než osmnáctiletém výzkumu přišli s daty dokazujícími opak: nižší riziko vzniku demence mají svobodní a ovdovělí.¹²⁴

Oddělení pro pacienty s demencí, se jmenuje "domov se zvláštním režimem". Pečuje se zde též o chronicky psychicky nemocné či látkově závislé.¹²⁵ Pro křehkost a zranitelnost seniorů trpících demencí jsou kladeny vysoké nároky na odbornost sociálních pracovníků.¹²⁶ Lidé s demencí mohou po přemístění do nového zařízení trpět tzv. adaptačním syndromem (neklid, zmatení, zhoršení nálad, poruchy chování) který může přetrvávat až tři měsíce.¹²⁷

1.1.8 Násilí, zanedbávání, týrání

Věk je často jedním z klíčových aspektů zranitelnosti. Souvisí s tím rostoucí závislost, snížená soběstačnost a ztráta fyzické energie, sociálních a ekonomických zdrojů.¹²⁸

¹¹⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 25.

¹¹⁸ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 20.

¹¹⁹ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 98.

¹²⁰ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 34.

¹²¹ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 178.

¹²² GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 37.

¹²³ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 108.

¹²⁴ KARAKOSE et al., *Marital status and risk of dementia over 18 years: Surprising findings from the National Alzheimer's Coordinating Center*, 2025.

¹²⁵ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 95.

¹²⁶ LUKASOVÁ a HRADILOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 104.

¹²⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 25.

¹²⁸ GLAJCHOVÁ, *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*, 2022, s. 36.

Zranitelnost dává prostor ke vzniku násilí. Mezi známé formy týrání a zanedbávání starých lidí patří fyzické, psychické a ekonomické násilí, nevhodné zacházení a zanedbávání, ale i sexuální zneužívání (např. v ústavní péči mezi klienty).¹²⁹ Může být těžko rozpoznatelné – ne vždy je jasné, zda senior např. upadnul, nebo jde o násilí. Oběti se často stydí a bojí se to říci, někdy ani nemají komu.¹³⁰ Roli hraje i ageismus, protiklad "kultu mládí", který negativně mění uvažování o seniorech, souvisí s poklesem sebehodnocení seniorů.¹³¹ V kontextu rodiny seniora se může objevit zneužívání (nadměrná zátěž, ekonomická), zanedbávání (nedostatek vazeb, podpory, péče), násilí (fyzické, psychické, častěji ženy).¹³²

Příručka, kterou vydala organizace Bílý kruh bezpečí, shrnuje rizika spojená s jednotlivými místy, kde se senioři vyskytují (doma, na ulici, za dveřmi bytu, v dopravních prostředcích), nabádá k opatrnosti, ale varuje před nadměrným strachem.¹³³ Jiná brožura pro seniory předkládá návod, jak týrání předcházet, jak se chovat, pokud jde o život a jak si vytvořit bezpečnostní plán.¹³⁴ Podstatné je také upozornění na plíživé projevy domácího násilí a zanedbávání a seznam důležitých kontaktů a telefonních čísel.¹³⁵

Násilí na seniorech se dosud věnuje méně pozornosti než násilí na dětech.¹³⁶ V Česku zažilo násilí a zanedbávání až 20 % seniorů nad 60 let (k roku 2006).¹³⁷

1.1.9 Suicidalita seniorů

Sebevražednost seniorů je závažným a opomíjeným tématem. Od šedesátky se mění zastoupení pohlaví u sebevražd, začínají převažovat muži nad ženami, hůře totiž nesou odchod do důchodu a ubývání zdraví.¹³⁸ Se zvyšujícím se věkem narůstá suicidalita a hlavně dokončené pokusy.¹³⁹ Rizikovými faktory je věk 60+, mužské pohlaví, ztráta blízkého, izolace, nemoc, ale také deprese, abúzus látek nebo předchozí zkušenost se sebevraždou.¹⁴⁰

¹²⁹ KALVACH a ONDERKOVÁ, *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*, 2006, s. 30-31.

¹³⁰ *Stop násilí na seniorech*, 2006, s. 7.

¹³¹ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 214.

¹³² PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 115.

¹³³ VITOUŠOVÁ, *Chraňte své bezpečí: soubor rad a informací pro seniory*, 2003.

¹³⁴ *Stop násilí na seniorech*, 2006, s. 10-11.

¹³⁵ VITOUŠOVÁ, *Chraňte své bezpečí: soubor rad a informací pro seniory*, 2003, s. 2-11.

¹³⁶ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 214.

¹³⁷ *Stop násilí na seniorech*, 2006, s. 4.

¹³⁸ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 495.

¹³⁹ HAVRÁNKOVÁ, *Sebevražednost seniorů*, 2021, s. 43.

¹⁴⁰ PIDRMAN, *Deprese seniorů*, 2010, s. 7.

Ztráta partnera a z toho plynoucí osamělost je také častým důvodem k ukončení života.¹⁴¹ Týrání a zneužívání má velký vliv na sebepojetí seniora, může být jedním z důvodů, proč se rozhodne k sebevraždě.¹⁴² Ve starším věku nejsou ojedinělé ani sebevraždy v páru.¹⁴³

1.1.10 Koncept aktivního stárnutí

Naplněné stárnutí nesmí být jenom o odpočinku: člověk si musí najít své nové místo, zapojovat se, mít neustále podněty.¹⁴⁴ Aktivní stárnutí přenáší odpovědnost na stárnoucí jedince, někdy se používá jako synonymum pro prodloužení ekonomicky aktivního věku.¹⁴⁵ Aktivní stárnutí je vykreslováno zpravidla ve spojení s městským stylem života: lidé chodí na kroužky, univerzity třetího věku a vzdělávají se. To je s životem na vsi jen málo slučitelné.¹⁴⁶ V kontextu městského života a aktivního stárnutí může být venkov vnímán jako deficitní město. Tyto stereotypy prosakují i do politických rozhodnutí.¹⁴⁷ Na vesnici však stárnutí mohou doprovázet činnosti, které jsou pro jedince více než smysluplné: práce kolem domu a na zahradě, budování sousedských vztahů nebo starost o společný veřejný prostor.¹⁴⁸ Dnešní politika se opírá o koncept "aktivního stárnutí", snaží se, aby co nejvíce lidí šlo tomuto ideálu vstříc.¹⁴⁹ V kontextu aktivního a zdravého stárnutí se tvoří "města přátelská k věku", kde dochází k zapojení seniorů do komunitního života.¹⁵⁰

Čím víc různorodých aktivit jsme za život vyzkoušeli, tím pestřejší výběr máme ve stáří.¹⁵¹ (Ne)angažovanost spíš, než s věkem souvisí s osobnostním nastavením.¹⁵² Seniori velmi často preferují pasivní životní styl, a to ať z důvodu nemoci, strachu vycházet ven, či změnou místa bydliště; svůj volný čas neplní aktivitou a rozvojovými činnostmi.¹⁵³ Většina konceptů stárnutí cílí na aktivnost a provozování činností zaměřených na rodinu, dochází tím však k opomíjení péče o sebe a domácnost, která si také vezme svůj čas.¹⁵⁴

¹⁴¹ HAVRÁNKOVÁ, *Sebevražednost seniorů*, 2021, s. 42.

¹⁴² Tamtéž, s. 40.

¹⁴³ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 118.

¹⁴⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 17.

¹⁴⁵ VIDOVIČOVÁ et al., *Stárnutí na venkově: podoby aktivního stáří a kvalita života v rurálních oblastech*, 2018, s. 20-21.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 20.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 25.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 98-99.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 19.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 22-23.

¹⁵¹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 350.

¹⁵² LANGMEIER a KREJČÍROVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 212.

¹⁵³ MÜHLPACHR, *Životní styl seniorů*, 2017, s. 34-35.

¹⁵⁴ VIDOVIČOVÁ et al., *Stárnutí na venkově: podoby aktivního stáří a kvalita života v rurálních oblastech*, 2018, s. 22.

1.1.11 Stárnutí v populačním kontextu

Společnost zaměřená na výkon preferuje charakteristiky, které senioři již jen málokdy splňují.¹⁵⁵ Jak populace stárne, hledá se cesta, jak podpořit kvalitu života ve stáří – zvýšit nezávislost, seberealizaci, participaci, udržet důstojnost.¹⁵⁶ Senioři nejsou stejní, i když máme tendenci je tak vnímat. Liší se v mnoha aspektech.¹⁵⁷ Klíčem je brát pestrost jako benefit, nikoli jako hendikep. Je zajímavé se zamyslet i nad principem vztahu ekonomicky aktivních lidí k seniorům: nastavení světa vytváří skupiny "těch druhých", jejichž existence je ustanovena přítomností "těch prvních", kteří vytváří pravidla a jsou nositeli moci. Ať už hovoříme o "druhém pohlaví", tedy ženách, o umění či o jakékoli marginalizované skupině (chudí, staří, menšiny), všichni "druzí" se musí vůči prvním nějak obhajovat. "Ti první" mají také často v rukou nástroje pro trestání za nedodržení pravidel, které nastavili (zákony, vyhlášky, směrnice apod.).¹⁵⁸ To se v určitém smyslu projevuje právě v politických krocích týkajících se stárnoucí populace. Řešením by mohlo být vystoupení z duality a hledání konstruktivních řešení pro obě strany. Na druhou stranu, dnešní převaha seniorů společnost významně tvaruje – chtějí se uplatnit, žít důstojně, být slyšet.¹⁵⁹ V USA se seniorům v kontextu voleb říká "grey power", protože je jich skutečně mnoho a na volby mívají zásadní vliv.¹⁶⁰ V Česku dle ČSÚ žilo k roku 2023 celkem 2 237 322 osob starších 65 let.¹⁶¹

Co se péče týče, ta dlouhodobá (i lůžková) má společensky menší prestiž než specializovaná a intenzivní; to je v souvislosti se společenským vnímáním a znevýhodněním seniorů.¹⁶² Pro stárnutí populace je nutné věnovat pozornost i sexualitě.¹⁶³ Přestože jde o tabuizované téma, týká se velké většiny z nás a to, co pro možnost jejího naplňování ve vyšším věku uděláme nyní, bude mít dopad na to, jak ji budeme ve stáří moci realizovat.

1.1.12 Umírání a smrt

Ještě větší tabu než sexualita je smrt.¹⁶⁴ Všichni, kteří žijí, ví o smrti. Toto vědomí současně utváří a proměňuje to, co cítíme, jak přemýšlíme a jak se chováme.¹⁶⁵ Chápeme ji také

¹⁵⁵ LOUČKOVÁ, *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*, 2010, s. 102.

¹⁵⁶ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

¹⁵⁷ KALVACH a ONDERKOVÁ, *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*, 2006, s. 8.

¹⁵⁸ MOTAL, *Od uměleckého výzkumu k radikálnímu bádání, od vědy k diplomacii*, 2018, s. 28-29.

¹⁵⁹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 333.

¹⁶⁰ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 464.

¹⁶¹ ČSÚ, *Senioři*, 2024.

¹⁶² GLAJCHOVÁ, *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*, 2022, s. 140.

¹⁶³ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 172.

¹⁶⁴ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 214.

¹⁶⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 363.

v různém věku jinak. Ve stáří je to víc než cokoli dalšího téma, které si bere svou pozornost.¹⁶⁶

Nemluvit o smrti je osobní ochrana před úzkostí. Senioři si však obvykle svůj stav uvědomují a přejí si mluvit otevřeně.¹⁶⁷ Popírání vlastní konečnosti stojí lidi ve vyšším věku mnoho energie.¹⁶⁸ Akceptace je způsobem, jak jí nemuset věnovat tolik pozornosti.¹⁶⁹ Výzkum na seniorech starších 60 let (N=317) poukázal na to, že staří lidé se nebojí ani tak smrti, jako spíše umírání. Jejich děti si však myslí, že se smrti bojí, jelikož o tom společně nemluví. Někdy mají větší obavu ze smrti životního partnera.¹⁷⁰ Na odchod blízkých se nedá dost dobře připravit a zpravidla přináší velkou bolest a trápení.¹⁷¹

Smrt nemusí být způsobená jen fyzickou nemocí, ale také emoční či sociální krizí – rezignací. Zdá se, že ještě nebyl nalezen případ, kdy by jedinec zemřel stářím (přirozenou smrtí).¹⁷² Avšak tím, že člověk s věkem slábne a přibývají mu nemoci, snáze pak připouští směřování k vlastnímu konci.¹⁷³ Většina lidí dožívá a zemře v nějaké instituci. Přestože si převaha seniorů přeje zemřít doma (i zdravotníci to kvitují), málokomu se to podaří.¹⁷⁴ Složitost péče o umírající spočívá ve své komplexnosti: je třeba řešit bolest, deprese, emoce, beznaděj, ale i důsledky ztráty důstojnosti. Je to těžké pro umírajícího, rodinu i personál.¹⁷⁵

Chybou je myslet si, že když člověk umírá (v jakémkoliv věku), vůbec ho nezajímá téma sexuality a intimity.¹⁷⁶ Od okamžiku diagnostiky nevyléčitelné choroby se však cokoli spojené se sexualitou zpravidla přestává řešit, což je paradoxní, neboť právě ona může zlepšit kvalitu života (absence může vést k dysforii až k depresi).¹⁷⁷ Tím, že jsou umírající vnímáni jako "objekty péče", nikoli jako lidé, kteří potřebují lásku a intimitu, hledí se na ně jako na asexuální.¹⁷⁸

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 366.

¹⁶⁷ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 214.

¹⁶⁸ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 326.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ ŠPATENKOVÁ, *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly z thanatologie*, 2014.

¹⁷¹ HAVRÁNKOVÁ, *Sebevražednost seniorů*, 2021, s. 36.

¹⁷² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 25.

¹⁷³ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 495.

¹⁷⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 91.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 26.

¹⁷⁶ Tamtéž, 2018, s. 28.

¹⁷⁷ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 19.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 18.

1.1.13 Společenské jevy spojené se stářím

Společnost toho od starých lidí moc nečeká, zejména v kontextu ageismu a kultu mládí. Ageismus má nejčastěji implicitní formu,¹⁷⁹ existuje na úrovni individuální i institucionální (ve stereotypch, opovržení, averzi či diskriminaci, ale i ve vtipech).¹⁸⁰ Na tlak ageismu se dá reagovat různě, třeba "opuštěním" své skupiny (nejsem tak starý, nepatřím mezi ně), nebo vyzdvihováním určitého způsobu života (aktivní stárnutí, hvězdy Hollywoodu 60+, silver foxes apod.).¹⁸¹ Ageismus se může ve vyšším věku projevovat infantilizací, odebráním kompetencí, podceňováním, ponižováním či celkovým nerespektováním osobnosti jedince.¹⁸² Je možné, že odpor mladších lidí ke starším může vznikat částečně ze strachu z vlastního stárnutí a stáří.¹⁸³ V opozitu vůči "starému ageismu" stojí "nový ageismus" (benevolentní ageismus), který tkví naopak v často přehnaných ochranných postojích vůči starším.¹⁸⁴ Ani jedna cesta není ideální volbou.

Ve společnosti panuje názor, že sex patří jen hezkým lidem. Je to patrně relikv křesťanského středověku. Stereotyp asexuálního stáří dobře slouží ageismu – když nemají sex, jsou defacto vyřizení, takže je není třeba brát jako konkurenci.¹⁸⁵ Princip "zavírajících se dveří", tedy tendenci stárnoucích mužů hledat si mladší ženy, nemá negativní dopad jen na stárnoucí ženy, ale právě i na muže, kteří pak často své mladší protějšky nestíhají, jsou vyčerpaní a zklamaní.¹⁸⁶ Najít si podstatně mladší partnerku není růst, ale popírání stáří.¹⁸⁷

1.2 Sexualita, intimita a stárnutí

Kdybychom se zeptali sta lidí na to, co je to láska, sexualita nebo intimita, pravděpodobně by se nám dostalo sta různých odpovědí. Narozdíl od matematických věd, kde lze vše vyjádřit vzorcem, je láska se sexem nejen těžko definovatelná ale i snadno zaměnitelná.¹⁸⁸

¹⁷⁹ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 309.

¹⁸⁰ VIDOVIČOVÁ, *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*, 2008, s. 111.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 205.

¹⁸² KALVACH a ONDERKOVÁ, *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*, 2006, s. 10.

¹⁸³ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 309.

¹⁸⁴ VIDOVIČOVÁ, *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*, 2008, s. 113.

¹⁸⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 353.

¹⁸⁶ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 68.

¹⁸⁷ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 322.

¹⁸⁸ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 104.

Jinak by popsali lásku čerstvě zamilovaní teenageři, jinak manželé, kteří spolu strávili více než polovinu svého života, jinak příslušníci skupiny incel¹⁸⁹.

O historii sexu bylo napsáno nezanedbatelné množství literatury. Nebudu se pokoušet o totéž, pokusím se pouze stručně shrnout dílčí zajímavosti související s tímto tématem. Je třeba nezapomínat na to, že každý text je ovlivněn politickým systémem, kulturními trendy a otevřeností či uzavřeností své doby. Zajímavé je také to, jak se v historii střídala období relativní sexuální otevřenosti a uzavřenosti. Implicitně to svědčí o tom, že je sexualita tématem, které hýbe společností. Pudů totiž lze ovládat, ale je skoro nemožné je ignorovat. Jedince i společnost to stojí hodně energie s nejistým výsledkem.¹⁹⁰ Sigmund Freud dobře popsal, že společnost do velké míry funguje na erotické energii, kterou potlačuje, přeměrovává a sublimuje.¹⁹¹

Existují dvě charakteristiky člověka, které jsou ve zvířecí říši ty "nej": jsme jednak nejsociálnější, ale také nejsexuálnější živočichové na Zemi.¹⁹² Následující kapitoly se budou věnovat tomu, jak vypadala sexualita dříve a jak dnes, co se s ní dle odborníků děje v průběhu stárnutí, jaké se k ní pojí stereotypy a proč je tak těžké zachytit podstatu intimity.

1.2.1 Historický kontext sexuality

Sexualita je s lidskou existencí svázána odpradávná. Zdálo by se, že v raných vývojových fázích sloužil sex pouze jako reprodukční záležitost, nicméně zkoumání lidem podobných opic ukazuje alternativní model. Člověk je velmi blízký šimpanzům bonobo: ti jsou sociální, chytrí a mají hodně sexu, který není a priori vázán na reprodukci.¹⁹³ Oproti tomu gibboni žijí čistě monogamně, nemají moc sociálních interakcí, nejsou nejchytřejší a mají sex málo, hlavně kvůli reprodukci. a taky zůstali na stromech.¹⁹⁴

Skočíme-li historii trochu vpřed, směrem k přerodu společnosti od lovců a sběračů k zemědělství, narazíme na zajímavý moment. Před vynálezem zemědělství měly ženy podobný přístup ke zdrojům jako muži. Pozdější změny donutily ženu měnit svou plodnost za potraviny a ochranu.¹⁹⁵ Tento princip zůstal ve společnosti zažitý ještě dlouho – desáté

¹⁸⁹ incel = zkratka „involuntary celibate“, tedy nedobrovolný celibát.

¹⁹⁰ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 49.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 35.

¹⁹² Tamtéž, s. 82.

¹⁹³ Tamtéž, s. 63.

¹⁹⁴ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 63.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 19.

příkázání ilustruje skutečnost, že s příchodem zemědělství se z ženy stal majetek muže ("nepožádáš domu bližního svého, ani manželky, ani osla, ani vola...").¹⁹⁶ Tato skutečnost znázorňuje významný mocenský posun, který v budoucnu zásadně ovlivnil hierarchii pohlaví a celkové směřování společnosti (a sexuality, která jí prostupuje).

Sexualita byla v průběhu času (až dodnes) korigována a tvarována náboženstvím typickým pro danou kulturu. V kontextu střední Evropy šlo nejčastěji o křesťanství. Manželství, jak ho známe, vzniklo v roce 1563, a bylo definováno jako monogamní.¹⁹⁷ To, co jako západní společnost považujeme za pilíře manželství (pohlavní exkluzivita, společné jmění, bytí spolu) u mnoha jiných kultur ale vůbec neplatí.¹⁹⁸ Samotný pojem "sexualita" se objevuje poprvé až v 19. století v kontextu lidského sexu.¹⁹⁹ Tím sexualita defacto začala legitimně existovat, bylo možné o ní začít mluvit a zkoumat ji. V tomto kontextu je důležité zmínit, že všechny výzkumy a popisy sexuální reality mají zpětný vliv na to, jak se utváří společnost a její normy.²⁰⁰ Znamená to, že pokud něčemu věnujeme pozornost, už samotným popisem skutečnosti zahajujeme určitou změnu v realitě.

Masturbace neboli samohana byla v 19. století přísně zakázána. Mimomanželské orgasmy směli způsobovat pouze zdravotníci.²⁰¹ Onanie údajně stála za neplodností, slepotou, zešlením a samozřejmě byla hříšná.²⁰² Je dobově symptomatické, že lékaři provozující uspokojování žen trpících hysterií nehovořili o "orgasmech" nýbrž o "poševních masážích", způsobujících "nervové křeče" a následné uvolnění.²⁰³ Cenzura informací o sexu ve viktoriánské době současně vedla k tomu, že ženy často vstupovaly do manželství úplně neinformované.²⁰⁴ V 19. století byly dokonce matky samoživitelky zatýkány a posílány do blázinců: nebylo neobvyklé spojovat sex před svatbou se zešlením.²⁰⁵ Na druhé straně využívali viktoriáni prostitutky "pro zachování cudné rodiny": muži takto měli udržovat rodinnou stabilitu, a aby nepodváděli manželku se "slušnou" ženou, měli se vybít

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 23.

¹⁹⁷ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013.

¹⁹⁸ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 111.

¹⁹⁹ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 32.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 40.

²⁰¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 212.

²⁰² Tamtéž, s. 212.

²⁰³ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 211.

²⁰⁴ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 34.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 89.

s prostitutkou.²⁰⁶ To je zářným příkladem regulace ženské sexuality a moci v kulisách viktoriánské doby.

Relativní svoboda sexuality v historii silně souvisela se statusem: udělení rolníci neměli moc energie na sex, ale třeba aristokratky mohly hledat a nacházet sexuální uspokojení a rozkoš.²⁰⁷ Dnes je sexualita úplně svobodná: vlivem romantických (už ne pouze ekonomických) vztahů, díky antikoncepci (zabránění početí) a umělému oplodnění (těhotenství bez sexuálního aktu).²⁰⁸ Člověk je proto spojován s tzv. "sexuální inteligencí" - osvobodil rozkoš od rozmnožování, slast si dopřává i ji poskytuje a je sexuálně učenlivý.²⁰⁹ Sexuální evoluce se manifestuje i vztahem k masturbaci: dříve byla považována za hřích, dnes je standardem (až 10 % žen, 70 % mužů).²¹⁰ Ke zmiňované svobodě dnešní sexuality bych ráda navázala na mnou naznačenou mírně stoupající sinusoidu ilustrující střídání období sexuální otevřenosti a uzavřenosti v průběhu dějin: události posledních let spojované se zákazy interrupcí v některých státech indikují, že po křivce sexuální svobody zase sklouzáváme směrem dolů. Tyto restriktce se nepřekvapivě opět týkají primárně žen.

1.2.2 Sexualita

Přestože jsou sexualita s intimitou podstatnou součástí života člověka, nezřídka bývají ignorovány jako méně naléhavé než jiné, vitální potřeby.²¹¹ Sexualita je u běžné populace často zaměňována za "sex", ale ve skutečnosti nejde pouze o koitus, orgasmy a erotiku.²¹² Nelze ji ani redukovat na fyziologii a anatomii:²¹³ když o ní uvažujeme jako o medicínsko-biologickém jevu, je to jiné, než když na ni hledíme optikou emocí, těla, fantazie a vztahovosti.²¹⁴ Hlavní sexuální orgány totiž nejsou ty reprodukční: je to mozek. Ten reaguje na sociální normy.²¹⁵ Podoba naší sexuality je totiž víc než cokoli jiného produktem aktuálních norem společnosti.

²⁰⁶ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014.

²⁰⁷ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 49.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 36-37.

²⁰⁹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987.

²¹⁰ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 25.

²¹¹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 18.

²¹² Tamtéž, s. 13.

²¹³ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 128.

²¹⁴ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 174.

²¹⁵ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 18.

Sexualita se může skládat z mnoha dimenzí, které jsou popsány v různých definicích, ale nemusí se u každého nutně projevit ve všech popsáných aspektech.²¹⁶ Spokojenost a preference jsou individuální, byť má společnost tendenci předkládat nám obraz toho, jak by naše sexualita měla vypadat.²¹⁷ Sexuální aktivita je závislá na životním stylu – ovlivňuje ji zdravotní stav, sociální úroveň, zájmy, společenské vazby a další faktory.²¹⁸ Sexuální zdraví je pak sumou fyzických, psychických a sociálních aspektů, které obohacují jedince, zlepšují jeho vztahy a rozvíjí schopnost lásky.²¹⁹ Podstatné je nepovažovat sexualitu za pevnou a neměnnou záležitost, ale za proměnlivý a neustále se vyvíjející se proces, který má mnoho podob a nelze jej tak snadno zaškatulkovat.²²⁰

Má-li pro nás být sex něčím vyživujícím, je nutné uznat existenci sexuálních selhání – ta často přináší o sexualitě více informací než okamžiky, kdy vše funguje.²²¹ Potížemi v oblasti sexuality se zabývá obor sexuologie, pod který spadá terapie, diagnostika a prevence sexuálních poruch. Spolupracuje s psychiatry, gynekology, urology, endokrinology a dalšími obory.²²² Výzkumy ukázaly, že vyšší intelekt a vzdělání indikuje vyšší sexuální zranitelnost – jedinci s vyšším IQ častěji trpí erektilními dysfunkcemi.²²³

Jelikož je sexualita ve většinové společnosti vztahována k dualitě žena-muž (o homosexualitě budu hovořit v kapitole 1.2.6 *Stárnoucí sexualita LGBTQ+*), narážíme v tomto kontextu mimo jiné na princip „dvojitého metru“ (jiné hodnocení stejného chování u mužů a žen), a to hned v několika rovinách: jednak na úrovni sexuální reputace - chlapi jsou vnímáni jako lepší, čím víc mají děvčat, od dívek se naopak očekává, že budou odolávat chlapcům a nepodlehnu²²⁴, v druhé řadě u (před)manželské "ctnostnosti" – i v manželství je nevěra muže snáze pochopitelná, protože potřebuje rozmanitost, zatímco u ženy jde o něco naprosto neodpuštělného.²²⁵ V dnešní době ženy nevěru sice častěji přiznají, ale stejně se na ně za to hledí hůř než na muže.²²⁶

²¹⁶ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 13.

²¹⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 68.

²¹⁸ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 154.

²¹⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 65.

²²⁰ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 56-57.

²²¹ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 182-183.

²²² VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 16.

²²³ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 133.

²²⁴ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 19.

²²⁵ Tamtéž, s. 16.

²²⁶ Tamtéž, s. 21.

Je důležité si neustále připomínat, že to, jak prožíváme lásku, sexualitu, i to, po čem toužíme (nebo i to, co nám přijde nepatřičné či nechutné), je tvarováno zažitými kulturními normami. Tuto podmíněnost lze ilustrovat kulturními jídelními preferencemi či zvyky (v asijských zemích je normální jíst hmyz nebo psy/české velikonoční zvyky se jiným kulturám jeví jako absurdní apod.). I orgasmus je ovlivněn kulturou, společností a psychikou, ač jde v základu o psychofyzilogickou záležitost.²²⁷

Klíčovou dimenzí sexuality je sexuální představivost. Na fantazie všeho druhu flexibilně reaguje pornografie. I ta má svá specifika a tím, že je čím dál snáze dostupná, tvaruje lidskou sexualitu.²²⁸ Pornografie je kulturním produktem: to, jak vypadá, odráží sociální normy.²²⁹ Heterosexuální pornografie je stavěna pro mužské publikum, stereotypně: hodně intenzivní sex a málo emocí.²³⁰ V pornografické tvorbě existuje i kategorie tzv. GILF.²³¹ Kritika pornografie je zpravidla mířena na izolaci aktérů, odhlédnutí od plození a devalvací žen;²³² na straně druhé lze připustit, že porno může fungovat pro odreagování potlačených pocitů a osvobození od nich. Rotter si však klade otázku, zda tato potlačení nelze zpracovat i jinými metodami.²³³ Reakce na pornografii jsou často velmi protichůdné: buďto jde o extrémní odmítnutí a mravní odsouzení, nebo naopak významnou příchyllost. Cokoli, co člověka nutí se pozitivně či negativně vymezit, je obvykle problematické.²³⁴

1.2.3 Sexualita ve stáří

Mluvit otevřeně o sexu a sexualitě často vzbuzuje pozornost, která hraničí s podezřením. Přidáme-li do tohoto mixu ještě stáří, jde o výbušnou směs. Otevírání tématu sexuality ve vyšším věku má klady i zápory: liberalizuje pohled na sex seniorů, ale může "nutit" k sexu i ty, kteří by o něj nestáli.²³⁵ Jedince, které nezajímá sex v mládí nebude nejspíš zajímat ani v pozdějším věku. Až na výjimky.²³⁶ Sexualita seniorů je totiž významně heterogenní: může být aktivní, ale někdy se vytrácí (třeba vlivem nudy, stereotypů nebo hormonální změnou).²³⁷

²²⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 132.

²²⁸ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 17.

²²⁹ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 17.

²³⁰ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 129.

²³¹ GILF = Grandmother I'd Like to Fuck; méně často pak Grandfather I'd Like to Fuck (dictionary.com)

²³² ROTTER, *Sexualita a křesťanská morálka*, 2003, s. 107.

²³³ Tamtéž, s. 108.

²³⁴ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 194.

²³⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 356-357.

²³⁶ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 90.

²³⁷ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 49-50.

Stejně jako jsem zdůrazňovala kulturní podmíněnost jednotlivých tvrzení v předchozí kapitole, ráda bych upozornila na to, že poučky a výzkumy vypovídající o mužích a ženách vždy hovoří o tendenci, nikoli o stoprocentním pravidle.²³⁸ Přejímání závěrů studií s tím, že přesně popisují realitu, je nejen zavádějící (často jde o studie, které limituje velikost vzorku/kulturní kontext/doba/metodologie), ale také to přímo vede ke vzniku stereotypních přesvědčení. o těchto zkresleních více hovořím v kapitole 3.1 *Vhled do metodologie výzkumů sexuality (seniorů)*.

Na sexualitu, která je součástí lidské identity, se někdy, zejména ve vyšším věku, hledí jako na otravný pupínek, u kterého se doufá, že co nevidět zmizí. Rodina, lékaři i terapeuti mají mnohdy pocit, že sexualita starších souvisí s nedostatkem zábran a neschopností se tohoto "nízkého pudu" vzdát.²³⁹ Bývá také tabuizována: to dokládá absence tématu v odborné literatuře o seniorech a stárnutí.²⁴⁰ Během studia literatury jsem byla zaskočena tím, kolik knih zaměřených na seniory, jejich potřeby a problémy, se kapitole o sexu elegantně vyhýbá. Zde stojí za to znovu zmínit, že všechny výzkumy a popisy sexuální reality mají zpětný vliv na to, jak se utváří společnost a její normy,²⁴¹ byť to v tomto případě platí v reverzním významu: absence tématu implikuje, že téma neexistuje. Přitom společenská představa, že jsou senioři bezpohlavní a asexuální, škodí psychice seniorů.²⁴² Už v roce 1979 bylo A. Comfortem popsáno, že víc, než biologie utlumují pohlavní život ve stáří sociální vlivy, pocity nepatřičnosti, viny a hříšnosti.²⁴³ Proměna sexuality na psychogenní úrovni také zvyšuje náchylnost vůči negativním reakcím okolí, mýtům a stereotypům.²⁴⁴ Někdy je odmítání existence sexuality zakořeněno už ve výchově vlastních dětí: pokud před nimi rodiče skrývají něžnost a budují odpor k sexualitě, pak děti jen těžko skousnou stárnoucí sexualitu rodičů či jen pomýšlení na ni.²⁴⁵

Stárnoucí člověk se proměňuje z biologického i psychosexuálního hlediska. Mění se vzhled, což se může v sexualitě odrazit jako stud, nespokojenost či odmítání sexu; probíhají degenerativní změny žláz a snižuje se pohyblivost, která může působit bolesti a problémy během aktu. V psychosexuální rovině přichází změny v rodině/manželství (možná ztráta partnera), jedinec odchází do důchodu/domova pro seniory (snižuje se šance potkat někoho

²³⁸ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 141.

²³⁹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 353.

²⁴⁰ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

²⁴¹ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 40.

²⁴² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 89.

²⁴³ Tamtéž, s. 9.

²⁴⁴ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 172-173.

²⁴⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 353-354.

nového i příležitost k sexu).²⁴⁶ Nejběžnějšími dysfunkcemi ve stáří jsou poruchy erekce u mužů a bolest při styku u žen způsobená nedostatečným zvlhčením.²⁴⁷

Sexualita ve stáří je více o blízkosti a souznění než o koitu²⁴⁸ a funguje jako způsob upevňování vztahů.²⁴⁹ U seniorů je či není přítomná (výzkumně měřitelná) podle toho, jak široce se definuje: pokud zahrnuje i nekoitální aktivity (líbání, objímání, masturbaci), je zachována u více než poloviny starších lidí.²⁵⁰ Málokterá nemoc zcela brání projevům sexuality. Orgasmus může pomoci na chvíli zapomenout na bolest a trápení.²⁵¹ Častější sex navíc prospívá celkovému zdraví genitálií. Vše, co se trénuje, vydrží déle.²⁵² Bylo zjištěno, že přibližně 62 % mužů a 30 % žen starších 80 let má občas sex (k roku 2006).²⁵³ Venglářová popisuje rozdíly mezi muži a ženami: muži jsou více vzrušiví vizuálně, ženy spíše skrze doteky a slova. Žena má po sexu potřebu blízkosti, může mít více orgasmů během jednoho styku, ale nedosahuje orgasmu vždy (hodně záleží na prostředí a celkovém vyladění); muž po ejakulaci ochabuje.²⁵⁴ Může také platit, že žena se někdy žhaví déle, ale o to intenzivněji prožívá rozkoš. Také zpravidla víc reaguje na povahu protějšku.²⁵⁵

Sexualita stáří se liší od té v mládí – pomáhá udržet sebevědomí, tlumí úzkost i depresi, je podstatnou složkou milostného vztahu.²⁵⁶ Někteří senioři se partnersky vídají jen za účelem sexu. To je pro společnost paradoxně přijatelnější než masturbace.²⁵⁷ Když se však se sexem jednou přestane, znovu začít nebývá moc obvyklé. Je relativně snadné zapomenout, jak byl skvělý (byl-li skvělý).²⁵⁸ Některé páry s odstraněním sexu ze života eliminují také jakékoli fyzické projevy přízně (polibky, mazlení apod.). To má ale celkově negativní vliv a z partnerů se tak snadno stanou jen spolubydlíci.²⁵⁹ U dlouholetých párů se nezdá

²⁴⁶ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 67.

²⁴⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 68.

²⁴⁸ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 17.

²⁴⁹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 1.

²⁵⁰ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2021, s. 159.

²⁵¹ Tamtéž, s. 186.

²⁵² COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 21.

²⁵³ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

²⁵⁴ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 66-67.

²⁵⁵ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 50.

²⁵⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 355.

²⁵⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 202.

²⁵⁸ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 195.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 200.

projevuje *Westermarckův efekt* – pokud pár delší dobu neprovozuje sex, ze vztahu se vytrácí touha a později není na co navazovat.²⁶⁰

Venglářová reformuluje zavádějící přesvědčení o sexualitě ve vyšším věku: sex není pouze pro mladé, je přirozený v každém věku, pouze se mění frekvence a způsoby uspokojení; s věkem touha nemizí, podstatný je postoj partnera a jeho přítomnost; stáří sice přináší obtíže, ty jsou ale řešitelné, pokud člověk chce; v nemoci může klesat zájem, avšak sex je stále ve hře, stačí zvolit vhodnou formu.²⁶¹ Nemít sex neznamená zcela vyřadit fyzickou složku. I tak se lze mazlit, škádlit, sdílet nahotu.²⁶² Proměňuje se forma sexu – někdy jde pouze o doteky či různé alternativní praktiky. Není to o dysfunkčnosti, jako spíše o adaptaci na situaci.²⁶³ Ve stáří se lze též vracet k erotickým technikám "mládí" - orálnímu sexu a pettingu. Po svatbě někdy jako by všem upadly ruce. Sex ale přece není jen o koitu.²⁶⁴ Orgasmus také není jediným vyústěním sexuální aktivity, i bez něj má sexualita hodnotu.²⁶⁵ Nejlépe jsou na tom podle všeho ti, kteří se na orgasmy tolik nezaměřují, ale užívají si celkové potěšení.²⁶⁶ Lze na to nahlížet také tak, že ve stáří tímto dochází k částečné feminizaci sexuality.²⁶⁷

Zvláště u stárnutí je důležité mluvit o sexualitě s partnerem. Leccos se dá vyřešit, mlčení ale neřeší vůbec nic.²⁶⁸ Tím, že se stárnutím mizí tlak na výkon (orgasmus), seniorům to může dodat svobodu, potřebné uvolnění a mohou si sexuální aktivity o to více užívat.²⁶⁹ Když už ale k orgasmu dojde, pocit po doznívání orgasmu bývá hodnocen jako intenzivnější (souvisí se spokojeností se sexuální performancí).²⁷⁰ Do sexuality seniorů se nezřídka vkrádá dětská hravost a humor. Patří k ní estetika, květiny, hezká večere, svíčky nebo i kultura.²⁷¹

Na sexualitu má negativní vliv diabetes, kardiovaskulární choroby, snížení hybnosti, psychické potíže či demence.²⁷² Tématem je i bolest, zejména ta chronická, která může

²⁶⁰ Tamtéž, s. 195-196.

²⁶¹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 70.

²⁶² COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 201.

²⁶³ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 67.

²⁶⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 186.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 129.

²⁶⁶ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 19.

²⁶⁷ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 55.

²⁶⁸ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 25.

²⁶⁹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 187.

²⁷⁰ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 132.

²⁷¹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 2014, s. 355.

²⁷² VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 69.

ovlivnit spánek, denní režim, soustředění, náladu i sexuální život.²⁷³ Bolest se počítá – fyzická, psychická, sociální i spirituální. Nelze ji dělit, je vždy sumou všech faktorů.²⁷⁴

Jediná sexuální aktivita, kde se teoreticky člověk nemusí podřizovat sociálním normám, je autoerotika. Stejně je však do velké míry ovlivněna pornografií.²⁷⁵ Masturbace je součástí lidské sexuality, nepatří do ní pouze sex s partnerem. Ve vyšším věku je přímo doporučována.²⁷⁶ Její funkce vzrůstá během dospívání a v období, kdy chybí partner.²⁷⁷ Orgasmus, který vzejde z masturbace zatěžuje srdce méně než orgasmus vzešlý ze sexuálního styku.²⁷⁸ Také platí, že sexuální pomůcky pomáhají udržovat genitálie v kondici: nejsou zamýšlené jen k okořenění sexuálního života, ale mohou pomoci v momentě, kdy přestávají sloužit ruce (artritida).²⁷⁹

Být starý a denně potkávat mladá těla může být v udržení chuti mít styk se starou osobou náročné, mládí je prostě sexy.²⁸⁰ V některých manželstvích se pěstuje tolerance k touze po záblescích mládí, jinde panuje přísná žárlivost, i když už pár třeba ani není sexuálně aktivní.²⁸¹ Kult mládí se objevuje také v pornografii, a u stárnoucích žen může vyvolat pocity nedostatečnosti, toho, že jejich cena s věkem klesá.²⁸²

Sexualita může být problematická, když jedinci vlivem kognitivní degradace (demence) spadnou zábrany.²⁸³ Podstatnými aspekty jsou proto vždy souhlas a vzájemný respekt partnerů.²⁸⁴ Etické řešení sexuality klientů trpících demencí je často náročné a přináší mnoho dilemat, a to jak pro personál domovů, tak pro rodiny seniorů.²⁸⁵

²⁷³ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 126.

²⁷⁴ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 60.

²⁷⁵ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 17.

²⁷⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 354.

²⁷⁷ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 66.

²⁷⁸ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987.

²⁷⁹ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 174.

²⁸⁰ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 356.

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² ROTTER, *Sexualita a křesťanská morálka*, 2003, s. 107.

²⁸³ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

²⁸⁴ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 66.

²⁸⁵ EHRENFELD et al., *Ethical dilemmas concerning sexuality of elderly patients suffering from dementia*, 1997.

1.2.4 Stárnoucí sexualita žen

O ženském libidu se napříč historickými prameny píše, že je nižší; že pro ženy sex není důležitý. Navzdory tomu se muži vždy snažili ženskou sexualitu potlačit a kontrolovat: obřízkou, pásky cudnosti, pálením čarodějnic, patologizací a diagnostikou (nymphomanie, hysterie).²⁸⁶ Patologizovány byly u Freudiánů i ženské erotické představy.²⁸⁷ Literatura faktu o ženách a sexualitě hovoří různě: že dobrá (slušná) žena ví o sexu málo nebo nic; že sex je ze strany ženy vnímán jako služba nebo laskavost; že jsou ženy, stejně jako samice octomilek (!) sexuálně zdrženlivé.²⁸⁸ Ženská sexualita vyvolává mnoho emocí, navzdory tomu se vědecky pozornost stále věnuje sexualitě mužské. I Pondělíček připouští, že se sexuologie zaměřuje primárně na muže.²⁸⁹ K témuž jsem došla při rešerši literatury – jediná odborná kniha zaměřující se přímo na stárnoucí sexualitu referovala o mužích.²⁹⁰ Napsala ji žena.

Dříve se tradovalo, že existují dva druhy ženského orgasmu: klitoridální a vaginální.²⁹¹ Postupem času vyšlo najevo, že vaginální orgasmus je ve skutečnosti klitorální orgasmus, jen je klitoris stimulován v jiné části, nepřímou.²⁹² Ženy často až ve stáří zažívají bláznivou zamilovanost, čtvrtina z nich i v sedmdesáti letech masturbuje.²⁹³ Tělo, které bylo nějakou dobu bez sexu, se na sex někdy musí trochu připravit: pomáhá masturbace, masáže, Kegelovy cviky nebo vibrátor.²⁹⁴ Bylo zjištěno, že pokud žena cvičí pánevní svalstvo, kvalita styku může být dlouho zachována na vysoké úrovni.²⁹⁵ Sexuální výkonnost žen s věkem stárne jen málo, ba naopak se sexualita rozvíjí, stává se otevřenější a kreativnější.²⁹⁶ Starší dámy méně hledí na to, co si o nich druzí myslí, proto má jejich sexuální prožitek jiné kvality než ten v mladším věku. Více se orientují na vlastní potřeby a uspokojení.²⁹⁷

²⁸⁶ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 43.

²⁸⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 156.

²⁸⁸ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 53.

²⁸⁹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 213.

²⁹⁰ Jde o knihu *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa autorky Taťány Šrámkové*. Kniha byla vydána roku 2023.

²⁹¹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 127.

²⁹² COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 20.

²⁹³ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 355.

²⁹⁴ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 91-93.

²⁹⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 354.

²⁹⁶ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 90.

²⁹⁷ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 33.

Menopauza může být pro někoho traumatická, pro jiného vítaná.²⁹⁸ Tato proměna může u některých žen vyvolávat strach ze ztráty ženské identity.²⁹⁹ Menopauzální projevy může snížit pokračující sexualita ve vztahu, ovlivní je i socioekonomický status, počet dětí, medikace nebo nižší vzdělání.³⁰⁰ Co ale stojí za zmínku je, že u některých kultur se psychické obtíže během klimakteria vůbec nevyskytují.³⁰¹ Ve 30. letech 20. století existovaly publikace, které označovaly menopauzu za "přirozený konec sexuální činnosti".³⁰² Více než hormony má ale na touhu ženy vliv série faktorů: sebehodnocení, spokojenost, emoce, stres nebo i trauma. Znamená to, že i přes pokles hormonů její sexuální život automaticky nekončí.³⁰³ Čím častěji a pravidelněji mají po menopauze pohlavní styk, tím déle ho ještě budou moci pravděpodobně mít.³⁰⁴ Současně platí, že si ženy s větší pravděpodobností užijí sex i bez penetrativní složky.³⁰⁵

1.2.5 Stárnoucí sexualita mužů

To, jak se od sebe liší mužská a ženská sexualita je patrné už jen z toho, jak se o ní píše a na které aspekty se autoři u jednoho a druhého pohlaví zaměřují. U mužů se zpravidla vše točí kolem potence. Průměrný mladík má sice vyšší sexuální výkonnost než průměrný senior, existují však i výjimky.³⁰⁶ Absence erekce v mladém věku se bere jako jednorázová anomálie, ve vyšším věku je často původcem traumatu a pocitu impotence.³⁰⁷ Dvacetiletému muži stačí vidět přitažlivý protějšek nebo si vybavit erotickou představu, a erekce je na světě; muži po šedesátce potřebují obvykle spíše dráždění a dotečky, představy už nestačí.³⁰⁸ Příčinou erektilní dysfunkce je ale málokdy věk sám o sobě: roli mohou hrát zdravotní potíže, nezdravý život, ale i psychika.³⁰⁹ Navzdory nastíněným zádrhelům se však zdá, že až čtvrtina mužů po osmdesátce dokáže mít sex.³¹⁰ Byla také zjištěna souvislost mezi ranní

²⁹⁸ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 314.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 316.

³⁰⁰ THOROVÁ, *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*, 2015, s. 458.

³⁰¹ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 316.

³⁰² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 138.

³⁰³ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 77.

³⁰⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 170.

³⁰⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 67.

³⁰⁶ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 144.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 182.

³⁰⁸ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 116.

³⁰⁹ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 189.

³¹⁰ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 354.

erekcí a potencí: z výzkumu vyšlo najevo, že u mužů 75+ měli ranní erekci více ti impotentní. Opět to ukazuje na významný vliv psychiky.³¹¹

Mnohokrát už bylo řečeno, že trénink udržuje v kondici; platí to i pro mužskou sexualitu. Muži mezi 20 a 50 lety ejakulující více než pětkrát týdně mají menší riziko vzniku rakoviny prostaty, a to až třikrát.³¹² Také se říká (na základě výzkumu sexuálně aktivních kardiaků), že srdce souložícího muže je zatíženo podobně, jako při běžné chůzi do druhého patra.³¹³ Bylo dokonce zjištěno, že u mužů, kteří ejakulují třikrát a více za týden, se snižuje riziko úmrtí na infarkt o celých 50 %.³¹⁴

I muži někdy předstírají orgasmus. Obvykle se tak děje u dysfunkcí a takřka bez výjimky jde o párové aktivity.³¹⁵ Muži, jejichž partnerky samy trpí sexuální dysfunkcí, mají vyšší pravděpodobnost, že jí budou v nějaké formě trpět také.³¹⁶ Sexuální život může muži zkomplikovat též operace prostaty (rekonvalescence, nepříjemné pocity).³¹⁷ Existence Viagry řeší erekci fyziologicky; to může někdy být spíše na škodu – potíže s erekcí často vedly k nutnosti řešit sex kreativněji, být vynalézavější a sex se tím pádem stával kvalitnějším.³¹⁸

1.2.6 Stárnoucí sexualita LGBTQ+

V předchozích kapitolách jsem se věnovala popisu sexuality mužů a žen v kontextu heterosexuálních vztahů. Většina odborné literatury popisuje heteronormativní dynamiku, jedná se však o nereprezentativní výsek reality. V této kapitole se pokusím shrnout, jak vypadá stárnoucí sexualita u queer osob. Téma je to stále opomíjené (a jen těžko zkoumatelné), a to nejen v kontextu sociální pobytové péče. Postupně však v této sféře vznikají nové, často mezinárodní studie,³¹⁹ které se snaží tuto nesourodou a poměrně náročnou problematiku popisovat.³²⁰ Můj vzorek respondentů nezahrnoval ani jednoho příslušníka LGBTQ+, proto se tomuto tématu budu věnovat pouze okrajově. Podstatné je

³¹¹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 148.

³¹² RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 203.

³¹³ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 217.

³¹⁴ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 203.

³¹⁵ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 37.

³¹⁶ Tamtéž, s. 23.

³¹⁷ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 316-317.

³¹⁸ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 149.

³¹⁹ TODDE et al., *Making the invisible visible: a first analysis of older lesbians lived experiences*, 2023.

³²⁰ KNEALE et al., *Inequalities in older LGBT people's health and care needs in the United Kingdom: a systematic scoping review*, 2021.

zmínit, že LGBTQ+ příslušnost není pouze o sexualitě, ale hlavně o celkové identitě, která je zpravidla navázána na konkrétní komunitu.³²¹ To znamená, že ji nelze jednoduše „vypnout“ tím, že daný jedinec přestane se sexuálním životem.

Existuje celá řada mýtů a předsudků spojených se sexualitou seniorů (nejen LGBTQ+): asexualita, frigidita žen, nezájem o sex apod. Všechny tyto mýty jsou však vysvětlitelné (často okolnostmi) a vyvratitelné.³²² Sexuální orientaci si podle všeho nevybíráme; jde o záležitost biologie.³²³ Vztahy heterosexuálů se v hlavních principech zásadně neliší od vztahů LGBTQ+, přesto je mnozí tají (i když je dnes situace podstatně liberálnější).³²⁴ Na druhou stranu: pro heterosexuální manželství existuje jasně daná společenská šablona, zatímco pro homosexuální soužití moc pravidel a očekávání není, takže to stejnopohlavní páry mnohdy řeší metodou pokus-omyl.³²⁵

Vzhledem k tomu, že roste počet žen bez partnera ve vyšším věku, může u některých z nich dojít k pozdnímu lesbickému comingoutu. Vznikají ženské skupiny, které si navzájem pomáhají.³²⁶ Vypadá to, že heterosexuální ženy ve vztazích a seznamování více než na pohlaví hledí na citovou blízkost.³²⁷ U lesbických žen také panuje menší strach ze stárnutí než u heterosexuálek, mají totiž tendenci samy sebe spíše vnímat pozitivněji. U gayů je to jiné: stále převládá vysoká preference mládí a krásy, namísto vrásek a šedivých vlasů.³²⁸

Homosexuálové ve druhé polovině dvacátého století obvykle tajili svou orientaci před okolím (či rodinou), přestože o ní měli jasno.³²⁹ Na druhou stranu u nás v té době – minimálně ve městě – existovaly prostory, kde svou sexuální identitu mohli otevřeně prožívat. To ilustruje fotografický vzhled Libuše Jarcovjákové do jednoho z klubů v Praze.³³⁰

Stárnoucí příslušníci LGBTQ+ jsou dnes často obětmi dvojího znevýhodnění: jednak musí čelit nástrahám heterosexismu (může se projevit v pobytových sociálních zařízeních), v druhé řadě se jich týká i ageismus (komunita LGBTQ+ se k nim často přestává hlásit,

³²¹ *LGBT seniori/rky - neviditelná menšina: situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*, 2016, s. 11.

³²² CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 182-183.

³²³ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 21.

³²⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 189.

³²⁵ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 145.

³²⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 352.

³²⁷ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 236.

³²⁸ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 184.

³²⁹ FAFEJTA, *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*, 2016, s. 49.

³³⁰ JARCOVJÁKOVÁ et al., *T Club*, 2024.

protože je až příliš soustředěná na mláď).³³¹ V situaci, kdy se LGBTQ+ senioři stanou rezidenty domova pro seniory, může dojít k tomu, že si svou orientaci raději nechávají pro sebe: bojí se potenciální šikany ze strany personálu.³³²

1.2.7 Mýty a stereotypy týkající se (stárnoucí) sexuality

Stereotypy o sexualitě seniorů nezřídka vychází z ageismu a ableismu.³³³ Panuje představa, že staří a nemocní přece nemůžou mít sex.³³⁴ Sexualita se připisuje hlavně mláď, u starších se někdy nazývá "prostopášností" či "chlípností starců".³³⁵ Senior se sexuální touhou bývá označován za "starého kozla",³³⁶ pojem "chlípnost gerontů" je spojován s tím, že sexualita ke stáří prostě nepatří, a když, tak je vnímána jako vulgární nebo nepatřičná.³³⁷

Stereotypy a předsudky vztahované k sexualitě seniorů se často objevují ve vtipcích a historkách.³³⁸ Říká se, že v dobrém vtipu je obsažena trocha pravdy a trocha smutku. Že aktivně kolují společností dokládá to, že při letmé rešerši mezi svými známými jsem vtipů na téma stárnoucí sexuality sesbírala několik desítek.

Lidé se domnívají, že když s věkem klesá agresivita, tak klesá i sexualita. Je to ale mýtus.³³⁹ To platí i pro experimentování v sexualitě, které se obecně častěji spojuje s mladými (či s krizí středního věku): senioři vlivem nutnosti adaptace na své limity paradoxně experimentují nejvíce.³⁴⁰ Sexuální útlum ve stáří nebývá dán hormonální změnou, nýbrž psychicky a sociálně: co si o dané situaci myslí okolí nás ovlivňuje více než hormony.³⁴¹ Traduje se, že sex a ejakulace mužů vyššího věku urychluje stárnutí a oslabuje vitalitu muže. Kauzalita je často opačná. Muži raději dřív přestanou se sexem, aby se vyhnuli strašlivému osudu zmiňovaného mýtu.³⁴² Klasickým stereotypem pak je, že se sexualita se dá šetřit, aby dlouho vydržela. Je to právě naopak: intenzivní sexuální život vede k jeho prodloužení.³⁴³

³³¹ *LGBT senioři/rky - neviditelná menšina: situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*, 2016, s. 9.

³³² CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 189.

³³³ Diskriminace lidí s disabilitou (pozn. aut.).

³³⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 152.

³³⁵ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 89.

³³⁶ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 353.

³³⁷ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 140.

³³⁸ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 153.

³³⁹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 233.

³⁴⁰ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 188.

³⁴¹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 13.

³⁴² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 136.

³⁴³ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 354.

Do stereotypních výroků řadím i dvě tvrzení z jinak poměrně nadčasové knihy profesora Pondělíčka, který se věnoval stárnoucí sexualitě: *"Erotická přitažlivost ženy není stále stejná. Klimakterická žena zanedbává mnohdy svůj zevnějšek a pro manželovo libido nepřináší už žádné podněty, což je pak na škodu oběma partnerům. Stejně desexualizující je pro muže manželčina lhostejnost a nevšímavost, jestliže sama už na sex rezignovala."* a *"Mužský sexuální pud je intenzivnější. Obvykle má proto žena proti častým sexuálním nárokům svého muže zprvu námitky, stykům se snaží vyhýbat, anebo se jen odevzdává jako "objekt". Když se s přibývajícím věkem mužovy nároky snižují a rytmus sexuálního života se v manželství zvolní, žena se cítí spokojenější a sexuální styky prožívá intenzivněji jako jejich subjekt."*³⁴⁴

Stejně zavádějící je prohlášení, že žena přikládá své sexualitě obecně nižší váhu než muž.³⁴⁵ Jednak to není zobecnitelné, za druhé je tento výrok formulován z mužské perspektivy, zatřetí se tu zřetelně promítá vliv kultury (ve společnostech, kde neexistuje dvojí metr pro obě pohlaví jsou ženy stejně sexuálně aktivní a horlivé jako muži³⁴⁶), kulturních představ, norem a doby (to ostatně potvrzuje i Giddens, který hovoří o Freudovi a jeho popisu ženské sexuality jako pasivní³⁴⁷), a za čtvrté se ukazuje, že to tak vlastně vůbec být nemusí – ženskou sexualitu rozkrývá například Linda Bartošová v podcastové sérii Slast (sice jde o mladé ženy, ale to se s touto obecnou proklamací nevyklučuje).³⁴⁸ Vyvrací to také autoři Chrastina a Špatenková, kteří uvádí, že sexualita žen s časem klesá často jen proto, že nemají partnery, nebo proto, že jejich partneři již nechtějí být sexuálně aktivní. Starší ženy mají totiž často o sex zájem víc než starší muži.³⁴⁹

Ztráta sexuálního zájmu z důvodu monotonie sexu s jednou partnerkou je u mužů údajně relativně obvyklá. Muž touží po novosti, novém vzrušení, napětí.³⁵⁰ V monogamním vztahu obvykle klesá mužská touha vlivem monotonie.³⁵¹ Ale co ženy? Těm rutina nevadí? K dispozici je naštěstí i protínázor: v dlouhodobých vztazích klesá ženské libido rychleji než to mužské, proto, že se ženy začnou snadno nudit, ne proto, že by sex nechtěly.³⁵²

³⁴⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 235.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 167.

³⁴⁶ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 90.

³⁴⁷ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 139.

³⁴⁸ BARTOŠOVÁ, *Slast*, 2024.

³⁴⁹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 158.

³⁵⁰ PONDĚLÍČEK, Ivo. *Stárnutí: osobnost a sexualita*.

³⁵¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 250.

³⁵² COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 127.

1.2.8 Intimita

Pojem intimita je hojně využíván, ale jeho přesná definice je složitá a nejednotná.³⁵³ Ani odborníci se neshodují v tom, zda intimita a sexualita existují zvlášť nebo společně, respektive zda jsou nebo nejsou oddělitelné.³⁵⁴ Blízkost s intimitou se často považují za synonyma, odlišit je může intenzita a vzdálenost: intimita popisuje těsnější typ interakce než blízkost.³⁵⁵ Intimita je těžko přenositelná věc, chápou ji právě a jen ti, mezi nimiž existuje.³⁵⁶ Není to nutně o zahloubanosti, projevuje se v každodenní činnosti. Měřítkem je hloubka prožitku.³⁵⁷ Jde o vnitřní záležitost: stojí v protikladu k povrchním vztahům, spočívá v otevření se druhému, sdílení, budování důvěry.³⁵⁸

Pohlédneme-li na problematiku optikou rozdílů pohlaví, může se zdát, že ženy ve většině případů disponují lepší schopností komunikovat, zatímco muži spíše instrumentalitou. Často tedy intimitu budují spíš ženy než muži.³⁵⁹ Muži potřebují něhu a emoční blízkost stejně, jako ženy, ale společenské nastavení velí být mužný, tak je těchto potřeb často dosahováno skrze iniciaci sexu. Když pak sex zcela vymizí z partnerského repertoáru, může přijít izolace a opuštěnost.³⁶⁰ Intimita se ale nevyskytuje jen u vztahů zahrnujících sexualitu, existovat může i u vztahu ryze přátelského.³⁶¹ Muži někdy neumí jmenovat blízkého přítele a pokud, dost často je to žena. U žen to bývá se vzpomínáním snazší, ale taky to bývají obvykle ženy – kamarádky.³⁶²

Člověk, který neprožívá intimitu sám se sebou a je před sebou uzavřen, nemůže prožít intimitu ani se svými blízkými.³⁶³ Intimita vzniká díky ochotě se sebeodhalit, dlouhodobým sbližováním, sdílením příjemného, potřebě se setkávat a interagovat.³⁶⁴ Sdílet druhému své pocity ale není automaticky klíčem k intimitě, v kontextu narcistním může jít o mocenskou hru, nikoli o lásku.³⁶⁵ Intimita a sexualita jsou jako pojmy často směřovány a jsou pro

³⁵³ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 14.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 16.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 16.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 15.

³⁵⁷ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 41.

³⁵⁸ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 14-15.

³⁵⁹ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 136.

³⁶⁰ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 204.

³⁶¹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 16.

³⁶² GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 136.

³⁶³ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 41.

³⁶⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 16.

³⁶⁵ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 142.

veřejnost zástupným pojmem pro sex.³⁶⁶ Sexualita avšak ve skutečnosti souvisí s emocemi (láska, vášeň, věrnost, zájem), nejen s penetrací. Jde o spojení fyzické intimity s emočními potřebami.³⁶⁷ Zahrnuje polibky, doteky, sdílení, pocit sounáležitosti, lásku, milování, možnost milovat a být milován.³⁶⁸ Intimita souvisí s perspektivou vztahů: u krátkých vztahů a románek může zcela chybět.³⁶⁹

Specifická situace nastává v kontextu sociální pobytové péče: když se senior necítí bezpečně (někdo si z něj dělá legraci), může intimitu a sexualitu cíleně omezovat. Obvyklá je také infantilizace lásky seniorů.³⁷⁰ Je však důležité si připomínat, že senioři nejsou děti ani jiný živočišný druh. Jsou to stále dospělí lidé. Přílišným zaměřením pozornosti na seniory nebo nevhodnými poznámkami lze napáchat mnoho škody.

1.2.9 Zobrazení (stárnoucích) sexuality a intimity v kultuře

Celá naše společnost je skrz naskrz prosáklá sexualitou a intimitou. Kdyby člověk neměl sexuální fantazie, nemasturboval by, nepřirážel při sexu a neměl za život víc, než 10 pohlavích styků, veškerá kultura by vypadala hodně jinak.³⁷¹ Celá filozofie a literatura se točí kolem smrti a lásky.³⁷² Motivy zmíněného tématu nalézáme i ve filmech, seriálech, písničkách, vtipech, uměleckých dílech a dalších projevech lidské tvořivosti.

Všechna tato díla jsou inspirována sexualitou a intimitou, sekundárně však reálnou intimitu a sexualitu také inspirují a utváří představu, jak by měla vypadat, jak by se měla realizovat a co od ní vlastně čekat. Do hry pak vstupují nejen zmíněné kulturní výtvořky, ale třeba i školní zážitky nebo další individuální zkušenosti.³⁷³

Specifickou kategorií je pak tvorba věnovaná sexualitě a intimitě stárnoucích a starých lidí. Za zmínku stojí seriály *Grace and Frankie* (Netflix) i *Gang Zielonej Rękawiczki* (Netflix), filmy *Babička* od režisérky Zuzany Piussi (její babička má stejný věk, jako babička Boženy Němcové; akorát že ta z roku 2008 ještě nerezignovala na svůj intimní život), 80

³⁶⁶ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 14.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 13.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 9.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 15.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 154.

³⁷¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 206.

³⁷² GRUSS, Peter. *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 167.

³⁷³ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 50.

dnů, Hodně štěstí, pane Veliký, Rimini, Sedmé nebe, Matka, Mamacruz i trochu strašidelný Ráj: Láska.³⁷⁴

Stárnoucí sexualita se nevyhýbá ani hudbě: písně a lidová tvorba je plná toho, co někdy složitě zjišťujeme ve výzkumech. Z českých písní je to například Senior Freestyle (Jananas), která referuje o tom, jak starý muž pookřál po rozvodu. Čistě stárnutí je pak věnováno několik dalších písní: Starý muž (Jaromír Nohavica), Seňorita Lenka (Xavier Baumaxa s Lenkou Dusilovou), Život je ples (Jiří Suchý), Ani k stáru (Jiří Svěrák, Jaroslav Uhlíř) a další. Písně věnující se pouze sexualitě či intimitě mimo kontext stárnutí nezmiňují.

1.3 Institucionální péče

Jak již bylo zmíněno, seniorská populace je nesourodá. To je třeba brát v potaz i v péči: pomocné kategorie seniorů je členění na (1) zdatné, (2) nezávislé, (3) křehké, (4) závislé, (5) zcela závislé a (6) umírající.³⁷⁵ Senioři nepotřebují péči proto, že jsou staří, ale proto, že mají potíže se soběstačností.³⁷⁶ Snížená soběstačnost je legitimním důvodem pro umístění seniora do ústavní péče. Je však důležité tak učinit jen tehdy, je-li to skutečně nezbytné: mnohdy lze s využitím terénních sociálních služeb ponechat seniora v jeho původním prostředí.³⁷⁷ V každém případě je podstatná spolupráce s rodinou.³⁷⁸

1.3.1 Systém péče v Česku

Péče o seniory v sociálních službách se v Česku po roce 1989 radikálně změnila. Dříve bylo běžnou praxí umísťování starých lidí do domovů důchodců, kde se často ocitli i zcela soběstační jedinci, protože to byl jeden ze způsobů řešení bytové situace. Pokud nebylo možné seniora umístit, řešilo se to opakovanými pobyty na LDN. Lidé žili v pokojích s mnoha dalšími seniory, pěstována byla pasivita. Pacienti s demencí zůstávali nepochopeni a restriktivními opatřeními se nešetřilo. Umísťování probíhalo spádově, nehledě na preference či kvalitu lokálně poskytovaných služeb.³⁷⁹

³⁷⁴ Za filmové tipy děkuji Alexandře F. Lipavské a jejímu okruhu přátel filmu.

³⁷⁵ KALVACH a ONDERKOVÁ, *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*, 2006, s. 8.

³⁷⁶ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 38.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 23.

³⁷⁸ LUKASOVÁ a HRADILOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 83.

³⁷⁹ MALÍKOVÁ, *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb: 2., aktualizované a doplněné vydání*, 2020, s. 26-27.

K roku 2023 bylo na území Česka k dispozici téměř 36 000 lůžek (což je o 6,4 % méně, než před deseti lety). Dramaticky se však zvyšuje kapacita domovů se speciálním režimem (přibližně 25 000 lůžek, což je oproti roku 2013 o polovinu více). Co se týče věkového zastoupení, v domovech pro seniory je nejvíce seniorů starších 85 let, zatímco v domovech se speciálním režimem jde o kategorii 76-85 let.³⁸⁰ Bází, z níž v současné době vychází výklad všech lidských práv, je dle ústavního soudu lidská důstojnost.³⁸¹ Za tvorbu podmínek pro důstojnost a naplnění základních potřeb klienta vždy odpovídá poskytovatel sociální služby.³⁸² Sociální služby jsou poskytovány neziskovými a ziskovými organizacemi.³⁸³ Příspěvek na péči pak připadá domovu, ve kterém senior žije.³⁸⁴ S tématem důstojnosti může na druhé straně souviset i vznik negativních jevů: již zmiňované násilí a zanedbávání seniorů. Může se dít v domácí i ústavní péči, a paradoxně nemusí být záměrné – někdy to pramení z přetíženosti pečovateli.³⁸⁵ To však neznamená, že je možné ho tolerovat.

Důležitou změnou je tzv. komunitní plánování služeb (obce/kraje mapují potřeby a tvoří plán na míru) a financování služeb z příspěvku na péči pro nesoběstačné osoby.³⁸⁶ Sociální služby se dle typu poskytování dělí na terénní, ambulantní a pobytové,³⁸⁷ v Česku bylo k roku 2014 přibližně 1000 pobytových zařízení o kapacitě 50 000 seniorů.³⁸⁸ Existuje více úrovní pobytových služeb pro seniory: liší se od sebe domy s pečovatelskou službou, (více soukromí, zřizuje obec), a domovy pro seniory (plný servis, umístění zajištěno lékařským posudkem/ vyšetřením sociálních pracovníků dané organizace). V domovech pro seniory je, narozdíl od domů s pečovatelskou službou, sexuální život zásadně omezen.³⁸⁹

Senioři v závěru života bývají příjemci nejen sociální, ale i zdravotní péče. Tyto služby by na sebe měly navazovat.³⁹⁰ Příkladem této praxe je pečovatelská služba (terénní/ambulantní) či domovy pro seniory.³⁹¹ Některé domovy nabízejí svým klientům širokou škálu volnočasových aktivit a kulturního vyžití; přesto platí, že komfort není

³⁸⁰ ČSÚ, *Senioři v datech*, 2025.

³⁸¹ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 85.

³⁸² Tamtéž, s. 88.

³⁸³ PRUDKÁ, *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*, 2015, s. 21.

³⁸⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 96.

³⁸⁵ *Stop násilí na seniorech*, 2006, s. 4.

³⁸⁶ MALÍKOVÁ, *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb: 2., aktualizované a doplněné vydání*, 2020, s. 28.

³⁸⁷ PRUDKÁ, *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*, 2015, s. 20.

³⁸⁸ FUNK, *Provázání stárím a umíráním, aneb, O prolínání obou světů*, 2014, s. 99.

³⁸⁹ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 155-156.

³⁹⁰ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 96.

³⁹¹ Tamtéž, s. 94.

vše – nenabízí empatii, uznání, zájem ze strany personálu. Komfort nezatočí se samotou.³⁹² Sociální služby se dělí na sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence. Seniori mají možnost využívat všechny tyto služby.³⁹³

1.3.2 Domovy pro seniory

Za socialismu se na seniory hledělo odlidštěně: bydleli až v patnácti osobách na jednom pokoji a cílem často bylo pouze "udržet je naživu".³⁹⁴ Dnes je situace naštěstí jiná. Seniori do domovů již neodcházejí spádově, je dokonce možné si v rámci dostupných možností vybírat. U výběru zařízení se hledí na lokalitu, dostupnost pro návštěvy, velikost zařízení, typ zařízení a služeb, cenu, čekací dobu apod.³⁹⁵ Kvalitu zařízení lze posoudit již při první návštěvě, je dobré se zaměřit na sérii aspektů: zda zaměstnanci s uživateli jednají rovnoprávně a s respektem, jsou dobře naladěni, klepou před vstupem do pokojů a čekají na vyzvání, zda jsou informace (jídelní lístek, program, podání stížnosti) dobře umístěné, v dostatečné velikosti a přístupné i vozíčkářům, zda je stravování klidné a důstojné, strava upravená dle potřeb uživatelů, ale třeba také na to, jak vypadají rty seniorů (dehydrataci lze rozpoznat okoralostí).³⁹⁶

Senior, který žije v instituci, má změněné podmínky realizace svých potřeb.³⁹⁷ Dnešní péče o seniory je narozdíl od té za socialismu mnohem víc holistická, snaží se rovnoměrně starat o tělo i o mysl.³⁹⁸ Individuální přístup personálu ke klientům je sice náročný, ale nutný.³⁹⁹ To, jak je péče zvládnutá, se významně promítá do celkového stavu seniora. Pro pocit zapojení a autonomie je dobré klienty žádat o spolupráci – něco podržet, podat hrníček nebo zvednout ruku při hygieně.⁴⁰⁰ V rámci dobré praxe se strava klientům pouze nepodává, je snaha, aby si klienti jídlo užili. Ve všední dny dokonce mohou v domově po domluvě obědovat s rodinou.⁴⁰¹ Klientům z domova se také umožňuje odcházet ven, pouze ti se zhoršenou orientací chodí ven s doprovodem personálu (např. na nákup).⁴⁰² V práci se

³⁹² LUKASOVÁ a HRADILOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 83.

³⁹³ PRUDKÁ, *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*, 2015, s. 20.

³⁹⁴ FUNK, *Provázání stářím a umíráním, aneb, O prolínání obou světů*, 2014, s. 99.

³⁹⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 14.

³⁹⁶ FUNK, *Provázání stářím a umíráním, aneb, O prolínání obou světů*, 2014, s. 101.

³⁹⁷ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 171.

³⁹⁸ FUNK, *Provázání stářím a umíráním, aneb, O prolínání obou světů*, 2014, s. 100.

³⁹⁹ LUKASOVÁ a HRADILOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 76.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 79.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 82.

⁴⁰² Tamtéž, s. 80.

seniory v domovech je vždy klíčová je prevence, vhodná volba aktivit, zajištění soukromí a profesionální přístup.⁴⁰³ Soukromí by mělo být zachováno nehledě na žádost klienta (hygiena, obnažování, výměna pleny, toaleta před ostatními apod.).⁴⁰⁴ Na životě v domovech pak lze poměrně zřetelně rozlišit reálnou izolaci (chybí sociální kontakty) a psychologickou izolaci klienta (pocit osamělosti, emoční deprivace).⁴⁰⁵ V domovech je zajišťována komplexní péče, která je v mnoha ohledech náročná pro obě strany. Potíže mohou nastat zejména v komunikaci a porozumění, ale také v empatii ze strany personálu.⁴⁰⁶ Náročnosti role pečujících osob se budu věnovat v následující kapitole.

1.3.3 Světlé i temné stránky pečovatelsví

Péče o seniory v sobě obsahuje celou řadu profesí: od fyzické péče, obstarání lůžkovin, přes empatický psychologický přístup až po laskavost a další disciplíny.⁴⁰⁷ Pečovatel není nadčlověk: ani nemůže být, i když se to od něj implicitně čeká.⁴⁰⁸ Na pozici pečovatele o seniory se lidé dost často dostanou náhodou (např. nebyla jiná pracovní nabídka), málokdo o této profesi sní od dětství.⁴⁰⁹ Pečovatel věkově spadá do určité skupiny, ale v práci se zpravidla stará o jinou věkovou kategorii, které se musí snažit porozumět a naučit se mluvit "jejich řečí".⁴¹⁰ Většinou si nelze vybírat, s kým z klientů bude mít pečovatel kontakt a s kým ne – to bývá pro pečovatele nemalá výzva.⁴¹¹ I s duševně nemocným seniorem však lze pracovat, nastaví-li se správná úroveň obtížnosti.⁴¹²

Institucionální zanedbání péče o starší, tzv. "elder abuse", může mít různé projevy: od kriminálních činů přes chyby odbornosti (pochybení, nedbalost), nezájem, hrubost, nepřátelství (vlivem syndromu vyhoření) po nevhodné zacházení, diskriminaci a despekt.⁴¹³ Mezi zanedbáváním péče v ústavech patří i nezajištění dostatku soukromí: klienti musí chodit

⁴⁰³ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 73.

⁴⁰⁴ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 86.

⁴⁰⁵ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 207.

⁴⁰⁶ GLAJCHOVÁ, *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*, 2022, s. 27.

⁴⁰⁷ HROZENSKÁ a DVOŘÁČKOVÁ, *Sociální péče o seniory*, 2013, s. 126.

⁴⁰⁸ ŠTĚRBOVÁ a RAŠKOVÁ, *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*, 2016, s. 56-58.

⁴⁰⁹ HROZENSKÁ a DVOŘÁČKOVÁ, *Sociální péče o seniory*, 2013, s. 127.

⁴¹⁰ ŠTĚRBOVÁ a RAŠKOVÁ, *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*, 2016, s. 53.

⁴¹¹ HROZENSKÁ a DVOŘÁČKOVÁ, *Sociální péče o seniory*, 2013, s. 126.

⁴¹² WALSH, *Skupinové hry a činnosti pro seniory*, 2005, s. 19.

⁴¹³ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 50.

na WC nebo se nechávat mýt nazí před ostatními klienty apod.⁴¹⁴ Příkladem ústavní péče ohrožující život je třeba celonoční větrání na pokojích ležících pacientů, nepolohování, vysoké dávky sedativ, poutání a lůžka, ale také kritika a ponižování ze strany personálu.⁴¹⁵ Sexuální násilí na seniorech se může dít i v instituci. Někdy k němu dochází přímo mezi partnery (např. osoba s demencí, která se hůře kontroluje nebo neovládá své impulzy). Často jde spíše než přímo o znásilnění o vynucování sexu.⁴¹⁶

V domovech pro seniory někdy vzniká tzv. zbytečná nesoběstačnost – personál svou pomocí a péčí, která někdy není zcela nutná, omezuje autonomii i lépe fungujících jedinců, což nezřídka ústí do naučené bezmocnosti a s tím spojené pasivity.⁴¹⁷ Může to souviset i s tendencí schematizace – péče je mnohdy uniformní, není moc individualizovaná. Jde o to zajistit základní potřeby, mezi kterými mnoho rozdílů není.⁴¹⁸

Je důležité zmínit, že v péči o seniory není zranitelný jen senior, ale i pečující personál; v tomto kontextu vzniká pojem "vzájemná zranitelnost" (mutual vulnerability). Zhoršovat situaci může odmítavý přístup klientů, málo času, tlak na výkon či podstav pracovních sil.⁴¹⁹ Zátěž personálu může vyústit až v syndrom vyhoření. Lze mu předcházet vhodně zvolenou prevencí (sociální opora, psychohygiena, profesní růst, umění včas odejít).⁴²⁰ Co se týče zátěže, pracovníci v sociální péči uvádí tu fyzickou až jako druhou, hlavní roli hraje zátěž psychická.⁴²¹ Mezi významné stresory pro pečovatele patří zhoršení či smrt klienta, vnímaná bolest a utrpení seniorů, lhostejnost ze strany rodiny či nedocení práce pečovatelů.⁴²²

1.3.4 Domovy se zvláštním režimem

Domovy se zvláštním režimem zajišťují péči osobám se sníženou soběstačností.⁴²³ Zpravidla se jedná o seniory trpící demencí, ale může jít také o různé fyzické hendikepy. Náklady spojené s péčí o osoby se sníženou soběstačností se hradí z příspěvku na péči, který dostává

⁴¹⁴ *Stop násilí na seniorech*, 2006, s. 8.

⁴¹⁵ *Tamtéž*.

⁴¹⁶ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 186-187.

⁴¹⁷ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 421.

⁴¹⁸ KALVACH a ONDERKOVÁ, *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*, 2006, s. 9.

⁴¹⁹ GLAJCHOVÁ, *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*, 2022, s. 29.

⁴²⁰ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 80.

⁴²¹ *Tamtéž*, s. 38.

⁴²² HROZENSKÁ a DVOŘÁČKOVÁ, *Sociální péče o seniory*, 2013, s. 128.

⁴²³ *Tamtéž*, s. 65.

osoba, o níž má být pečováno.⁴²⁴ Management dne podle aktuálního stavu klienta postupně přebírá pečující personál a šetrně mu nabízí aktivizaci.⁴²⁵

Komunikace s klienty trpícími demencí má svá specifika, měla by být přizpůsobena projevům onemocnění: být v nerušeném prostředí, komunikovat více kanály, volit vhodný slovník, krátké věty, ověřovat porozumění, sledovat a reagovat na neverbální komunikaci.⁴²⁶ Osoby trpící demencí mnohdy zrcadlí to, jak se k nim chovají pečovatelé. Proto je i zde podstatná introspekce, klid a vstřícnost.⁴²⁷ I v momentě, kdy klient aktivně nereaguje, je vysoká pravděpodobnost, že vnímá, co se děje.⁴²⁸ V práci s jedinci s demencí je také vhodné zapojit gestikulaci, která pomůže, pokud člověk nerozumí slovům (pobídka, naznačení).⁴²⁹

1.3.5 Téma sexualit v domovech pro seniory

Jedním z indikátorů kvality péče o stárnoucí patří právě sexualita a intimita, která má podstatný vliv na životní spokojenost.⁴³⁰ Když už se totiž v instituci zajišťující sociální péči řeší nějaký problém, zpravidla se váže ke vztahům nebo sexualitě. Proto je podstatné mít dobře ošetřenou práci s těmito tématy.⁴³¹ V práci s klienty v sociálních službách jsou v přístupu k sexualitě podstatné znalosti v oblasti sexualit, schopnost kultivovaně pracovat s klientem a držet si hranice.⁴³²

V mnoha medicínsky koncipovaných textech chybí jakákoli zmínka o sexualitě stárnoucích lidí. Je těžké vyžadovat po institucích něco, co v celé řadě zdrojů absentuje. V praxi to pak vypadá tak, že lékaři se o sexualitě občas bojí mluvit: buď nemají srovnanou vlastní sexualitu, mají pocit, že řeší důležitější věci (např. onkologické) nebo byli v minulosti odbyti přímo pacienti, tak se přestali ptát.⁴³³ Jindy si zdravotníci myslí, že za téma sexualit odpovídá "někdo jiný", což ale vede pouze k tomu, že to nakonec neřeší nikdo.⁴³⁴ Někdy je těžké nalézt soulad v hodnotách pečující instituce: když jde například o církevní službu,

⁴²⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 95.

⁴²⁵ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 87.

⁴²⁶ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 77.

⁴²⁷ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 79.

⁴²⁸ LUKASOVÁ a HRADLOVÁ, *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*, 2014, s. 77.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 78.

⁴³⁰ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 192.

⁴³¹ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 44.

⁴³² Tamtéž, s. 25.

⁴³³ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 143.

⁴³⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 28.

může nastat rozpor v mnoha tématech (antikoncepce, homosexualita, masturbace, mimomanželský sex apod.).⁴³⁵ Pro smysluplnou práci se sexualitou v organizacích poskytujících péči je důležité tým sjednotit a sladit kompetence, znalosti i přístup: nejednotnost klienty máte.⁴³⁶ Určující je též selekce pracovníků: kdo v tématu sexuality jedná s despektem, nemá v organizaci co dělat.⁴³⁷ Mezi etické zásady patří rovnocenné vnímání žen a mužů v kontextu sexuality, rasová rovnost, respekt k LGBTQ+ a odmítání agrese i nátlaku;⁴³⁸ pro personál ale může být těžké komunikovat s klienty intimní témata, bořit mýty spojené se sexualitou seniorů a reagovat na jejich problematické chování.⁴³⁹

Téma, které se v institucích pro seniory řeší, je zejména nedostatek soukromí. Personál seniorům může pomoci, pokud mají zájem nalézt nového partnera a podpořit jejich intimitu (respekt, soukromí).⁴⁴⁰ Seniori svou sexualitu po vstupu do zařízení vyjadřují alternativními způsoby (něha, blízkost); zcela nevymizí, ale podstatně se omezí právě vlivem nedostatku soukromí, omezenými možnostmi nalezení nového protějšku či potlačováním této potřeby ze strany pečujících osob.⁴⁴¹ Jindy svou roli sehrají i spolubydlící či další klienti, kteří mohou být sexuálním chováním druhých pohoršeni (nebo mohou žárlit, závidět, odsuzovat...).⁴⁴² Nedostatek soukromí může též zapříčinit ztrátu sexuálního zájmu, obtíže při aktu, nevhodné chování (sex na veřejnosti, protože jinak doslova není kde), jiné způsoby uspokojení či nevyžádané nabídky sexu (když nelze uspokojit jinde/jinak).⁴⁴³ Toto se zlepšuje v momentě, kdy je seniorům dopřána důstojná intimita.⁴⁴⁴ Absenci soukromí lze řešit úpravou prostředí (jednolůžkový pokoj, partneři společný pokoj).⁴⁴⁵ V některých zařízeních je umožněno párům (manželům) bydlet spolu. Dílčí instituce to dovolují i nově vzniklým párům, či jim v optimálním případě poskytnou samostatný pokoj. To bohužel není vždy možné z kapacitních důvodů zařízení.⁴⁴⁶

⁴³⁵ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 45.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 47.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 50.

⁴³⁸ ŠTĚRBOVÁ a RAŠKOVÁ, *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*, 2016, s. 58.

⁴³⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 71.

⁴⁴⁰ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 175-177.

⁴⁴¹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 114-115.

⁴⁴² Tamtéž, s. 116.

⁴⁴³ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 72.

⁴⁴⁴ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2014, s. 176.

⁴⁴⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 72.

⁴⁴⁶ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 115-116.

Někdy do zařízení odchází pouze jeden z páru, to možnosti sexuality a intimity omezuje zcela zásadním způsobem.⁴⁴⁷ Návštěvy probíhají často v návštěvní místnosti (případně na pokoji, kde je přítomen spolubydlící), kde je možnost soukromí omezena a intimní kontakt zde prakticky není možný. Srovnáme-li tento kontext zdánlivě nepatříčně s vězením, zjistíme, že věznice mají alespoň v některých zemích k dispozici místnosti pro intimní návštěvy,⁴⁴⁸ které jsou bez dozoru,⁴⁴⁹ a kde může osoba ve výkonu trestu za určitých podmínek naplňovat své potřeby intimity a sexuality.⁴⁵⁰ V Česku je tato možnost formulována § 19 odst. 5 zák. č. 169/1999 Sb., kdy "*Ředitel věznice může povolit uskutečnění návštěvy odsouzeného bez zrakové a sluchové kontroly zaměstnanců VS v prostorách k tomu určených.*"⁴⁵¹ Podobné místnosti ve většině domovů pro seniory neexistují.

1.3.6 Pečovatel tváří v tvář sexualitě

Veřejnost a pečovatelé se v zásadě dělí na dvě skupiny: ty, kteří považují za zajištění kvalitního života v instituci to, aby klient neměl hlad a žízeň, byl v teple a suchu a aktivizoval se. a pak jsou tu ti, kteří vnímají, že je pro klienty důležitá i složka vztahová a sexuální.⁴⁵² Realita je taková, že o sexualitu a intimitu lze pečovat pouze tehdy, když pečovatelé a další lidé zapojení do péče o seniory změní své myšlení.⁴⁵³ Každý systém ovlivňuje a současně je ovlivňován: pečovatel ovlivňuje svým chováním klienty a naopak.⁴⁵⁴ Tím, zda se v konkrétní instituci téma sexuality otvírá či ne, se mění celý prostor. o situaci vypovídá i to, jak se o některých tématech mlčí. Složitě je, že témata sexuality řešená v institucích mohou nasedat na osobní témata pečovatelů. o to těžší je reagovat, pokud organizace nezajišťuje supervizi a nepracuje se svými zaměstnanci.⁴⁵⁵ Po pracovnících v sociálních službách se chce leccos, ale velká část z nich nemá osobní zážitek bezpečí, sebeúcty nebo sebeuvědomění. Mají u klientů zajišťovat dodržování práv a svobod, ale

⁴⁴⁷ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 156.

⁴⁴⁸ VAN HOUT et al., *Conjugal visitation rights, privileges and standards of provision inside European prisons: A socio-legal study of extant literature*, 2025.

⁴⁴⁹ CASTRO MADARIAGA et al., *Sexuality behind bars in the female central penitentiary of Santiago, Chile: Unlocking the gendered Binary*, 2017.

⁴⁵⁰ VLADU et al., *Benefits and risks of conjugal visits in prison: A systematic literature review*, 2021.

⁴⁵¹ *Návštěvy odsouzených*, 2025.

⁴⁵² VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 43-44.

⁴⁵³ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 192.

⁴⁵⁴ ŠTĚRBOVÁ a RAŠKOVÁ, *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*, 2016, s. 56.

⁴⁵⁵ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 48.

některé z oněch svobod ani nemusí znát; mají dělat mnoho, ale často s malou kompetencí.⁴⁵⁶ Do přístupu k sexualitě seniorů intervenuje jejich vzdělání, zkušenosti, odbornost, ale i výchova, empatie a vlastní postoje k sexualitě.⁴⁵⁷ Má-li sám pečující problém mluvit o sexu nebo je jeho vztah k sexualitě (tělu) obecně složitější, může být extrémně náročné o tomto navíc mluvit se seniory.⁴⁵⁸

Hovor o sexualitě a intimitě je ze strany klientů žádán, ale podléhá individuálním požadavkům – kdy a kde se bude hovořit o sexualitě si chtějí určit sami.⁴⁵⁹ Konverzace o sexu může někdy také souviset s nástupem demence (počínající ztráta kontroly a regulace). I tehdy mají ale tyto rozhovory svůj smysl.⁴⁶⁰ V některých situacích může být distanc od problematiky ovlivněn náboženstvím či vlastní negativní zkušeností (např. znásilnění, sexuální obtěžování). To není totéž jako bezdůvodné odmítání.⁴⁶¹ Je důležitá i volba pohlaví personálu – nikdy nesmí pohlaví personálu klienta stimulovat k uspokojení sexuálních potřeb. Dalším možným opatřením je zajištění personálu z jiné organizace.⁴⁶²

1.3.7 Srovnání se zahraniční praxí

Od roku 2006 se české sociální služby začaly výrazněji inspirovat zahraničními trendy a došlo k zásadní restrukturalizaci odpovědností a systémové změně.⁴⁶³ Česká sociální péče si bere příklad ze zemí s podobnou historií: Rakouska, Švédska, Německa, Švýcarska a Velké Británie.⁴⁶⁴ V dnešní době se ale inovace v dlouhodobé péči o seniory napříč zeměmi EU značně liší: to, co je inovací v jedné zemi, ve druhé může být takřka zastaralé. Ne všechny principy a přístupy k péči jsou totiž univerzálně aplikovatelné.⁴⁶⁵ Jak je to ale se sociální péčí a tématem sexuálních potřeb klientů? V zahraničí poměrně běžně panují otevřenější postoje k sexualitě v kontextu péče, u nás však stále v cestě stojí předsudky (*stárí a smrt nejdou dohromady, senioři sex nemají*).⁴⁶⁶ Je důležité zmínit, že sociální ekonomika

⁴⁵⁶ ŠTĚRBOVÁ a RAŠKOVÁ, *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*, 2016, s. 52.

⁴⁵⁷ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 156.

⁴⁵⁸ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 132.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 132.

⁴⁶⁰ CHRASTINA, Jan a Naděžda ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*.

⁴⁶¹ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 52.

⁴⁶² VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 73.

⁴⁶³ MALÍKOVÁ, *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb: 2., aktualizované a doplněné vydání*, 2020, s. 27-28.

⁴⁶⁴ PRUDKÁ, *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*, 2015, s. 43.

⁴⁶⁵ WALKER a KELLNEROVA KALVACHOVÁ, *Budoucnost stárnutí v Evropě: dlouhověkost jako kapitál*, 2021, s. 288-289.

⁴⁶⁶ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 192.

nepodléhá legislativě EU, řeší se zpravidla interně, dle potřeb konkrétního státu.⁴⁶⁷ Existuje ale dokument Evropská charta pacientů seniorů, která popisuje, jak má vypadat péče o seniory.⁴⁶⁸ Podle ní by se v současné době měla řídit většina pečujících institucí i u nás, jedná se o jakýsi standard. Je také poměrně obvyklé, že ve střední a východní Evropě se čím dál častěji v roli pečujících osob objevují migranti (vyšší platy a životní úroveň). To sice řeší péči v dané zemi, ale vytváří nedostatek tam, odkud migranti přišli.⁴⁶⁹ Situace pečovatelů u nás je navíc poměrně náročná: na jednoho pečovatele v Česku připadá 3-15 klientů. To je oproti jiným zemím strašně moc.⁴⁷⁰

Dalším tématem, které si zaslouží srovnání se zahraniční praxí, je sexuální asistence. Co se týče využití služeb sexuálních asistentek, jde u nás o takřka neprobádanou oblast, přestože v některých zahraničních státech funguje již dlouho.⁴⁷¹ Sexuální asistenti mají odborné vzdělání a podléhají supervizi, jde o placenou službu.⁴⁷² Osvětu týkající se této činnosti přináší do veřejného prostoru například organizace Freya, výzkumům na toto téma se věnují i některé novější české publikace.⁴⁷³

⁴⁶⁷ PRUDKÁ, *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*, 2015, s. 43.

⁴⁶⁸ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 90.

⁴⁶⁹ WALKER a KELLNEROVA KALVACHOVÁ, *Budoucnost stárnutí v Evropě : dlouhověkost jako kapitál*, 2021, s. 285.

⁴⁷⁰ MALÍKOVÁ, *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb: 2., aktualizované a doplněné vydání*, 2020, s. 29.

⁴⁷¹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*,

⁴⁷² VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 75.

⁴⁷³ LECNAROVÁ, *Máme právo žít běžným partnerským a sexuálním životem: a ohlédnutí k začátkům rozvoje sexuální asistence v České republice*, 2022.

2 POZNÁMKA K LITERATUŘE

Publikací, které se věnují sexualitě seniorů je málo, těch o sexualitě seniorů v domovech pro seniory ještě méně. S ohledem na kulturní podmíněnost chování a fungování na úrovni jednotlivce i organizací jsem volila převážně českou literaturu, která z velké části popisuje českou populaci seniorů. Stejně je to i se zdroji vztaženými k institucionální péči – systém sociální péče o seniory je natolik rozdílný napříč zeměmi, že by bylo zavádějící užívat data a poznatky popisující jiný typ zařízení, než je u nás. Zahraniční literaturu proto používám pouze pro srovnání se zahraniční praxí. Jinou, než českou literaturu cituji v kontextech, které nejsou nutně kulturně podmíněné (či ne tak významně) – v sekcích obecně hovořících o stáří nebo intimitě, v metodologii, či u fenoménů, které lze sledovat napříč kulturami.

Relativně často zmiňuji publikaci od profesora Pondělíčka. Byť vyšla v roce 1987, je to prakticky jediná kniha, která se věnuje sexualitě v souvislosti se stárnutím a až na příležitostné genderové přežitky či dobové stereotypy (některé z nich komentuji v kapitole 1.2.7 *Mýty a stereotypy týkající se (stárnoucí) sexuality*) je překvapivě osvícená. Na druhou stranu jsou tyto stereotypy svázány s generací seniorů, kterým se v textu věnuji, takže publikace dává smysl i v tomto směru.

Dovoluji si také citovat knihu, která v přímém slova smyslu nesplňuje parametry odborné literatury, domnívám se však, že má k tématu sexuality a stárnutí více co říci, než celá řada skutečně odborných knih (které se tváří, že se celostně věnují stáří, ale kapitola o sexualitě absentuje). Kniha americké autorky Tracy Cox podporuje prožívání sexuality po padesátce, předkládá kazuistiky a ač se přímo nevztahuje k české populaci, přináší návody, jak sexuální život ve vyšším věku oživit. To se se strohými popisy sexuálních dysfunkcí ve většinové odborné literatuře nedá srovnat. Zdá se, že výzkumy a texty o sexualitě jsou opravdu ovlivněny tím, jaký má sám výzkumník (autor) vztah ke své sexualitě.⁴⁷⁴ V tomto kontextu je ještě nutné zmínit, že výzkumy a popisy sexuální reality mají zpětný vliv na to, jak se utváří společnost a její normy.⁴⁷⁵

K problematice stárnoucí sexuality mužů existuje hned několik odborných knih (Mužské stárnutí z pohledu sexuologa, Mužská sexualita apod.), zatímco k témuž tématu u žen jsou k nalezení buď spirituálně laděné knihy (Posvátná sexualita, ale také Posvátná prostitutka nebo Kundička: návrat k sobě), nebo příběhové a poradenské knihy (Nejlepší sex

⁴⁷⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 158.

⁴⁷⁵ GIDDENS, *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*, 2012, s. 40.

začíná v padesátí, Sexy v padesáti a úžasná v šedesáti, Manifest menopauzy, Anatomie vzrušení ženy). Odbornou jsem nenašla ani jednu. Jediné rozumné vysvětlení, které mě napadá (a nestojí na předpokladu dobře vyargumentovaného fokusu na mužské pohlaví) je to, že ženy více fungují v příbězích, zatímco muži spíše reagují na data; je tedy možné, že se tento (stereotypní) způsob komunikace mužů i žen odráží v tom, jak je literatura o konkrétním pohlaví formulována. Tuto hypotézu nicméně vyvrací skutečnost, že jednu ze dvou zmiňovaných knih o mužích napsala žena.⁴⁷⁶

Tématu stárnutí v institucích se u nás věnuje více autorek a autorů, ač někdy z druhé strany – z pozice pečovatelů. Za zmínku stojí dvojice knih Simony Bagárové (Hořím,⁴⁷⁷ Hladím⁴⁷⁸). V poslední době vychází populárně-naučné knihy věnující se sexualitě v kontextu historie (Podivuhodná historie sexu⁴⁷⁹, Sexbook⁴⁸⁰), které mění představy toho, jak vypadala sexualita v minulosti. Cenné jsou i inkluzivní knihy osvětové – například Klub rozkoše⁴⁸¹. Nicméně je třeba mít na zřeteli, že sexualita mnou zkoumané skupiny (65+) se utvářela v jiné době – pokud počítáme, že svůj sexuální život tato skupina zahajovala kolem roku své plnoletosti (více v kapitole 5.2.2 *Historicko-politický kontext*), pak je třeba brát v potaz dobově relevantní literaturu – dnešní texty o intimitě, byť inkluzivní, jsou od žité reality dnešních seniorů značně vzdálené. To se projevuje jak v jejich přemýšlení a vnímání, tak v chování.

⁴⁷⁶ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023.

⁴⁷⁷ BAGAROVÁ, *Hořím*, 2021.

⁴⁷⁸ BAGAROVÁ, *Hladím*, 2024.

⁴⁷⁹ LISTER, *Podivuhodná historie sexu*, 2022.

⁴⁸⁰ BASTARÓS, María a Nacho M. SEGARRA. *Sexbook.*; v Česku vyjde až letos, na redigování Sexbooku se podílím v době, kdy píšu tuto práci.

⁴⁸¹ PLÁ, Jüne. *Klub rozkoše: tipy a vychytávky pro kvalitní sexuální život.*; za českou verzi redakčně zodpovídám.

3 PŘÍPRAVA VÝZKUMU

Tato kapitola je věnována volbě metodologie pro výzkum, motivacím a celkovému nastavení směřování výzkumu. V úvodní části jsou popsány metodologické přístupy k výzkumu sexuality (nejen) seniorů a jejich limity. Dále pak popisují jednotlivé metody, které jsem ve výzkumu použila. Některé z nich byly součástí výzkumu od začátku, jiné jsem přidala v průběhu, na základě poznatků z terénu. Ve výzkumu používám principy kvalitativní metodologie v pojetí uměleckého, feministického i praktického výzkumu, odkazují se také na chápací rozhovor. V analytické části využívám grounded theory. V textu se odvolávám na postmoderní paradigma a s cílem vytvořit kaleidoskop poznání zvolené problematiky práce si vybírám metody a přístupy, které nejlépe odpovídají mému výzkumnému záměru.

3.1 Vhled do metodologie výzkumů sexuality (seniorů)

Ve výzkumech je určující to, jaký má výzkumník vztah k sexualitě a intimitě (i k seniorům). Má to vliv na otázky, sběr i analýzu dat (i celkový průběh komunikace).⁴⁸² Vstupuje-li psycholog (výzkumník) do kontaktu s participantem a řeší-li téma sexuality (sexuologie), měl by být psychosexuálně zralý, mít ujasněné své postoje k sexualitě, vlastním tužbám a motivaci k práci na toto téma. To vyžaduje nemalou dávku sebereflexe.⁴⁸³

Je-li sexualita měřená jen optikou počtu sexuálních styků, nedává relevantní informace a redukuje sexualitu pouze na koitus. Skutečnost je ale jiná:⁴⁸⁴ I starší výzkumy poukazují na přítomnost sexuálních potřeb u osob vyššího věku.⁴⁸⁵ V tomto kontextu proto stojí za to vystoupit ze stereotypního přístupu k výzkumu, najít nový způsob dotazování a popustit uzdu své představivosti.⁴⁸⁶ Skutečnost a představy o stavu sexuality ve společnosti mohou též zkreslovat zveřejňované výzkumy založené na výpovědích studentů univerzit, kterým je 18-22 let a byť jsou dobře dostupnými respondenty, mají ještě relativně málo zkušeností.⁴⁸⁷ Představu o sexualitě ve stáří zase deformují výzkumy, které zajímá pouze heteronormativní sexualita.⁴⁸⁸ Naměřený pokles sexuality ve stáří v mnoha studiích často souvisí právě se

⁴⁸² CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 158.

⁴⁸³ WEISS, *Etické otázky v psychologii*, 2011, s. 252.

⁴⁸⁴ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 156.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 154.

⁴⁸⁶ KAUFMANN, *Chápací rozhovor*, 2010, s. 65.

⁴⁸⁷ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 127.

⁴⁸⁸ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 156.

zvolenou metodologií (která opomíjí některé důležité proměnné):⁴⁸⁹ dotazník, který formuluje otázky tak, že není možná zpětná vazba, opomíjí další významné faktory – to se často děje i na poli výzkumu seniorů.⁴⁹⁰

Česká organizace Freya realizovala v roce 2024 výzkum ve dvou domovech pro seniory, získali celkem čtrnáct respondentů (devět mužů, pět žen). S každým z respondentů hovořili přibližně hodinu a používali karty s významnými tématy, která vyvstala z rešerše zahraničních výzkumů.⁴⁹¹ Tyto karty mi laskavě poskytla Mgr. Anna Tůmová z Freyi – Institutu vztahů a sexuality, a já s nimi pracovala ve výzkumu.

3.2 Důvody a motivace

Vždy mě lákala témata, která vnímám jako důležitá, ale z nějakého důvodu se jim málokdo věnuje. Sexualita a intimita seniorů se ve výzkumech zpravidla mapuje spíše z pohledu pečovatelů než z pohledu klientů,⁴⁹² proto mi přišlo zajímavé nahlédnout tuto problematiku očima těch, kterých se ve skutečnosti týká. Dnešní senioři často vyrůstali v rodinách, kde se o sexu nemluvalo nebo se dokonce dětem bránilo v masturbaci. To má pochopitelně vliv na to, jak jsou na tom teď.⁴⁹³ Už od začátku bylo jasné, že zpracovat toto téma bude výzva, ale výzkumný potenciál se zdál být vysoký, proto jsem se rozhodla udělat, co bude v mých silách.

Říká se, že psychologie je disciplína, která propojuje přírodní vědy a umění. Má jistá pravidla, ale současně je velmi svobodná.⁴⁹⁴ Jako vystudovaná psycholožka s celoživotní potřebou umělecké činnosti jsem vyhodnotila, že tento výzkum chci zpracovat metodami uměleckého výzkumu, protože umí aktivně přispívat k budování společenského povědomí o zkoumaném tématu.⁴⁹⁵ Nechtěla jsem vytvořit další „šuplíkovou“ práci bez přesahu; proces uměleckého výzkumu dává váhu intuici, emocím a vhledům či předtuchám výzkumníka. Je v pořádku experimentovat, zkusit dosud nevyzkoušenou cestu, vnímat, jak se kolem daného projektu cítím a vyhodnocovat, zda jdu "správným" směrem.⁴⁹⁶ Všechny tyto hodnoty, včetně možnosti testovat nové možnosti, pro mě byly důležité. Projekt měl

⁴⁸⁹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 157.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 158.

⁴⁹¹ KUTÁLKOVÁ et al., *Sexualita, intimita a vztahy v prostředí domovů pro seniory a seniorky*, 2024.

⁴⁹² CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 140.

⁴⁹³ DVOŘÁČKOVÁ, *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*, 2012, s. 51.

⁴⁹⁴ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 17.

⁴⁹⁵ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 24.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 30.

původně probíhat v rovnocenné spolupráci s fotografkou z ITF, avšak postupně vykrytalizoval tak, že jsem obě role (výzkumnice i fotografky-umělkyně) zastala sama.

3.3 Výzkumné otázky

Hlavní výzkumná otázka: Jak vypadá intimita a sexualita seniorů v domovech pro seniory a jak ji zkoumat?

Výzkumná podotázka: Co všechno ovlivňuje intimitu a sexualitu seniorů v domovech pro seniory a její výzkum?

Cíl práce: Zaznamenat a analyzovat subjektivní výpovědi seniorů na dané téma, nalézt co nejvhodnější metodologický přístup pro další výzkum.

3.4 Návrh metodologie

Jelikož jsem se rozhodla vstoupit do výzkumně náročnějšího prostředí, počítala jsem s tím, že by si mnou zvolené metody i teorie měly zachovat flexibilitu a vyvíjet se v čase.⁴⁹⁷ Principy uměleckého výzkumu mi otevřely široké pole možností, stejně tak praktický výzkum, kde mohou jako data sloužit autoetnografie (vlastní deskripce zkušenosti), výzkumný deník, inquiry, fokusové skupiny i umění.⁴⁹⁸ Jako hlavní výzkumnou metodu jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor, který měl být doplněn setem fotografií ze zkoumaného prostředí.

Mišovič se domnívá, že se kvalitativní výzkum lépe zvládá s předchozí zkušeností v kvantitativním výzkumu.⁴⁹⁹ Moje předchozí magisterská diplomová práce v oboru psychologie byla postavena na kvantitativním základu, doufala jsem tedy, že mám pro realizaci výzkumu vhodné předpoklady.

3.4.1 Polostrukturovaný rozhovor

Tato metoda se mi jevila jako nejefektivnější a nejdostupnější způsob, jak získat relevantní informace. Senioři v zařízení jsou zvyklí denně komunikovat s personálem, dávalo tedy smysl použít nástroj, ve kterém se budou cítit přirozeně. Rozhovor také funguje jako způsob sblížení se, navázání vztahu a důvěry, což bylo v tomto specifickém kontextu klíčové. Důležité pro výzkumy bylo i to, že polostrukturovaný rozhovor jde formulací otázek do

⁴⁹⁷ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 30.

⁴⁹⁸ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 144-152.

⁴⁹⁹ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 116.

hloubky, odhaluje vztahy a souvislosti.⁵⁰⁰ Téma sexuality a intimity je komplikované, nelze jej mapovat povrchem (například dotazníkovým šetřením), protože pak jde pouze o informace vytržené z kontextu.

Dobře postavený rozhovor spočívá ve vhodném řazení témat,⁵⁰¹ ale někdy může fungovat i to, že se tazatel nechá unést tam, kam ho respondent vede ("go with the flow"), nepokládá mnoho otázek, doptává se a formuluje otevřené otázky.⁵⁰² Pro vstup do terénu jsem si připravila sadu tematických okruhů a otázek, podle kterých jsem plánovala postupovat. Seznam otázek jsem řadila od tématu prožívání vlastního těla přes dotazy vztažené k intimitě až po téma sexuality. Náročná témata mívají větší výtěžnost, pokud jsou v rozhovoru rozmělněny mezi méně náročné otázky,⁵⁰³ proto jsem byla připravena v momentě přílišného napětí klást odlehčenější dotazy. Ve vedení rozhovoru jsem se řídila principy chápajícího rozhovoru v kontextu feministického a praktického výzkumu. Současně bych chtěla zmínit, že všechny otázky, které jsem kladla, jsou kulturně podmíněné a bez kontextu kultury, ve které se nacházím, nedávají smysl – nejspíš by vypadaly jinak, nebo by možná vůbec neexistovaly.

3.4.2 Deník výzkumnice

Průběžné poznámky jsou nosnou částí kvalitativního projektu;⁵⁰⁴ mohou mít i jinou formu než textovou (kresba, foto, tanec).⁵⁰⁵ Od vedení poznámek k jednotlivým participantům jsem postupně přešla k uceleným blokům textu, které se vztahují k jednotlivým návštěvám v domově, během nichž jsem obvykle realizovala několik setkání. Zdá se mi, že to lépe popisují celkovou situaci, náladu dne a dodávají setkáním kontext, který může napomoci pochopení některých jevů. V deníku jsem se snažila zaznamenat atmosféru prostředí, dojem z respondentů, svůj vliv na situaci (zohledněním nálady, oblečení apod.) a další informace, které se přímo nepromítly do vedených rozhovorů. Deník dodal výzkumu trojrozměrnost.

3.4.3 Fotografování jako součást výzkumu

Fotografie je nejen v uměleckém výzkumu hojně využívaným nástrojem. Její výhodou je schopnost překonávat jazykové bariéry a vyprávět příběh. Je však potřeba dbát i na etické

⁵⁰⁰ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 46.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 99.

⁵⁰² HESSE-BIBER, *Feminist research practice: A Primer*, 2014, s. 185.

⁵⁰³ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 88.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 60-61.

⁵⁰⁵ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 128.

aspekty týkající se souhlasu participantů, anonymizace a autorských práv (když fotografii pořídí participant, komu náleží autorská práva?).⁵⁰⁶ Fotografickou sondu do zkoumaného prostředí jsem měla realizovat společně se studentkou fotografie z ITF. Projekt měl být spoluprací nás obou, rovným dílem. Fotografování mělo proběhnout k závěru jednotlivých rozhovorů. Jak to ve skutečnosti dopadnu uvádím v kapitole 4 *Realizace výzkumu*.

3.5 Návrh alternativních a interaktivních metod

Kromě nabízejících se metod jsem se rozhodla využít i některé další, méně konvenční způsoby mapování zvoleného tématu. Od začátku bylo jasné, že chci do projektu zapojit i fotografii, až postupně však krystalizovalo, že nebude fotit pouze výzkumná část týmu, ale také participant.

Metody vizuálního umění v uměleckém výzkumu mohou zahrnovat širokou škálu aktivit: od fotografie, kresby, psaní textů, tvorby koláží a soch přes háčkování, pletení až po trojrozměrné umění a další disciplíny. Když do tohoto procesu vstupuje participant, který nemá zkušenost s uměním, i přesto mají metody svou funkci, ačkoli estetika někdy musí jít stranou.⁵⁰⁷ V praktickém i kvalitativním výzkumu je též poměrně běžné mapovat prožitky respondentů prostřednictvím kresby. To, co lze jen těžko vyjádřit slovy lze někdy snáz nakreslit.⁵⁰⁸ Z těchto důvodů jsem se v průběhu výzkumu rozhodla do práce s respondenty zařadit i nové kresebné metody, které jsem v souvislosti se zkoumaným tématem vyvinula, a jejichž potenciál jsem chtěla otestovat pro případné další užití.

3.5.1 Evokační karty Freya

Po konferenci *Sexualita nestárne*,⁵⁰⁹ na které organizace *Freya – Institut sexuality a vztahů* prezentovala příklady dobré praxe, zaznělo, že výzkumnice používaly pro otevření témat sexuality u seniorů karty s tématy. Jelikož se to jevilo jako vhodná alternativa pro můj výzkum, požádala jsem organizaci o možnost je využít. Ohotně mi vyšli vstříc, karty mi zaslali ve formátu .pdf. Materiál jsem vytiskla na světle modrý papír⁵¹⁰ a jednotlivé karty nechala zalaminovat. Ty jsem použila jako alternativu k polostrukturovanému rozhovoru, který se zpočátku tolik neosvědčil.

⁵⁰⁶ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 243-244.

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 242-243.

⁵⁰⁸ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 152.

⁵⁰⁹ FREYA, *Sexualita nestárne: konference*, 19.3.2024.

⁵¹⁰ Tento odstín prý zlepšuje čitelnost textu.

3.5.2 Mapa slasti, Kresba silného sexuálního zážitku

Jak již bylo zmíněno, láska se sexem je nejen těžko definovatelná.⁵¹¹ Na bariéry pak narážíme i v rovině stárnutí a ubývání kognitivních funkcí. V této kombinaci pak získáváme mix, ve kterém je pro respondenty mimořádně těžké zkoumaný fenomén popsat. V tom to kontextu se jeví jako vhodná alternativa právě umění: to lze použít jako nástroj komunikace hůře sdělitelného pro osoby, které umělci nejsou (arteterapie, muzikoterapie, dramaterapie apod.).⁵¹²

Jelikož se ženy a muži lišili v popisovaném vztahu k vlastnímu tělu, napadlo mě, že by mohlo být zajímavé je zpět k jejich fyzické schránce přivést jinou cestou než pouze skrze slova. Pro některé z nich bylo náročné verbalizovat některé aspekty sexuality, proto jsem vymyslela koncept takzvané Mapy slasti: respondent je vyzván k tomu, aby na papír zakreslil lidskou figuru, a do ní se pokusil zaznamenat zóny na svém těle, které mu způsobovaly(způsobují) fyzickou rozkoš, slast či příjemné pocity. Způsob zpracování jsem nechala zcela na respondentech. Původním záměrem byla tvorba obrysu postavy, který seniorům předložím, nicméně jsem postupně došla k tomu, že i sama figura ovlivní způsob jejich kresebného vyjádření (kresbou „optimální“ projektivní postavy jsem strávila několik večerů, dokonce využila i chat GPT, ale obrys byl vždy nějakým způsobem limitující – evokoval určitý tvar postavy, proporce, věk, byl příliš konkrétní), proto jsem se rozhodla pracovat pouze s prázdným papírem. Technika může fungovat izolovaně (výstupem je kresba), ale i jako podklad k otevírání další diskuse. Nejde o projektivní kresebnou metodu v psychologickém slova smyslu. Návrh jednoduchého formuláře pro zakreslení Mapy slasti je k dispozici v *Příloze P III*.

Mapa slasti je výzvou, která se vztahuje spíše k dlouhodobějšímu trendu: zóny, které nám způsobují příjemné pocity jsou naší součástí a libé prožitky je obvykle možné opakovat. Druhá využitá metoda, Kresba silného sexuálního zážitku, je oproti tomu dost jiná: jde o ojedinělou a neopakovatelnou situaci, která se vyznačuje nějakou dynamikou. I tato aktivita cílí na obrácení pozornosti na vlastní tělo, neverbální vyjádření fyzické senzace. Opět nejde o kresebnou projektivní metodu v psychologickém slova smyslu.

⁵¹¹ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 104.

⁵¹² HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 118-119.

3.5.3 Fotografie jako nástroj vhledu

Další metodou využívající fotografii je tzv. Photovoice – tedy hlas fotografie. Spočívá v tom, že participanté dokumentují prostřednictvím fotografie své prostředí a okolnosti svého života. Reflexe těchto fotografií s participanty pak může vést k prohloubení rozhovorů a objevení témat, která by jinak zůstala skrytá.⁵¹³ Respondenty jsem plánovala motivovat k fotografování na analogové kompaktní fotoaparáty (36mm film, 24 snímků), které lze snadno ovládat. Vhled „insiderů“ místo mého externího vstupu zvenčí měl velký potenciál zachytit i to, čeho si nemohu všimnout při svých návštěvách: kam mě respondenti nepustí, mohou vpustit svůj fotoaparát.

⁵¹³ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 244-245.

4 REALIZACE VÝZKUMU

V této kapitole specifikuji procesy výběru vzorku a průběh sběru dat, podrobně se také věnuji etickým aspektům, protože zvolené téma a zkoumaná skupina vytváří složitější etický rámec. Komentuji průběžné změny metodologického přístupu a popisuji to, jak dopadlo testování mnou vytvořených kresebných metod a dalších alternativních způsobů mapování reality v domovech pro seniory.

Výzkum jsem realizovala v rozmezí let 2023 a 2025. Za tuto dobu jsem výzkumné prostředí navštívila více než dvacetkrát. Do výzkumného prostředí jsem se snažila vstoupit bez stereotypních očekávání a předsudků, téma jsem si nastudovala spíše obecně. Jak ale říká grounded theory, úplně se oddělit od vědění při pobytu v terénu nejde: každý něco ví, je ovlivněn svou společenskou rolí a životními zkušenostmi. Už jen to, že zkoumáme danou problematiku něco vypovídá.⁵¹⁴

4.1 Výběr vzorku

V této kapitole je popsána cesta k získání respondentů pro výzkum. V průběhu jsem se řídila myšlenkou, že podstatné je množství získaných dat a jejich kvalita, nikoli počty respondentů (velikost vzorku)⁵¹⁵ a snažila jsem se celkovou velikost vzorku nepředimenzovat, současně jich však získat dostatek pro zamýšlené účely výzkumu.

4.1.1 Oslovení domovů

K získání respondentů pro výzkum vedly dvě potenciální cesty: jedna zespodu (oslovení konkrétních klientů), druhá shora (skrže oslovení institucí). Po neúspěšném pokusu získat alespoň jednoho respondenta přes své sociální kontakty jsem byla nucena zvolit druhou cestu. Problematický přístup do institucí měl vliv na metodologii a plánování výstupů: je jasné, že by finální výsledek práce vypadal jinak, kdyby počáteční reakce oslovených domovů byla odlišná. S jejich masivním odmítáním (nebo úplnou absencí jakékoli reakce) přišly i pochyby, zda je toto téma vůbec realizovatelné. Bylo by snadné tímto snahy ukončit, nicméně ze zběžné rešerše bylo patrné, že kvalifikační práce s tímto (nebo velmi blízkým) tématem existují, takže to nějak jít musí. Po oslovení menšího okruhu domovů, které k ničemu nevedlo, bylo nutno okruh rozšířit, pokusit se oslovit více institucí. Následně došlo ještě ke opakovanému oslovení domovů, které nějakou formou zareagovaly (byť odmítavě,

⁵¹⁴ ŠUBRT, Soudobá sociologie IV. *Aktuální a každodenní*, 2014, s. 365.

⁵¹⁵ MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*.

nicméně alespoň odepsaly), a nabídce „protihodnoty“ – aktivit pro seniory (workshop, arteterapie apod.); to ale mělo malý dopad a nepomohlo k otevření další spolupráce.

Z vytvořené databáze o téměř osmdesátce domovů jsem kontaktovala vyšší desítky těchto institucí. Ve snaze zvýšit šanci na odpověď jsem každý mail adresovala konkrétní osobě už v oslovení (pokud to bylo možné, používala jsem jména a tituly ředitelů/pracovníků, na které byl k dispozici kontakt – ze zkušenosti vím, že pokud mail vypadá příliš obecně, šance na reakci se podstatně snižuje). Z oslovených domovů zareagovalo 40 %, z toho 30 % zamítavě. Nejčastějším důvodem pro odmítnutí spolupráce byl argument týkající se zaměření instituce (domov se speciálním režimem = hůře orientovaní klienti), ale objevily se i odpovědi jako „*neochota klientů se na výzkumu podílet*“, „*není zájem účastnit se výzkumu*“ či „*více než polovina klientů žije na vícelůžkových pokojích, proto nelze realizovat*“. Možnost spolupráce připustilo 15 % institucí, po druhém kole oslovení se stav zvýšil na 10 %. V závěru však spolupracovalo pouze 5 %, tedy zlomek z původně oslovených domovů. Lokace ani názvy zařízení z důvodu anonymizace a ochrany respondentů neuvádím.

Jak dokládá kniha o terénním výzkumu, je snazší zkoumat nižší společenské vrstvy než instituce: tam obvykle narazíme na odpor "gatekeeperů".⁵¹⁶ Takzvaní strážci bran, v tomto případě ředitelé institucí, si své organizace velmi dobře střeží a nevpustí dovnitř jen tak někoho. Možné důvody, proč mi tak málo domovů pro seniory umožnilo přístup do svých vnitřních struktur: to, že jsme studentky (při oslovování jsem ještě zasílala mail, který počítal se studentkou z ITF, byl formulován v plurálu), nerenomované výzkumnice (buďto despekt k začínajícím výzkumníkům, nebo nedostatečný badatelský kredit, málo oficiální autority); to, že mají strach ze zkoumaného tématu, a to ať už na osobní rovině (ředitel/sociální pracovník nemá srovnanou svou sexualitu, intimitu a vztah k tělu, neví, jak by potenciální klienty oslovil či vytipoval; předjímá, že by o rozhovor na toto téma neměli zájem a ani to nezkusí) či institucionální rovině (toto téma v domově jen těžko otevírají/vyskytly se problémy ze strany personálu/klientů), považují své klienty za nevhodný vzorek (častý argument – domov se specializuje na seniory trpící demencí) nebo je pouze chtějí chránit (např. od konfrontace s tímto tématem a jeho potenciální „eskalací“, kterou by personál musel řešit, či od očekávaného amaterismu málo zkušených studentek, rizika, že bude seniorům ublíženo, budou manipulováni apod.). Dalším možným (myslím, že ne ojedinělým) důvodem pro neumožnění vstupu do instituce a provádění rozhovorů je jakýsi

⁵¹⁶ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 141.

pocit, že jde o „inspekci“ (kontrolu, jak daný domov pracuje, možná spojený se strachem, že by instituce pod drobnohledem neobstála, nebo dokonce musela něco změnit, a proto je lepší badatele udržet za zdmi zařízení).

Symbolický výběr vzorku (zařízení) má tři typy. Průměrný (běžný domov pro seniory), nadstandardní (vynikající domov) a avantgardní (progresivně metodický domov).⁵¹⁷ Pokud bych měla hodnotit, do jaké kategorie spadá zařízení, ve kterém jsem sbírala data, řadila bych ho mezi první a druhou kategorii – jedná se o nadstandard v tom, že jde o soukromý domov, kde probíhají aktivizační programy, disponuje wellnessem, kadeřnictvím a manikúrou, ale v mnou řešené problematice zatím není vyloženě progresivní. Na druhou stranu byl jako jeden z mála domovů otevřen mému vstupu, což o jisté progresivitě svědčí.

4.1.2 Výběr respondentů, kritéria výběru

S ohledem na typ respondentů (senioři žijící v pobytovém zařízení) nebylo možné jednotlivé respondenty oslovovat napřímo. Dohodla jsem se se sociálními pracovníci, které mi postupně vytipovaly seniory, u kterých byla šance, že se do výzkumu budou ochotni zapojit; těch se následně zeptali, zda mají zájem o spolupráci. První respondenti byli osloveni relativně otevřeně (byl jim odhalen záměr výzkumu), ale u dalších oslovovaných se ukázalo, že taktika ihned odkrýt karty (a říct nahlas slovo „sex“ nebo „sexualita“) mnohdy zablokuje jakoukoli další diskusi. Následné oslovování ze strany sociálních pracovníků tak postupně probíhalo tak, že se vytipovaných rezidentů zeptali, zda mají zájem se zapojit do výzkumu k diplomové práci, a pokud souhlasili, upřesnění tématu na osobním setkání už bylo na mně.

4.1.3 Výsledný vzorek

Literatura říká, že vzorek je dobře vybraný, pokud zahrnuje respondenty, kteří mají co říci ke zkoumané problematice a pohybují se ve zkoumaném prostředí.⁵¹⁸ Kritériem mého výběru respondentů byl zájem a souhlas s účastí na rozhovoru, to, že žijí v sociální pobytové službě alespoň dva měsíce a jsou schopni o sobě (a svém zapojení do rozhovoru) autonomně rozhodovat. Celkový počet respondentů, se kterými jsem hovořila (ne nutně nahrávala), je 11. Z toho jedna seniorka, která s rozhovorem nejprve souhlasila, spolupráci odmítla ještě před začátkem nahrávání a s dalšími dvěma respondenty nebylo možné se dobře porozumět (progredující demence, schizofrenie). Realizovala jsem rozhovor i s jednou seniorkou mimo instituci (měl sloužit jako komparace). V práci se proto věnuji deseti respondentům, přestože

⁵¹⁷ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 44-45.

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 42.

jsem autorizovala rozhovorů pouze sedm, a to z důvodů, které přiblížím v kapitole 5 *Analýza a interpretace výzkumu*. Podstatná pro mě po celou dobu byla myšlenka toho, že nejde o to sledovat, jaký je svět, ale o to, jak ho prožívají ti, kteří ho utváří.⁵¹⁹

Až na konci výzkumu, během předposlední návštěvy domova, jsem během hovoru se sociální pracovnící s překvapením zjistila, že většinu mého vzorku tvoří klienti domova pro seniory (jak jsem po celou dobu předpokládala), nýbrž rezidenti domova se zvláštním režimem; krom prvních dvou respondentů mají všichni mírné až výraznější příznaky demence. Když jsem se ptala na důvod (v komunikaci jsem několikrát uvedla, že se můj výzkum zaměřuje na rezidenty domovů pro seniory), nebyl mi nijak specifikován, došlo pouze k upřesnění, že při vytipovávání respondentů byli vybráni jako vhodní právě tito, protože většina z nich funguje v nějakém partnerském vztahu nebo nějak řeší sexualitu a intimitu.

4.1.4 Limity vzorku

V momentě, kdy se aplikuje metoda rozhovoru, je obvyklá realizace pilotáže. Ta pomáhá dopřesnit výzkumné otázky, cílovou skupinu a doladit otázky použité v rozhovoru.⁵²⁰ Vzhledem k tomu, že bylo velmi těžké získat respondenty pro můj výzkumný záměr (o tom ostatně hovoří i literatura⁵²¹ a zkušenosti výzkumníků v této oblasti⁵²²), rozhodla jsem se, že využiji výpovědi všech respondentů, nehledě na to, v jakém pořadí byli získáni, i proto, že první dva rozhovory disponovaly zajímavějšími informacemi než některé další, pořízené později (a také zřejmě proto, jak jsem se dozvěděla na konci výzkumu, že první dva respondenti nespádají do domova se speciálním režimem, ale do domova pro seniory).

Literatura zmiňuje, že prvotní fáze rozhovoru slouží ke zjištění, jakou má aktér slovní zásobu, jak komunikuje, zda je otevřený a jak se celkově projevuje.⁵²³ Zásadní limitací vzorku je fragmentárnost výpovědí respondentů způsobená mnohdy nemalým kognitivním deficitem zapříčiněným progredující demencí (viz kapitola 4.1.3 *Výsledný vzorek*). To se projevilo jednak v orientaci v čase a prostoru, ale také v celkové schopnosti si vybavit některé události nebo udržet směr dialogu. Pokud to však bylo možné a obsah či forma

⁵¹⁹ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 9.

⁵²⁰ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 32.

⁵²¹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 140.

⁵²² Z osobní komunikace s Lenkou M. Tehrany ze dne 15.4.2025, se kterou mě propojila Barbora Baronová.

⁵²³ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 86-87, 93.

rozhovoru sloužily záměrům práce, snažila jsem se zaznamenané výpovědi využít. Tyto skutečnosti rozebírám v kapitole 5 *Analýza výzkumu*.

Svou roli též sehrál fakt, že se přinejmenším v polovině případů jednalo o respondenty, kteří buď vystudovali vysokou školu, nebo velkou část svého života pracovali ve vedoucích pozicích. Rozhodně nejde o reprezentativní zastoupení seniorů v populaci; větší výskyt „privilegovaných“ participantů bude souviset i s tím, že zařízení, ve kterém bydlí, je soukromé a poskytuje klientům nadstandardní péči za nadstandardní částky, na rozdíl od zařízení příspěvkových, kde se úroveň péče (podle všeho i vzdělání, intelekt a solventnost jejich obyvatel⁵²⁴) může lišit. V tomto kontextu nemám osobní srovnání, protože ani jedno z příspěvkových zařízení mi neumožnilo realizovat rozhovor na své půdě. Podstatným limitem je též skutečnost, že sexualitu seniorů zkoumám pouze z pohledu bílé heterosexuální populace. Přestože bych si do výzkumu přála zařadit respondenty jiných orientací i etnik, neměla jsem tuto možnost.

4.2 Průběh sběru dat

Do terénu jsem vstupovala s vědomím, že každá snaha o porozumění, mapování a sbírání dat nutně odstartuje nevratnou sociální změnu. To je známo už z etnografických výzkumů.⁵²⁵ V tomto oddílu jsou sledované změny popsány včetně metodologických reakcí na ně.

4.2.1 Harmonogram

Základní plán výzkumu spočíval v oslovení domovů, vedení rozhovorů se seniory, následné fotodokumentaci prostředí a vzhledu do intimního života seniorů. Práce měla probíhat v tandemu, rovnocenně: já jsem měla zajistit část rozhovorů, studentka fotografie z ITF pak snímky respondentů a jejich prostředí. Zpočátku se zdálo, že jde vše podle plánu, postupně se však předem stanovený koncept začal rozpadat a měnit. o tom, co se odehrálo, referuji v kapitole 4.3 *Průběžná adaptace metodologie*.

Původním cílem bylo získat data za jeden rok. Sběr dat nakonec probíhal v průběhu dvou let, koncentrován do tří několikaměsíčních vstupů do zařízení s pobytovou službou. Mezi těmito návštěvami byl rozestup jedenáct a šest měsíců. Do terénu jsem se vracela v souvislosti s metodologickými posuny, které podrobněji popisuji v kapitole 4.3 *Průběžná adaptace metodologie*.

⁵²⁴ Z osobního rozhovoru se sociální pracovníci ve spolupracujícím domově.

⁵²⁵ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 85.

Autoři grounded theory si myslí, že do terénu je vhodné vstupovat co nejméně ovlivněn teorií – spíše omezit studium literatury a existujících konceptů v daném tématu.⁵²⁶ Jelikož se k zakotvené teorii metodologicky odkazují, snažila jsem se tím ve výzkumu řídit a zdrojům se věnovala průběžně. První rozhovory jsem realizovala relativně záhy po výběru tématu, v otázkách jsem zčásti vycházela z vlastní znalosti a zvědavosti, zčásti z již existujících prací na podobné téma.

4.2.2 Návraty do terénu a pozorované změny

Jak jsem zmínila, do domova jsem se vracela s většími rozestupy. Ty ve sběru dat sehrály svou roli. Byť se nejednalo a priori o longitudinální studii, bylo možné díky časovému odstupu zaznamenat změny na několika úrovních. Tyto změny podrobněji popisují v kapitole 7.4 *Longitudinální aspekty*.

Jestliže sledujeme nějaký společenský systém, samotným pozorováním (měřením) ho proměňujeme.⁵²⁷ To se stalo pochopitelně i v mém výzkumu. Přestože některé změny byly sotva zaznamenatelné, odehrálo se několik situací, které by se, kdybych do domova nevstoupila a neptala se na otázky, nestaly. Tyto okamžiky specifikuji v kapitole 7.2 *Dynamika rozhovorů*. Literatura hovoří také o tom, že výzkumník je pro participanty "cizincem", pokud se s nimi setká jednorázově, "návštěvníkem", dojde-li k návštěvě opakované. "Domorodcem" je tehdy, když bádá ve skupině, již je součástí.⁵²⁸ U seniorů v domovech se toto projevuje snad ještě významněji než u jiných demografických skupin. Tím, že mají každodenní pevný režim, který se opakuje s určitou monotonií, a čas jim ubíhá jiným tempem než lidem mimo domov, několikrát se mi stalo, že když jsem s některým z klientů delší dobu (v řádu měsíců) neinteragovala, vrátila jsem se z kategorie „návštěvník“ do kategorie „cizinec“. o tomto fenoménu se více zmiňuji v kapitole 7.4.2 *Pocit blízkosti a známosti*.

4.3 Průběžná adaptace metodologie

Autoři sborníku o kvalitativním výzkumu hovoří o "serpentinách" bádání, kterými ilustrují nejistoty a dilemata během výzkumu, problémy, předsudky, změny rolí a náhledů na fenomény a často složitou interpretaci získaných dat.⁵²⁹ V průběhu celého bádání je nutné

⁵²⁶ ŠUBRT, Soudobá sociologie IV. *Aktuální a každodenní*, 2014, s. 365.

⁵²⁷ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 86.

⁵²⁸ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 85.

⁵²⁹ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentinami bádání v terénu*, 2013, s. 12-13.

mít na paměti etický rozměr věci. I když se něco nepovede, výzkum neodpovídá na vyslovené otázky nebo nesplňuje naše očekávání, je nutné se s těmito fakty porovnat a nepokoušet se za každou cenu vyhrát.⁵³⁰ Původní plán byl držet se jedné, předem vybrané metodologie. Nicméně v průběhu času se ukázalo, jednak vstupem do terénu, ale také studiem literatury a díky sérii konzultací, že průběžné přizpůsobení použité metodologie nejenže není chybou, ale naopak může pomoci lépe zmapovat zkoumané fenomény a odkrýt některé aspekty práce se specifickou skupinou respondentů ve specifickém prostředí. Hovoří o tom ostatně i literatura: proces zkoumání, reflexivita, užitečnost a etika stojí nad nutností se zuby nehty držet metodologie zvolené v zárodcích výzkumu.⁵³¹ Umělecký výzkum je navíc holistický, často mezioborový, a otevřeně i autenticky hovoří o procesu, reflektuje pohled výzkumníka i následnou interpretaci.⁵³²

Jak jsem již zmínila, výzkum se měl skládat ze dvou výstupů dvou autorek: rozhovorů a fotografií. Přestože dohoda zněla, že se na výzkumu budeme s fotografkou podílet rovnocenně, už z počátku došlo k určité asymetrii vložené energie. Jelikož se ukázalo jako nesnadné získat si důvěru respondentů, dostala jsem se do situace, kdy jsem měla nejprve vytvořit pevnější vztah s respondenty a teprve pak do procesu přivést fotografku. Limity tohoto přístupu podrobněji komentuji v kapitole *Diskuse a limity*. Situace dopadla tak, že jsem za dva roky výzkumu domov navštívila více než dvacetkrát, fotografka pouze jednou. Při posledním pokusu zprostředkovat jí respondenty k fotografování došlo z její strany dvakrát k přesunu dohodnutého termínu, a nakonec k úplnému zrušení spolupráce v den schůzky z osobních důvodů.

4.3.1 Důvody změn metodologie

V průběhu celé práce jsem se snažila intenzivně konzultovat své téma i přístup k práci nejen se svou vedoucí práce, ale i s dalšími odborníky, kteří se k tématu vztahují buď odborností, specializací, nebo také metodologicky. Během dvou let (od jara roku 2023 do dopsání této práce) jsem tak konzultovala s těmito odborníky a specialisty: Mgr. Barborou Baronovou, Ph.D. (dokumentaristka, nakladatelka), Mgr. et Mgr. Marcelou Petrovou Kafkovou, Ph.D. (Centrum pro výzkum stárnutí, Katedra sociologie, FSS MU), Mgr. Lucií Vidovičovou, Ph.D. (Centrum pro výzkum stárnutí, Katedra sociologie, FSS MU), Mgr. Ing. Tomášem

⁵³⁰ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 276-277.

⁵³¹ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 137.

⁵³² LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 23-24.

Dosedělem (Centrum pro výzkum stárnutí, Katedra sociologie, FSS MU), Ph.D., Mgr. Annou Tůmovou (Freya – Institut sexuality a vztahů).

Také jsem se zúčastnila tří konferencí týkající okrajově nebo zcela mnou zkoumaného tématu: Zlín Design Week,⁵³³ Pink EXPO⁵³⁴ a Sexualita nestárne.⁵³⁵ Významnou inspirací pro mě bylo i přijetí do tzv. Taboo group, vědecké skupiny, která si navzájem konzultuje progres ve výzkumech o tabuizovaných tématech. Skupinu založila doktorandka Petra Salaric (Loughborough University, UK) a dostala jsem se do ní díky aktivní účasti na workshopu portugalských výzkumníků Any Correii de Barros a Joany Couto da Silva, které přijely představit svou aplikaci rozvoje intimity seniorů na Zlín Design Week. Z této skupiny také vyvstal skvělý kontakt na Yoni Lefevre, doktorandku, která se v Belgii věnuje stejnému tématu jako já a se kterou jsem si několikrát telefonovala, abychom srovnaly výstupy svých výprav do domovů pro seniory.

Ze zmiňovaných konzultací a vzhledů do problematiky skrze nové zkušenosti jsem se postupně propracovávala k dalším přístupům, jak k tématu v terénu přistupovat. Současně mi do celé situace vstupovala míra (ne)spolupráce s respondenty: narážela jsem na nepochopení, nesoulad a odmítnutí, což nejen vedlo ke zvýšené nejistotě týkající se kvality zvolené metodologie, ale také ke zpochybňování vlastních kompetencí. Adaptivním mechanismem bylo z mé strany hledání dalších cest, jak intimní a sexuální život seniorů umělecky znázornit a představit ho v předatelné formě veřejnosti. Rozhodla jsem se, že budu otevřená procesu, protože někdy je dobré se dívat na věci nejen tak, jak jsou, ale také tak, jaké by mohly být.⁵³⁶

Další situací, která mě nutila flexibilně reagovat, byla plánovaná, leč nakonec nerealizovaná spolupráce se studentkou fotografie. Tato skutečnost výzkum zásadně ovlivnila a proměnila jeho finální podobu.

4.3.2 Konkrétní změny a jejich dopad

Během výzkumu jsem oscilovala mezi nestrukturovanou a polostrukturovanou formou rozhovoru. Postupně jsem se z fáze, kdy jsem měla připraveno několik otázek k řešeným tématům na polostrukturovaný rozhovor, přes nestrukturovanou formu hovoru „na téma“ (rozhovor s principy feministického výzkumu) přesunula k metodě kartiček (s laskavým

⁵³³ Zlín Design Week: Design pro všechny: konference. 9.5 2023.

⁵³⁴ RŮŽOVÝ SLON, Pink EXPO: konference, 16.5.2024.

⁵³⁵ FREYA, Sexualita nestárne: konference, 19.3.2024.

⁵³⁶ HORNOVÁ, Praktický výzkum, 2023, s. 16.

svolením organizace Freya), kde byla formulována klíčová témata (nestrukturovaná volnější forma dialogu). Na základě všech těchto předchozích přístupů jsem vytvořila polostrukturovaný rozhovor, který reflektoval získaný vhled do problematiky a vynořující se otázky, které stály za to zůstat nezapomenuty. Strukturou jsem vycházela z kartiček, témata jsem rozvedla pomocí otázek a přidala ještě několik okruhů, které se v průběhu času vynořily (fantazie, touha). Seznam otázek čítal celkem 12 tematických okruhů a přibližně 180 otázek, které jsem situačně doplňovala podotázkami, které vyvstávaly v kontextech jednotlivých dialogů.

Protože ke mně první respondent zpočátku přistupoval s velkou nedůvěrou, zabralo nám poměrně hodně času, než jsme se dostali k jádru výzkumu. U několika dalších rozhovorů jsem upustila od pevné formy polostrukturovaného rozhovoru a testovala, zda nebude lepší volbou rozhovor nestrukturovaný, i tak však dialogy trvaly dlouho a bylo těžké se ve schůdném čase propracovat k relevantním odpovědím. Nakonec jsem se metodologicky vrátila k polostrukturovanému rozhovoru s tím, že se pokusím vyhnout dlouhé úvodní fázi. Poslední verzi otázek jsem otestovala na respondentce 10. Seznam otázek byl zevrubný a vyčerpávající a s ohledem na chování respondentky (problematické situace líčím v kapitole 7 *Případové studie, vhledy*) nebylo možné rozhovor dokončit. Nicméně už v procesu kladení otázek z podrobně zpracovaného seznamu bylo patrné, že některé jdou výrazně do hloubky a přináší hodnotné odpovědi.

Co se týče uměleckých aspektů výzkumu, původní plán byla spolupráce se studentkou z ITF. U prvních dvou respondentů fotografování skutečně proběhlo, ale všichni další respondenti fotografování odmítli (tato skutečnost se nakonec v průběhu ještě několikrát změnila, změny názorů rozebírám v kapitole 7.2.11 *Změny nálad a názorů*). Rozhodla jsem se, že vložím moc do rukou respondentů a nabídla jim možnost mapovat život v domově skrze fotografii: bylo v plánu jim rozdat analogové fotoaparáty a nechat je dokumentovat. Ani to se však nesetkalo s úspěchem – fotoaparát si vzala pouze jedna respondentka, zbytek odmítl (respondentka navíc nerespektovala zadání nefotografovat tváře klientů, takže z 24 snímků nebylo možné zveřejnit ani jeden). Dalšími metodami, které jsem testovala, byla Mapa slasti a Kresba intenzivního sexuálního zážitku – domnívala jsem se, že vyjádřit pocity kresbou může být pro některé klienty snazší, než o nich mluvit nebo je fotit. I u těchto metod jsem však narazila na odpor (jednak nepochopení, obavu z abstraktního zadání, ale také viditelné problémy s jemnou motorikou a strach z nedostatku malířského talentu).

Prostředí domova jsem sama průběžně fotograficky dokumentovala, avšak s ohledem na nutnost anonymizace prostředí jsem se musela značně omezovat na fotografování toho, co domov nebude identifikovat. S ohledem na zmíněnou problematickou spolupráci se studentkou fotografie (to, že její práce nebude součástí výzkumu se plně ukázalo až v úplném závěru projektu, což mi značně zkomplikovalo situaci) jsem se v cílové rovině výzkumu rozhodla vzít iniciativu do vlastních rukou. Vztahy s několika respondenty byly tou dobou poměrně stabilizované a otevřené, díky čemuž se mi podařilo se dvěma ze tří respondentů realizovat fotografování. Zpětně výpadek studentky ITF hodnotím kladně, protože jsem díky důvěře ze strany klientů pořídila hodnotné snímky s implicitním obsahem silně se vztahujícím k realizovaným rozhovorům, které by jen těžko vznikly ve spolupráci s fotografkou, kterou respondenti viděli pouze jednou.

4.4 Etické aspekty

Etika výzkumných kontextů neexistuje odjakživa: první zmínky jsou zaznamenány až po druhé světové válce.⁵³⁷ Ve výzkumu je třeba dodržovat zásady (1) nonmaleficence, (2) beneficence, (3) spravedlnosti, (4) respektu k autonomii participantů a (5) hledání prospěšnosti.⁵³⁸ Všechny tyto aspekty jsem se snažila v průběhu celého výzkumu zachovat. Realizace výzkumu vytváří odpovědnost výzkumníka vůči (1) zkoumaným jedincům, (2) kolegům, (3) organizacím, které jsou s námi svázané a (4) sobě samému.⁵³⁹ Etické otázky se vynořují i v kontextu toho, kdo bude mou práci číst – i za něj jsem v určitém smyslu odpovědná jako výzkumnice.⁵⁴⁰

Etika se ve výzkumu propisuje do několika byrokratických okamžiků: (1) etická komise, (2) schvalování výzkumu od provozovatele prostoru (majitele/obyvatele), (3) ochrana respondentů informovaným souhlasem, (4) akceptace omezení pohybu ze strany vztahujících se autorit.⁵⁴¹ Ve výzkumu jsem se setkala se všemi momenty: svůj záměr jsem si nechávala schválit Etickou komisí UTB, musela jsem plán výzkumu a připravený seznam otázek předložit ředitelství domova, s jednotlivými respondenty podepisovala informované souhlasy a po domově se pohybovala pouze po předchozí domluvě se sociální pracovnící.

⁵³⁷ HESSE-BIBER, *Feminist research practice: A Primer*, 2014, s. 74.

⁵³⁸ WEISS, *Etické otázky v psychologii*, 2011, s. 152.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 151.

⁵⁴⁰ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 128.

⁵⁴¹ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 137.

Otevřenost výzkumu někdy kontaminuje data polopravdami a lží. Říkal to už Dr. House: "Všichni lžou."⁵⁴² Je pravdou, že skrytý výzkum jde vždycky odkrýt, zatímco otevřený výzkum už skrýt nelze:⁵⁴³ v momentě, kdy seniory téma zaskočí (je řečeno příliš napřímo, příliš explicitně nebo v nevhodný čas a prostor – toto poprvé zmiňuji v kapitole 4.1.4 *Limity vzorku*), snadno se zablokují a jakákoli potenciální spolupráce končí dřív, než začala. Opačný postup (téma pouze naznačit a dát jim prostor, aby se se skutečnou šíří rozhovoru seznámili až v soukromém prostředí) je způsobem, jak získat alespoň nějaké respondenty. To, zda budou chtít pokračovat, si mohou rozhodnout během prvního setkání s výzkumníci – obvykle platí, že vedením rozhovoru a odpovídáním na otázky souhlasí s prováděným výzkumem (na začátku každého rozhovoru jsem vždy znovu uvedla, že účast je dobrovolná a je možné ji kdykoli přerušit a ukončit). Také lze poměrně snadno poznat, že respondent odpovídat nechce (tomuto tématu se věnuji v kapitole 7.2 *Dynamika rozhovorů*). Z tohoto hlediska se v mém případě zpočátku jednalo o výzkum skrytý, právě proto, že otevřený popis zkoumaného tématu zavíral potenciální cesty k datům. Etické kodexy a příručky však stojí celkem jednoznačně na straně výzkumu neutrálního a otevřeného.⁵⁴⁴

Formalizovaná etika pak značně komplikuje a někdy i znemožňuje práci v terénu: třeba zákazem vstupu; etický přístup "nezasahování" může být synonymem nezájmu (např. neposkytnutí pomoci). Omezením pestrosti rolí výzkumníka se také zužuje možnost a šíře popisu daného prostředí.⁵⁴⁵ U prostého pozorování jsem mohla skončit také, kdybych okolo prezentace zkoumaného tématu nenašlapovala opatrněji (často jsem začínala tím, že se výzkum zabývá vztahem k tělu a intimitou, slovo „sexualita“ jsem si nechávala na později, ačkoli vždycky během prvního setkání padlo; přímé představení tématu respondentovi fungovalo jen málokdy, a pokud, tak jsem zpravidla dle situace a dojmu z respondenta odhadla, zda si to mohu či nemohu dovolit). Je třeba vzít v potaz, že situační lhaní a střídání rolí je součástí života. Proto je přinejmenším absurdní snaha výzkumníků hrát si na Mirky Dušiny a zastírat skutečnou pravdu formalizováním procedur a tím, že předstírají perfektní a neprůstřelnou pravdomluvnost. Lžou, akorát tak, aby se zavděčili formalizované etice.⁵⁴⁶

Po celou dobu jsem pracovala s vědomím toho, že etická reflexe musí být víc, než jen naplnění byrokratických standardů: z toho plyne, že etický výzkum je vždy angažovaný. To

⁵⁴² Tamtéž, s. 137.

⁵⁴³ Tamtéž, s. 138.

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 137.

⁵⁴⁵ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 137.

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. 138-139.

se může projevit různě (drobná pomoc/veřejná obhajoba práv respondentů apod.).⁵⁴⁷ V práci na tomto projektu jsem snažila zachovávat pravdivost i za cenu toho, že to uškodí výstupům ve smyslu přiznané nedokonalosti. Na prvním místě pro mě byla ochrana respondentů, kterou jsem se snažila zajistit v maximální možné podobě. Na mnoha místech této práce pak přiznávám veškeré zádrhly, omyly, pochybení i slepé cesty, kterých jsem si vědoma, protože se mi to jeví cennější než předstírání hladkého průběhu výzkumu. To pak může vést k významnému zkreslení představy o tom, jak výzkum zkoumající citlivé téma u citlivé cílové skupiny ve skutečnosti může vypadat. Pojmenováním omylů a nedostatků tak mohu alespoň rámcově naznačit cestu, kterou se neubírat, a následně formulovat, jak by to celé šlo udělat lépe. Současně to ve mně vzbudilo značnou motivaci věnovat se tématu dále (v postgraduálním studiu) a nalézt způsob, jak aktuální podmínky pro prožívání intimity a sexuality v domovech nejprve zviditelnit, a následně najít cesty k jejich zlepšení.

4.4.1 Téma

O sexualitě, intimnostech a financích se v generaci dnešních seniorů nehovořilo, proto pro ně může být těžké se o nich nyní bavit, často kolem těchto témat panuje nedůvěra.⁵⁴⁸ Krom sexuality je podobně tabuizovaná i smrt. Je těžké si o ní povídat (podobně jako o sexu), ale spousta seniorů by si toto téma přála otevřeně probrat. Naše kultura smrt vytěsnila jako něco nepatřičného, nesedí do obrazu kultu mládí, zdraví a úspěchu.⁵⁴⁹ Navzdory zmíněným faktorům se mi podařilo získat několik respondentů, kteří byli téma sexuality a intimity ochotni otevřít a svěřit se se svými vlastními vjemy, zkušenostmi a potřebami.

Zvolené téma vyžadovalo citlivý přístup z mé strany – bylo třeba být soustředěná, vnímavá a reagovat na jemné i silnější náznaky ze strany respondenta. Jako vystudovaná psycholožka mám v tomto určitou výhodu a průpravu, i přesto jsem však narážela na vlastní limity, přehlédnutí, zaváhání, nepříliš pohotové reakce apod. V tomto celkově sehrála roli nejen náročnost tématu, ale také má role ve výzkumu – do domova jsem často jezdila poměrně vyčerpaná, po práci, někdy mě energii vzaly i komplikace spojené s návštěvami, domluvou s personálem a celkovou režii setkávání s respondenty. Toto více reflektuji v kapitole 7.3.5 *Ostražitost, obratnost, pohotovost*.

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 143.

⁵⁴⁸ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 75.

⁵⁴⁹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 112.

4.4.2 Cílová skupina (vzorek)

Senioři jsou logicky považováni za ožehavou skupinu, a to zejména pro jejich zranitelnost, která se může projevit ve výzkumu. V kvalitativním výzkumu hraje roli i prostředí, kde se data sbírají: může být otevřené (veřejné; volný, ale ne vždy snadný přístup) nebo uzavřené (soukromé; vstup je kontrolován).⁵⁵⁰ V mém případě se jednalo o prostředí uzavřené: v domovech je z důvodu bezpečnosti vymezen časový blok pro návštěvy, ale jinak se do domova volně chodit nesmí. To pochopitelně ovlivnilo spolupráci s klienty – schůzky bylo nutné domlouvat přes sociální pracovnice, individuální domluva někdy nestačila (kolidovala s programem/klient zapomněl apod.).

Zejména starší lidé v rolích respondentů očekávají neformalizované jednání a přátelství s výzkumníkem.⁵⁵¹ Toto jsem nepovažovala za věc, která by se stala v mé studii (i když jsem s touto variantou počítala, během dvou let se mi nepříhodila). Samozřejmě jsem se přepočítala: při jedné z posledních návštěv došlo u jednoho z respondentů k situaci potvrzující zmíněnou tendenci očekávání neformálního přístupu, doprovázenou očekáváním fyzické blízkosti a otevřenosti vůči projevům sexualizované náklonnosti. Podrobněji to popisují v kapitole 7.2.16 *Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování*.

4.4.3 Fotografie a kresby

Když ze spolupráce s participanty vzejdou umělecká díla (fotografie, koláže, básně apod.), je potřeba se včas pobavit o autorských právech a očekáváních participantů (anonymizace výzkumu versus autorská práva).⁵⁵² Všechny případy uměleckých děl (včetně fotografií a kreseb) jsem s respondenty individuálně ošetřila v tištěném informovaném souhlasu, který jsme podepisovali na posledním společném setkání, které bylo věnováno autorizaci rozhovorů. V momentě, kdy mi nechali volnou ruku, jsem jednala tak, aby jejich identita zůstala skryta.

4.4.4 Vedení rozhovorů

U vedení rozhovorů jsem vnímala jako mimořádně důležité nalézt vhodnou vzdálenost mezi mnou a respondenty. Nešlo ani tak o vzdálenost fyzickou, i když i ta hraje roli, jako spíše o vztahovou. Odborná literatura doporučuje držet si od respondenta formální odstup, to je ale v rozporu s proniknutím do zkoumaného prostředí. Není univerzální řešení, přístup se

⁵⁵⁰ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 109.

⁵⁵¹ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 110.

⁵⁵² LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 278-279.

má lišit podle toho, co je vhodné pro daného participanta.⁵⁵³ Pavlásek s Noskovou rozlišují mezi formalizovaným a neformalizovaným přístupem k rozhovoru: od formalizovaného přístupu se očekává přitakávání, gesta a mimika, slova pobídky, otevřené otázky, nepřerušování, volba vhodného prostředí apod. Neformalizovaná forma může zahrnout lichocení, dárky, projevení vlastního názoru, pomoc po natáčení či nabídku tykání. Tyto prvky mohou pomoci atmosféře či sblížení a získání důvěry, špatně použité však mohou také ublížit.⁵⁵⁴ Při vedení rozhovorů jsem se snažila udržet balanc mezi uctívou vzdáleností a přívětivým přístupem. Dobrá nálada a častý smích pomáhal odlehčit náročnost tématu a naladit se na stejnou vlnu. Jednou jsem zaexperimentovala a respondentce 10 (té, na které jsem testovala novou verzi dotazníku) jsem koupila lístek do divadla, který si moc přála. Setkala jsem se se zvláštní reakcí, kdy si lístek vzala a chovala se, jako by to byla samozřejmost. o jejím chování podrobněji referuji v kapitole 7.1.2 *Elitní sebepojetí, projevy privilegovanosti*.

V průběhu vedení rozhovoru nelze kontrolovat vše naráz: (ne)sugestibilitu otázek, formulace, pomlky... Víc, než "technická správnost" dialogu prospěje uvolněnost tazatele, živost a schopnost vtáhnout respondenta do hry.⁵⁵⁵ Přestože jsem se po celou dobu snažila kontrolovat znění otázek a nesugerovat respondentům odpovědi, respektovat momenty, kdy potřebují čas na přemýšlení a přemostovat okamžiky oboustranně nepříjemného ticha, situace mi ne vždy umožnila být naprosto profesionální (více v kapitole 7.3.5 *Ostražitost, obratnost, pohotovost*).

Pokud respondenti dlouho hledali slova, a já tušila, co se snaží říci, pokusila jsem se jim pomoci a reagovala tušeným slovem či slovním spojením. Na jednu stranu to může být chybou: možná by mnou volené termíny sami nepoužili a moje intervence může být vnímána jako sugesce či manipulace. Lze na to hledět ale i z druhé strany. Obvyklá reakce na tuto situaci byl buď souhlas ze strany respondenta (zopakování pojmu), vymezení se (ne, to není ono, to jsem nemyslel/a) nebo nalezení ekvivalentu (moje „nahození“ je vrátilo zpátky na trať). Tak jako tak to rozhovor posunulo vpřed.

4.4.5 Nahrávání

Všechny rozhovory jsem nahrávala na rekordér TASCAM DR-40. Později jsem, kvůli ztrátě jedné části rozhovoru s prvním respondentem z důvodu poruchy nahrávacího zařízení (a na

⁵⁵³ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 85.

⁵⁵⁴ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2014, s. 104-105.

⁵⁵⁵ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 76.

doporučení konzultantky Barbory Baronové), začala nahrávat rozhovory paralelně vždy na dvě zařízení. Původní plán byl použít sestřih výpovědí seniorů pro audiostopu, která by byla součástí výstavy, proto jsem chtěla mít rozhovory nahrané na kvalitní rekordér. Nicméně se později ukázalo, že jednak z důvodu lepší anonymizace a v druhé řadě kvůli lepší poslouchatelnosti bude lepší požádat o předabování jednotlivých výpovědí profesionální herce. o předabování jednotlivých editovaných výpovědí respondentů hovořím v kapitole 8.2.2 *Zpracování materiálu*.

4.4.6 Transkripce

Mluvené slovo má větší výpovědní hodnotu než transkript: ten narozdíl od nahrávky (paraverbální složka komunikace: pomlky, intonace, dikce, smích) nestaví jen na jazyku ale na celkovém vyznění.⁵⁵⁶ Analyzovat však nahrávky bez psané podpory bylo prakticky nemožné a těžké by to potom bylo i s autorizací. Proto jsem se rozhodla těžko zachytitelné složky komunikace, které zmiňuji výše, zaznamenat alespoň pomocí textu a diakritiky – pauzy pomocí tří teček, intonaci vět znázornit pomocí teček, vykřičníků a otazníků, v momentě, kdy respondent projevil výraznější emoce, zapsala jsem je do závorky (smích, patrné dojetí v hlase apod.).

Rozhovory jsem z nahrávky do textu převáděla pomocí programu Condens, který využívá AI. Přestože bylo výsledný transkript nutné pečlivě editovat (vlivem horší slyšitelnosti, a ne vždy zcela jasné artikulace respondentů byly v první verzi přepisu zásadní nesrovnalosti), zásadně mi usnadnil práci. Sama bych získaný objem rozhovorů (přes 23 hodin mluveného slova) jen stěží přepsala. Přístup k programu Condens mi zprostředkovala vedoucí práce přes UTB. V průběhu výzkumu však práva k aplikaci vypršela, proto jsem v rychlosti musela s jedním z pracovníků univerzity (který tou dobou už ani na univerzitě nebyl zaměstnán) řešit možnost prodloužení volného přístupu do programu. Naštěstí se to povedlo a díky vstřícnosti vývojářů Condens jsem mohla software využít i pro zbytek pořízených rozhovorů.

Po transkripci následuje redukce prvního řádu: části textu, které nejsou pro analýzu podstatné, jsou vymazány.⁵⁵⁷ Vyřazování pasáží, které nebyly relevantní jsem realizovala paralelně s anonymizací. Tento výběr jsem pak společně s respondenty autorizovala. Někdy je též vhodné zvážit, zda má smysl každý další rozhovor přepisovat celý.⁵⁵⁸ Já jsem nahrané

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 91.

⁵⁵⁷ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 124.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 125.

rozhovory přepsala kompletně, avšak zpětně bych přemýšlela o vynechání transkriptu rozhovorů s respondenty, které se po prvním setkání ukázaly jako nepoužitelné.

Během přepisu jednotlivých rozhovorů jsem měla z rozhovorů mnohem přátelštější pocit, než když jsem je naživo vedla. To se mi stalo prakticky u všech dialogů: osobně jsem například měla pocit, že nejsou tak výtěžné, že jsou participantů spíše odtahití, příkří nebo působí přísně, ale během přepisů na mě výpovědi působily obsažně a vřeleji. To také mohlo způsobit, že jsem potom při dalším příchodu do domova, naladěna přepisem, očekávala přátelštější chování ze strany respondentů, protože jsem s nimi „strávila“ mnoho hodin času. Minimálně tedy s jejich hlasy a myšlenkami. Vytvořila jsem si k nim jednostranně blízký vztah, oni se mnou ale ve skutečnosti hovořili pouze jednou nebo dvakrát. Tento jev je podle všeho zaznamenán i v dokumentární činnosti (pocit „známosti“ dokumentovaného), nicméně jsem se nedopátrala k žádnému textu, který by toto odborně dokládal právě v kontextu dokumentaristiky; zmíněná tendence může souviset s Efektem pouhého vystavení: Zajonc popisuje, že stačí být opakovaně vystaven stimulu (v mém případě výpovědím respondentů a jejich hlasům), aby se zvýšily sympatie ze strany příjemce.⁵⁵⁹ Opakované čtení a editace rozhovorů vytváří pocit známosti,⁵⁶⁰ někdy dokonce stačí na danou osobu opakovaně myslet.⁵⁶¹ Stejně to funguje v médiích, kde je řeč o tzv. parasociálních vztazích (ty, které vidáme na obrazovkách, začínáme mít rádi).⁵⁶²

4.4.7 Anonymizace

Rozhovory jsem anonymizovala odstraněním všech potenciálních identifikátorů (jména, data, pracovní pozice, názvy firem, města, adresy apod.). Kde to bylo kontextuálně nutné, nahradila jsem jména vztahovou souvislostí (např. Marie nahrazena manželkou, Karel Novotný kolegou z práce apod.), názvy míst obecnou alternativou (např. Berlín nahrazen německým městem), názvy pracovních pozic zobecněním (např. ředitel planetária nahrazen ředitelem přírodovědné instituce), jinde jsem potenciální identifikační pojmy vypustila úplně.

Dále jsem se rozhodla nezveřejňovat adresy a názvy pobytových sociálních zařízení, se kterými jsem komunikovala a spolupracovala, a to z důvodu důslednější ochrany respondentů. Veškerá dokumentace (originální nahrávky, přepisy, informované souhlasy, e-mailová korespondence se zařízeními a jejich zaměstnanci apod.) je uložena v mém osobním

⁵⁵⁹ ZAJONC, Attitudinal effects of mere exposure, 1968.

⁵⁶⁰ DICICCO-BLOOM a CRABTREE, The qualitative research interview, 2006.

⁵⁶¹ ERLE a TOPOLINSKI, The grounded nature of psychological perspective-taking, 2017.

⁵⁶² HORTON a WOHL, Mass Communication and Para-Social Interaction, 2016.

archivu a v případě potřeby (či dalšího výzkumu) je v omezené podobě k dispozici k nahlédnutí (tak, aby nedošlo k vyzrazení identit respondentů).

4.4.8 Autorizace

Jelikož jsem nechtěla respondenty uvádět do situace, kdy by se cítili nepříjemně ohledně toho, že v rámci rozhovoru řekli něco, co říci nechtěli, rozhodla jsem se s každým z účastníků projít mnou vytipované pasáže, zrekapitulovat řečené a zakončit tím společnou spolupráci. Implicitně jsem se u toho řídila tím, že konec rozhovoru má podobnou důležitost jako začátek: je podstatné, aby z rozhovoru zůstal dobrý dojem.⁵⁶³ Právě autorizace byla okamžikem, kdy bylo možné symbolicky uzavřít dialog, doplnit, co ještě bylo třeba říci a rozloučit se s oboustrannou spokojeností. Byla jsem připravená jednotlivé pasáže respondentům předčítat, většina respondentů však požádala pouze o shrnutí či vyjádřila, že důvěřuje mému úsudku a za vším, co řekla, si stojí a nevidí důvod cokoli upravovat.

Úryvky rozhovoru s respondentkou 3 jsem po vzájemné dohodě autorizovala přes telefonní hovor. Rozhovor s respondentem 7 jsem se rozhodla neautorizovat, protože většina pasáží byla nepoužitelná, s tématem souvisela jen okrajově a řečeny byly věci, které jsou buď eticky sporné nebo lze jen těžko posoudit, do jaké míry se jedná o pravdu nebo fabulaci. To vše je navázáno na problematiku psychické nemoci respondenta, takže jsem se případné postřehy spojené s dynamikou dialogu rozhodla pouze parafrázovat. Rozhovor s respondentem 9 jsem se také rozhodla neautorizovat, protože se netýkal zkoumané problematiky, byl předčasně přerušen manželkou respondenta a z důvodu progredující nemoci tázaného se odpovědi točily v kruzích. Poznatky z rozhovoru na úrovni dynamiky budu pro účely výzkumu parafrázovat. Rozhovor s respondentkou 8 se mi autorizovat nepodařilo: přestože jsme společně prošly veškerý materiál, který jsem chtěla použít (a který mi respondentka během autorizace, odsouhlasila), při závěrečném podpisu informovaného souhlasu couvla a souhlas se zpracováním rozhovoru zrušila. Poznatky z rozhovoru budu proto pro účely výzkumu také pouze parafrázovat. Více o progresi nemocí ovlivňujících projev respondentů uvádím v kapitole 7.4.4 *Progrese nemoci*.

4.4.9 Informovaný souhlas

Informovaný souhlas může mít různé podoby; pro svůj záměr jsem průběžně využívala verbálního informovaného souhlasu, který je obsažen na nahrávkách s respondenty.

⁵⁶³ MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*.

Paralelní premisou je, že pokud respondenti v rozhovoru pokračují a odpovídají na kladené otázky, implicitně tím vyjadřují souhlas s rozhovorem. Současně si každý z respondentů zpravidla umí regulovat, do jaké hloubky chce v interview zajít (zda si mě jako výzkumnici takzvaně pustí k tělu, nebo si udrží odstup a budou odpovídat obecně).

Plně informovat aktéry výzkumu o tom, jak se bude pracovat s daty, zpravidla nelze, neboť se tyto informace často rodí až v průběhu výzkumu.⁵⁶⁴ Jelikož považuji vědeckou pravdivost za vyšší hodnotu, než je falešná hyperkorektnost skrývající reálné postupy jen proto, aby bylo učiněno za dost očekávaným postupům, dále vysvětluji důvody, proč jsem psané informované souhlasy finalizovala až na úplném konci výzkumu. Jednak proto, že bylo od začátku jasné, že se metodologie bude postupně vyvíjet, zadruhé proto, že až na konci respondenti mají skutečnou představu o tom, s čím ve skutečnosti souhlasí. Podepisovat cokoli předem je z mého pohledu spíše past, a to obousměrná: jednak může vést k odmítnutí rozhovoru ze strany respondenta jen proto, že se zalekne, že musí něco signovat, a že tomu vlastně moc nerozumí; v druhé řadě by se mi mohli upsat lidé, kteří ještě vůbec netuší, na co se budu ptát, a v průběhu výzkumu dojdou k tomu, že „řekli příliš“ a nechtějí už dále pokračovat. Vzhledem k tomu, že jsem volila přístup skrze autorizaci s klienty (ven nevypustím nic, co by mi sami osobně neschválili a následně nepodepsali), jsem přesvědčená, že jde o maximálně transparentní přístup, který jsem v tomto případě a kontextu mohla zvolit, je v souladu s mým osobním etickým krédem (nedovolila bych si poslat do světa cokoli, co by respondenty, kteří se mi v dobré víře svěřili s vysoce intimními tématy, poškodilo, diskreditovalo či ponížilo). Stojím si za tím i navzdory tomu, co doporučuje etická komise (zajistit podepsání informovaných souhlasů před započítím výzkumu). Získaná data jsem podržela pouze v osobním archivu a nakládala s nimi až na základě podepsání souhlasu v závěru kolaborace. Přišlo mi podstatné, aby aktéři měli prostor se (ne)souhlasně vyjádřit k reálnému výstupu, ne k jeho ideovému záměru, který se v průběhu času dotvářel a konkretizoval (tak, jak je běžné u kvalitativních forem výzkumů).

Již jsem uvedla, že u dvou ze tří institucí, které mi původně přislíbily spolupráci, celá kolaborace zkrachovala na tom, že po seznámení vybraných participantů s tématem došlo k jejich odmítnutí účasti na výzkumu. Domnívám se, že téma bylo prezentované natolik explicitně, že se jednoduše vyděsili (nebo kolem této skutečnosti měli další prožitky – nejistotu, strach z odhalení soukromí, neschopnost se otevřít, negativní zkušenost se zkoumanou problematikou, nedůvěru ve výzkumníky, strach ze zneužití apod.). Tuto

⁵⁶⁴ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentiniami bádání v terénu*, 2013, s. 138.

teorii potvrzuje i můj první participant, se kterým jsem se setkala (a kterému sociální pracovnice nastínila téma rozhovoru v konkrétnějších konturách, než těm následujícím), a který, ihned po krátkém pozdravu, cestou ke křeslu ve společenské místnosti, kde se měl rozhovor odehrát, utrousil: „*Co taková mladá holka může vědět o sexu?*“⁵⁶⁵ Zde se nejen zrcadlila nedůvěra v to, že mám dostatečně prozkoumanou problematiku, kterou jsem přišla studovat, ale také silný věkový stereotyp (mládí = nezkušenost). V třetí, implicitní rovině, jsem vnímala i jistou zažitou nedůvěru v obecné schopnosti ženy. Tyto aspekty přibližuji v kapitole 7.3.4 *Vzhled, věk, pohlaví a další charakteristiky*.

4.4.10 Etická komise

Protože zřetelně vnímám kontroverznost tématu mé práce, po konzultaci s vedoucí práce a dalšími odborníky jsem se rozhodla, že zašlu svůj výzkumný záměr univerzitní etické komisi. Věděla jsem, že se ve své práci budu primárně řídit vlastním etickým kodexem, který mi zabraňuje jednat tak, abych odhalila identitu respondentů či zařízení, ve kterých výzkum probíhal, nebo je poškodila či jim jinak neprospěla. V tomto kontextu platí, že etická reflexivita výzkumníka není totéž, co byrokratický postup etické komise: etika odsud vzešlá má často za cíl spíš než respondenta chránit instituci, pod jejíž hlavičkou výzkumu vzniká.⁵⁶⁶ To se také do určité míry projevilo v procesu řešení projektu s etickou komisí.

Sepsala jsem potřebný *Data management plan (Příloha P VII)* a předložila ho zasedající komisi. Můj projekt prošel schvalovacím procesem, po zaslání výhrad ze strany komise jsem projekt upravila a zaslala zpět k projednání. Nakonec jsem dostala informaci, že „*na základě podkladů z právního oddělení – Stanovisko DPO č. 6/2023 k závěrečným pracím studentů, informací z kolegia prorektora pro tvůrčí činnost, se nebude EKV dále zabývat (...) žádostí a DMP.*“⁵⁶⁷ Bylo mi doporučeno zpracovat závěrečnou práci dle doporučení od členů EKV, jelikož je moje téma velmi eticky náročné, a to ani ne tak v rovině rozhovorů, jako spíše u anonymizace fotografií.

Zpracovávání Data management planu bylo tedy nakonec zbytečné, na druhou stranu jsem alespoň získala zpětnou vazbu od relevantního orgánu a dostala šanci nalézt si v triádě univerzita-terén-výzkumník svou pozici, kterou si budu schopna obhájit nejen sama před sebou, ale i před dvěma dalšími zmiňovanými aktéry.

⁵⁶⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁵⁶⁶ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 142.

⁵⁶⁷ E-mailová komunikace ze dne 13.12.2024 s PhDr. Helenou Skarupskou, Ph.D.

4.5 Administrace a testování metod

Ze zkušenosti s kvantitativní metodologií jsem zvyklá na velmi přesné plánování výzkumu, u kterého nelze uhnout a je nutné se držet předem vymezených mantinelů. Nalezení alternativních přístupů, které v kontextu postmoderního paradigmatu připouští kreativní postupy a proměnlivost celého výzkumného procesu, pro mě bylo osvobozující. Potenciál experimentování ve své publikaci komentuje i Hornová, která se věnuje problematice praktického výzkumu: zkoumáním v praxi, experimentem, vzniká zcela nová znalost, která vzešla ze zkoušení nových možností.⁵⁶⁸ o tom, jak moje experimentování fungovalo, píšu v následujících odstavcích.

4.5.1 Rozhovor, evokační karty Freya

Některá data, která jsou výzkumem získávána, nejsou pouze sbírána, ale prakticky generována v reálném čase – dobře kladené otázky vytváří nový kontext.⁵⁶⁹ Z rozhovorů bylo patrné, že mnozí respondenti otázky, které jsem jim kladla, nikdy dříve sami ani náznakem neřešili: odpověď vznikala bez předchozí přípravy, prostřednictvím introspekce. Tato skutečnost dokládá, že poznání je někdy opravdu produktem interakce výzkumníka a participantů.⁵⁷⁰

Jelikož je rozhovor jednou z hlavních forem komunikace seniorů se svým okolím, interakce byla ve většině případů přirozená. Procesní postřehy detailně rozebírám v kapitole 7 *Případové studie, kazuistiky*, obsahové stránce dialogů se věnuji v kapitole 6 *Tematická analýza*. Rozhovory trvaly v celkovém součtu více než 23 hodin, a to hovořím pouze o přepsaných nahrávkách. Komunikace realizovaná během autorizace, průběžné domluvy a rozpravy pro vypnutí rekordéru do celkového času zaznamenány nejsou, ale pravděpodobně by šlo o dalších 15-20 hodin. Nepočítám také setkání a rozhovory, které k ničemu nevedly, ale přesto trvaly někdy i více než hodinu (více v kapitole 7.2.11 *Změny nálad a názorů*) a rozhovory s personálem, které se sice skládají z krátkých několikaminutových útržků, ale v součtu by též vydaly na několik hodin. V mé práci časově překračuji rámec výzkumu organizace Freya z roku 2024, která realizovala 14 rozhovorů (9 mužů, 5 žen) ve dvou českých domovech, kdy každý z nich trval přibližně hodinu.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023, s. 33.

⁵⁶⁹ ŠUBRT, *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*, 2014, s. 374.

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 371.

⁵⁷¹ KUTÁLKOVÁ et al., *Sexualita, intimita a vztahy v prostředí domovů pro seniory a seniorky*, 2024.

V průběhu rozhovorů jsem si do deníku výzkumnice zapsala: „Uvědomuji si, že u rozhovorů mám největší strach z toho, že klienty svými otázkami vyplaším. Volím tedy spíše jemný a opatrný přístup, ale je možné, že kdybych témata sexuality a intimity otevírala napřímo, dostávala bych také přímé odpovědi.“⁵⁷² V práci s evokačními kartami Freya byl určující typ klienta. V některých situacích měly karty facilitační funkci (rychle jsme se dostali do tématu), jindy respondenty spíše zastrášily. V případě respondenta 5 kontakt s kartami dopadl takto (karty si vzal a během několika vteřin je okomentoval): „Vztah sám k sobě jsem vám říkal, fyzické potřeby, sexuální napětí... No, sexuální napětí... Ted' už jsem v období, kdy sexuální napětí nemám, ale přesto s tou přítelkyní pusu a takové ty věci není problém. Zdravotní stav, to je dobrý. Blízkost... Toto jo, blízkost, něha, komunikace a tak, to mám strašně rád. Povinnost, jsem celkem povinný, soukromí si rád dodržuji, příležitosti využívám, vzpomínek mám strašně moc, vztahy rád navazuji, jak se prezentujete, vypadat mužně/žensky... jak se prezentujeme... tomu nerozumím. No, rád vypadám. (...) Obtěžování ze strany personálu, klientů... Ze strany personálu absolutně ne, ale ze strany klientů je tady pár takových lidí. (...) No, takže sexuální aktivita... Není třeba. Zdroj zábavy, informací, erotické knihy, časopisy, filmy, pornografie, internetové zdroje... No, byla doba, kdy jsem se na to strašně rád podíval. Ale ted' se na to podívám ze zájmu, ale nepotřebuji to. Kdo mě přitahuje, sexuální orientace, kým se cítím být, generovaná identita... Ježišmarja, kdo mě přitahuje, sexuální orientace? No samozřejmě že jo. Kým se cítí být. Genderová identita, já už vůbec nevím, co to je. Takže sexuální aktivita jo, ale není na prvním místě. Přitahuje mě spíš celkově vzhled. a bohužel, já jsem zatížená na tváře, takže tváře udělají hodně. Postoj k sexualitě – můj, mého okolí... Tak moje sexualita. No, ale...“⁵⁷³

Polostrukturovaný rozhovor členěný do kategorií z karet se nakonec ukázal jako nejlepší varianta. Vylepšený seznam otázek jsem otestovala na respondentce 10, ale ze situačních důvodů (respondentka setkání několikrát odložila či zrušila, často jsem na ni i dvě a více hodin čekala, abych zjistila, že domluva neplatí, nakonec už nezbyl na dokončení čas) poslední pětina rozhovoru nebyla realizována. Seznam otázek je k dispozici v Příloze P II.

4.5.2 Mapa slasti

Popisování intimních a sexuálních zkušeností se může lišit v závislosti na pohlaví a dalších individuálních faktorech. Vliv mají i kulturně zažitá genderová stereotypy, které jedince

⁵⁷² Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 17.3.2025.

⁵⁷³ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

vychovávat k určitému způsobu chování a přemýšlení. Bariérou byla u kresebných metod počáteční nejistota – respondenti vyjádřili obavu, že neumí kreslit. U některých z nich bylo také patrné, že dlouho nadrželi psací potřeby v ruce a že bojují s jemnou motorikou. Bylo ale zjevné, že je Mapa slasti donutila zastavit se a začít se soustředit na své tělo, hledat. To mi přišlo jako podstatný moment, ke kterému jsme se v hovoru jen těžko dostávali. Někdy jsme se ke kresbě nedostali, ale respondenti byli ochotni se o tomto tématu alespoň pobavit. V závěru jsem získala pouze dvě kresby, přestože původně přislíbilo kresbu téměř pět respondentů.

I ze dvou získaných kreseb je vidět rozdílnost v prožívání těla u mužů a u žen: muž (respondent 5) byl v popisování svých citlivých zón méně detailní, žena (respondentka 3) naopak hovořila i o méně obvyklých místech. Domnívám se, že to souvisí s genderovým nastavením společnosti, a také tím, že se sexualita točí hlavně kolem mužského genitálu a dráždění jiných alternativních míst může být u mužů považováno např. za sklon k homosexualitě. Neznamená to, že by muži měli méně citlivých míst, ale spíše to, zda je (oni či někdo druhý s nimi) byli ochotni objevovat. Kresby jsou k nahlédnutí v *Příloze P III*.

4.5.3 Kresba silného sexuálního zážitku

I v této disciplíně byly zpočátku zřetelné rozpaky, avšak obvykle postupně došlo k autentickému zpracování zadání. Bohužel se mi také nepodařilo získat více než dvě kresby. Emoce prožívané během sexu mohou být obzvlášť těžko zaznamenatelné, kresba se jeví jako nástroj neverbálního vyjádření vhodná pro zobrazení tohoto tématu. Jak bylo zmíněno u Mapy slasti, také zde se projevila genderová rozdílnost mezi respondenty. Žena se zaměřila spíše na emoční dynamiku (kreslila abstraktní graf pocitů), zatímco muž se soustředil spíše na technické provedení onoho nezapomenutelného zážitku (graficky znázornil vzrušující sexuální polohu). Byť šlo o pilotní administraci, přesto přinesla náznaky rozdílů v tom, jak muži a ženy přistupují k sexualitě. Výsledky jsou k nahlédnutí v *Příloze P III*.

4.5.4 Fotodokumentace

Jedním ze způsobů, jak zmapovat určité místo a k němu vztaženou problematiku, je využití etnografického přístupu, který výzkumníkovi umožňuje využít nejen zvukového, ale i vizuálního záznamu: videokameru nebo fotoaparát⁵⁷⁴. Sama se fotografií zabývám, a přestože jsem původně plánovala realizovat spolupráci se studentkou fotografie z ITF,

⁵⁷⁴ 100 metod., 2025.

nakonec jsem se rozhodla, že prostředí zdokumentuji hlavně sama, jelikož v něm poslední dobou trávím relativně hodně času. Studentka fotografie se na poslední chvíli ze spolupráce vyvázala, takže se má úvaha ukázala jako relevantní a včasná.

Pohlédnout na realitu skrze fotoaparát mění perspektivu a ovlivňuje to, jak onu realitu nahlížíme. Umožňuje to zpomalit a soustředit se na prostředí z vymezeného úhlu (například právě prizmatem intimacy, sexuality, soukromí apod.). Skrze objektiv jsem během několika návštěv zmapovala prostředí a snažila se nalézt místa s jakýmkoli náznakem intimacy. Nebylo jich mnoho. Současně mě limitovala nutnost pořizovat fotografie tak, aby ze snímků nebylo možné identifikovat konkrétní domov ani respondenta. Hledala jsem způsoby, jak realitu zachytit dostatečně sugestivně, ale současně anonymně. Experimentovala jsem s různými filtry: fotografovala jsem skrze skleničku (to, že se režim domova „*točí kolem jídla*“ a klienti jdou „*od jídla k jídlu*“ jsem slyšela od respondentů několikrát) a potom skrze DVD s pornografií, které mi vypůjčil respondent 5. Fotila jsem na kompaktní analogový fotoaparát (Minolta), ale také na zrcadlovku (Nikon D610). Některé snímky jsem pak ještě více anonymizovala prostřednictvím kyanotypie (o této metodě mluvím v kapitole 8.2.1 *Použité výtvarné techniky*).

4.5.5 Fotodokumentace, kulturní sonda, photovoice

Pokusům zaznamenat žitou realitu respondentů pomocí fotografie se v metodologii říká různě: mohou být součástí takzvané kulturní sondy⁵⁷⁵, která slouží k tomu, aby účastníci zaznamenávali svůj všední život pomocí různých artefaktů (mapa, skicák, blok či fotoaparát). V jiném kontextu se mluví o tzv. Photovoice – tedy hlasu fotografie. Spočívá v tom, že participanti dokumentují skrze fotografie své prostředí a okolnosti svého života. Reflexe těchto fotografií s participanty pak může vést k prohloubení rozhovorů a objevení témat, která by jinak zůstala skrytá.⁵⁷⁶ Lze ji využít u různých věkových skupin; ti, kteří mačkají spoušť fotoaparátu mají moc nad tím, co zachytí a tím zprostředkovaně konstruují obraz své identity.⁵⁷⁷ Vždy však platí, že iniciativu drží v rukou respondenti.

Pro realizaci této metody jsem sehnala několik analogových fotoaparátů, které jsem otestovala (na každý jsem nafotila jeden film, abych zjistila, zda jsou funkční a pro seniory snadno ovladatelné; ze čtyř zapůjčených jsem jeden vyřadila pro horší stlačitelnost spouště),

⁵⁷⁵ 100 metod, 2025.

⁵⁷⁶ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 244-245.

⁵⁷⁷ HOLM, et al., 4.4 Interpreting Visual (and Verbal) Data: Teenagers' Views on Belonging to a Language Minority Group in Finland, 2015.

vložila do nich film (36 mm, Kodak Gold) o 24 snímcích⁵⁷⁸ a následně je nabídla jednotlivým respondentům. Již ve fázi rozhovorů jsem účastníkům nastínila podobu spolupráce. Zdálo se, že si sice moc neví rady s tím, co by přesně fotili, ale jsou tomuto pokusu otevření. Během sekundárního oslovení jsem se však setkala převážně s odmítnutím: respondent 5 to doprovázel slovy „*ne, v žádném případě, já už trochu vím, jak to tu chodí*“, respondentka 2 si fotoaparát nejprve vzala a za několik vteřin mi jej vrátila se slovy „*já žádný foťák nechci, jsem fotkama zahlcená, jsou toho plné mobily i tablety*“. Tuto bariéru se mi nepodařilo překonat ani tehdy, kdy jsem uvedla, že fotografie by nebyly použity ve své originální podobě, ale byly by upraveny tak, aby je bylo možné exponovat pomocí kyanotypie, čímž by došlo k jejich zásadnímu zabstraktnění. Respondent 5 později doplnil: „*nechci tady chodit s foťákem a vypadat jako nějaký turista, tady hned všichni o všem vě*“. Spolupráci nakonec přislíbila jediná seniorka, a to respondentka 10, která nafotila 22 snímků, ale jelikož se jí nepodařilo naplnit podmínku zadání (nefotografovat tváře klientů v zařízení), nebylo možné žádnou z fotek použít z důvodu anonymizace vizuálního materiálu. Do deníku výzkumnice jsem si k situaci s fotoaparáty zapsala: „*Na druhou stranu, to že odmítli fotit je vlastně důkaz toho, že jsou stále schopni o sobě rozhodovat a že je jejich autonomie zachována*.“⁵⁷⁹

4.5.6 Rozhovor ve dvojici

V průběhu výzkumu vzešel z dialogu se sociální pracovnící nápad: mohlo by být zajímavé si o intimních tématech pohovořit s oběma partnery současně. Zkušenost mi napovídala, že jde možná o slepou uličku, protože se nezdá stávat, že iniciativu přebírá jeden z páru, nebo může vzniknout situace, kdy se respondenti nejsou ochotni navzájem otevřít, pokud jde o obzvlášť citlivé téma, nebo téma takové, které se bezprostředně týká jejich vztahu. Na druhou stranu byla plánovaná situace unikátní v tom, že se jednalo o dvojici věkově zralých respondentů, kteří se navíc seznámili až v domově pro seniory. Přes prvotní pochybnosti jsem zůstala otevřená experimentu a připustila, že tato dynamika může přinést neočekávané výsledky.

Literatura o výzkumu dvojic hovoří následovně: Když vedeme rozhovor s párem, často dostaneme odpovědi, které realitu popisují spíše vzdáleně. Mají budit dojem relativní harmonie. Proto je třeba doptávat se, být empatický a zvědavý.⁵⁸⁰ Uvádí potenciální složitost

⁵⁷⁸ Rozhodovala jsem se, zda použít 24 či 36 snímků, nakonec jsem vyhodnotila, že 24 je velkorysé množství.

⁵⁷⁹ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 17. 3. 2025.

⁵⁸⁰ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010.

situace, ale zcela ji nezavrhují. S dvojicemi ostatně pracuje i párová terapie – je to jiný kontext, ale patrně to lze. Situace nakonec dopadla tak, jak jsem předjíkala: slovo si bral respondent 4, často hovořil za partnerku, respondentku 8. Ta se spíše jen usmívala. Zajímavé bylo, že o ní většinu času hovořil o třetí osobě, skoro jako by nebyla přítomna v místnosti.

4.5.7 Vyhodnocení efektivity použitých metod

Z provedeného výzkumu je zřejmé, že v mapování tématu intimity a sexuality nejlépe funguje metoda rozhovoru. Respondenti jsou na ni zvyklí, jde o přirozenou věc. U dalších metod jsem mnohdy narazila na odpor. Fotografie respondenty zneklidňovala jednak proto, že by na ní měli být vidět (cítili se nefotogenicky), v momentě, kdy měli být sami tvůrci fotografie, odmítali spolupráci z různých důvodů uvedených v kapitole 4.5.5 *Fotodokumentace, kulturní sonda, photovoice*. Ke kresbě se také (až na výjimky) stavěli vyhýbavě. Vysvětluji si to tak, že většina seniorů již sklouzla do pasivní role příjemců péče: něco aktivně vytvořit je pro ně náročné, stojí to energii navíc, a tu nejsou ochotni investovat. Někdy byl bariérou i nedostatek představivosti a neochota čelit abstraktním výzvám. U kresby jsem zaznamenala obavu ze ztvárnění lidského těla, u fotografie jako by existoval zažitý způsob práce s fotografií (často s foťákem pracovali, ale obvykle dokumentačně – brali si ho např. na dovolenou; nebyl nikdo, kdo by se setkal s uměleckým přesahem fotografie). Několik respondentů (respondent 5, respondentka 6 a 10; respondentka 1 a respondentku 2 fotografovala studentka fotografie ITF, ale snímky neprošly autorizací, takže nejsou součástí práce) se vyfotit nechalo. Opět zde vnímám rozdíl mezi aktivním a pasivním přístupem: sám aktivně fotit versus být pasivně focen. Preference mezi respondenty byla jasná. Výzvu fotit analogem přijala pouze respondentka 10, jak jsem však již uvedla, její snímky nebylo možné použít, protože je nebylo možné anonymizovat.

5 ANALÝZA A INTERPRETACE VÝZKUMU

V analýze jsem se snažila postupovat opatrně, systematicky a tvořivě. S ohledem na množství sebraného materiálu bylo potřeba značně selektovat. Bylo třeba nenechat se převálcovat příběhy, ale kultivovat je tak, aby dobře posloužily meritě práce.⁵⁸¹ Kritéria vyhodnocování výsledků uměleckého výzkumu nelze zobecnit: s pestrostí projektů logicky přichází i variabilita interpretací, je nutné volit co nejvhodnější způsob (někdy se může přiklánět k vědecké, někdy k umělecké sféře).⁵⁸² Kaufmann k analýze dat z rozhovorů připomíná, že není-li výzkumník ochoten v sebraném materiálu hledat, pak se mu nebude dařit nalézat a objevovat.⁵⁸³ Já jsem často nacházela, i když jsem zrovna nehledala: rozhovory mi dlouho zůstávaly v hlavě, což vedlo k průběžnému analyzování. Literatura zmiňuje, že podstatná je také "teoretická citlivost" badatele, která se mezi jednotlivými výzkumníky liší. Ovlivňuje to, jak bude výzkum interpretován a zda bude pozornost věnována i jemným nuancím. Může také zásadně změnit to, jak je o zkoumané problematice uvažováno: v hledání alternativních významů, identifikaci zásadních témat a vnímavosti vůči tomu, co je "za daty".⁵⁸⁴

Jako psycholožka jsem si vědoma množství biasů, které do analýzy a interpretace mohou v průběhu času vstupovat ze strany výzkumníka. Potvrzuje to i Říčan, který podotýká, že interpretace toho, jaký je život po padesátce, se liší výzkumník od výzkumníka: někdo jej vnímá jako náročné období, jiný jako dobu klidu a pohody. I zde se promítá individualita vědce.⁵⁸⁵ Mimořádně důležité je zmínit, že příběhy lidí z domova pro seniory nelze oddělit od jejich osobní historie – jde o kontinuum které má obrovský vliv na to, jak se chovají nyní, jaké mají nebo nemají potřeby, jak přemýšlí, co preferují.

5.1 Příprava

Aby bylo možné rozhovory analyzovat, bylo nutné je objemově zredukovat. Během analýzy jsem procházela jednotlivé linie dialogů a psala si k nim poznámky: extrahovala klíčová témata, zaznamenávala opakující se motivy, identifikovala zlomové momenty v hovoru a hledala relevantní obsahy pro studii. V hodinách strávených rozhovory s respondenty jsme hovořili nejen o sexualitě a intimitě, ale také o jejich kariérách, zájmech, zkušenostech

⁵⁸¹ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 129.

⁵⁸² LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 273-276.

⁵⁸³ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 89.

⁵⁸⁴ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 33.

⁵⁸⁵ ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 313-314.

a zážitcích, které se velmi často k jádru mé práce nevztahovaly. Někdy mi to bylo trochu líto, protože šlo o poutavé informace, ale vzhledem k tomu, že by své uplatnění našly spíše v kontextu výpovědí pamětníků Paměti národa než ve studii o sexualitě, rozhodla jsem se tyto sekce zredukovat na minimum a pokud šlo o něco značně relevantního, co se vztahovalo k osobnosti (identitě) respondenta, je to obsaženo v *Příloze P I*.

Během zpracovávání rozhovorů se perspektiva vnímání toho, co je hodnotné a co ne, značně proměňuje. Kupříkladu rozhovory, které mi zpočátku přišly až skandálně výtěžné, během přepisu jako by ztratily na závažnosti, zatímco rozhovory, které mi během jejich vedení přišly bezvýhodné a jen pomalu se někam posouvající, se v procesu transkripce a editace ukazují jako mnohem zajímavější – důležité informace tu totiž jsou obsažené, i když nejsou vyřčené explicitně. Hodně se to projevuje u respondentky 6 – ta se hodně směje, zdá se, že nic neřekne, ale ve skutečnosti toho říká mnoho.

Kvalita výstupu rozhovoru je sumou osobnostních charakteristik participanta, jeho otevřenosti, komunikačních schopností, aktuálního stavu (fyzického i psychického) a celkového vztahu k řešené problematice. S tímto nastavením musím jako výzkumník pracovat, citlivě číst situaci a adaptovat přístup k jednotlivci tak, abych ho na jednu stranu nevyplašila (např. explicitností otázek „na tělo“), na druhou stranu zbytečně nekroužila kolem horké kaše, když se ukáže, že je připravený už na prvním setkání mluvit o svých intimních záležitostech a sexualitě. Chtěla bych nicméně dodat, že to, že se jedinec úplně neodhalí na prvním setkání je z hlediska psychoterapie příznakem přičetnosti – je přirozené držet si zdravý odstup a s budovanou důvěrou přinášet do hovoru později i důvěrnější informace. S pomalejším progresem jsem počítala od začátku a považovala to za přirozené.

Někdy je nutné získat pozornost respondenta (několikrát jsem musela, zejména u mužských participantů, „prokazovat“ svou technickou zdatnost, porozumění odborným pojmům a praktickou zkušenost s oborem, kterému se daný člověk kariérně věnoval, více v kapitole 7.2.4 *Testování kompetencí*), aby vůbec přiznal váhu mé role (jako výzkumnice, ale možná spíše jako ženy, více v kapitole 7.3.4 *Vzhled, věk, pohlaví a další charakteristiky*) a byl ochoten se mnou sdílet své vnitřní pochody. V tomto směru mi byla značnou výhodou orientace v relativně velké šíři oborů a zkušenost s technickou, řemeslnou, manuální, kreativní, ale i akademickou a pedagogickou prací. Jelikož však multipotencialita vzbuzuje ve společnosti podezření, přizpůsobovala jsem svou „specializaci“ danému kontextu a konkrétnímu respondentovi (u jednoho jsem se profilovala spíše jako čalounice, u druhého jako zlatnice, další respondent reagoval na akademickou a výtvarnou zkušenost apod.; více v

kapitole 7.3.2 *Efekt mnoholicného lektvaru*). Dle mého pozorování byla tato snaha nalézt společné téma a porozumění zásadním krokem v získávání důvěry u participantů a navázání bližšího vztahu. Na druhou stranu šlo nezdárka o dlouhé pasáže rozhovorů, které sice budovaly vztah, ale zkoumaného tématu se týkaly jen okrajově. Jelikož by uveřejnění těchto pasáží některé respondenty deanonymizovalo, rozhodla jsem se tyto části nezveřejňovat a shrnout je pouze v obecném medailonku participantů (případně použít pasáže, které ilustrují proces či se podstatným způsobem vztahují k osobnosti, uvažování či chování respondenta).

5.1.1 Nabízející se analýza: tematická analýza

S ohledem na zvolené téma je logickou linií interpretace tematická analýza dat. V průběhu výzkumu jsem experimentovala s metodami, testovala nové přístupy a hledala optimální způsob práce v kombinaci citlivé cílové skupiny s citlivým tématem, užívala evokační karty, polostrukturovaný i nestrukturovaný rozhovor, kresbu a fotografii. V analýze se zaměřuji na jemnější nuance, které se v oblasti intimity, sexuality a vztahu k vlastnímu tělu během rozhovorů vynořovaly. V kapitole 6 *Tematická analýza* je člením do tří kategorií: 6.1 *Vztah k vlastnímu tělu*, 6.2 *Sexualita* a 6.3 *Intimita*.

5.1.2 Alternativní analytická linie: vhledy doplněné případovými studiemi

Jak jsem zmínila, v průběhu práce se mi začaly vynořovat zajímavé shluky témat na rovině triády respondent/ka-prostředí-výzkumnice. Ve výzkumu může být užitečné zkoumat objektivní i subjektivní podstatu reality – subjektivní aspekty respondentů a objektivní vlivy systému/kultury. S tímto lze aktivně pracovat a upozorňovat tím na momenty, kdy se zmíněné projevuje.⁵⁸⁶ Na tento princip jsem se snažila navázat právě v kapitole 7 *Případové studie, vhledy*.

5.2 Kontexty

Žádná živá bytost nemůže existovat, aniž by byla ovlivňována mnoha faktory a událostmi. Některé mají přímý dopad, jiné mohou skutečnost ovlivnit pouze okrajově, nicméně vždy je podstatné zasazovat jedince, kupříkladu seniory v mém výzkumu, do konkrétních kontextů. Mnohdy to může být vysvětlující charakteristikou, která osvítlí určitý druh chování či tendence, který by byl bez kontextu nepochopitelný či jen špatně čitelný. Každý jedinec se

⁵⁸⁶ ŠUBRT, Soudobá sociologie IV. *Aktuální a každodenní*, 2014, s. 369.

během svého života prakticky nepřetržitě nachází v několika paralelních kontextech (málokdy uvědomovaných), kterými je utvářen, ale které také může pomáhat spoluutvářet. Nedovedu spolehlivě popsat všechny kontexty, které mé respondenty ovlivnily, tak se pokusím zmínit alespoň ty, které by měly být větší části z nich společné.

5.2.1 Kulturní kontext

Stojí za to uvědomovat si, že člověk je ochoten dělat, vnímat, nosit a prožívat takřka cokoli, co společnost, ve které žije, považuje za "normální".⁵⁸⁷ Normalita je relativním pojmem, a velmi záleží na tom, v jaké kultuře se zrovna pohybujeme. Pro tento výzkum je relevantní kontext středoevropské kultury, potažmo kultury národní, tedy české. Ta je specifická křesťanskou, protestantskou i židovskou tradicí, důrazem kladeným na vzdělávání (už od dob Marie Terezie), vztahem k řemeslu a kutilství (zlaté české ručičky) a údajným typickým českým „švejkovstvím“, které reprezentuje latentní skepsi vůči moci a subtilní odpor maskovaný poslušností. Ta se v poslední době ukázkově projevila například během covidové pandemie. Každý jedinec je navíc z velké míry zrcadlem reality kolem něj: bude za realitu považovat to, co se mu jako realita předloží.⁵⁸⁸ Sociální konstruktivismus hovoří o tom, že každá interpretace světa je subjektivní záležitostí, každý si svět konstruuje úplně jinak. Ovlivňují to hodnoty, kultura, politika a další faktory.⁵⁸⁹

5.2.2 Historicko-politický kontext

Generace dnešních seniorů (65-90+) během svého života zažila leccos: ti dříve narození zažili druhou světovou válku, studenou válku, havárii Černobylu, soutěžení v letech do vesmíru, pád berlínské zdi, nástup socialismu, sametovou revoluci, rozdělení Československa, příchod internetu i pandemii Covid-19. I události, u kterých se zdá, že na ně neměly vliv, je mohly ovlivnit nepřímo. Některé milníky sami ve svých výpovědích zmiňují: „*No, na výlety jsme nechodili, protože se furt pracovalo, to se buď zdily terásky, anebo se dělalo něco takovýho, ale když byly děcka malý, tak zrovna když byl Černobyl, tak jsme šli na výlet. To jsme teda trefili...*“⁵⁹⁰

Ačkoli by se mohlo zdát, že toho současná generace lidí v důchodu zažila skutečně hodně, je třeba nahlédnout hlouběji do historie a zasadit dojmy do širšího kontextu:

⁵⁸⁷ RYAN a JETHÁ, *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*, 2014, s. 125.

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 129.

⁵⁸⁹ ŠUBRT, Soudobá sociologie IV. *Aktuální a každodenní*, 2014, s. 367.

⁵⁹⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

v komparaci se dvěma předchozími generacemi (první narozena v rozmezí let 1870-1900, druhá mezi roky 1900-1935) měli poměrně klidný život, který ovlivnil komunismus, technologie a globalizace; svobodu zažili až v dospělém věku. Předchozí generace však byla svědkem dvou světových válek a nástupu totality; ti, co se narodili na konci 18. století pak zažili několik zásadních existenčních otřesů a světových změn (monarchie, industrializace, první světová válka, vznik ČSR, druhá světová válka a nástup komunismu).

To jsou vlivy na makroúrovni; na mikroúrovni pochopitelně hrálo roli mnoho dalších kontextuálních faktorů: socioekonomický status, etnické pozadí, to, na které straně barikády stáli během komunismu (zda například (ne)mohli studovat apod.), jakým disponovali intelektem, jaké měli rodinné vztahy, zda bydleli na vsi nebo ve městě, zda se narodili jako muž nebo žena atd. Poslední zmiňované se za komunismu (a pravděpodobně i v jiných režimech) manifestovalo mimo jiné tím, že lidé žijící v socialismu často žili "předepsaný život" - podléhali normám a pravidlům (svatba, dvojí břemeno žen – kariéra i domácnost). Souvisí to s tzv. standardizovanou genderovanou biografií – jejich pohlaví zcela zásadně ovlivnilo jejich život.⁵⁹¹ Na druhou stranu Česko, respektive Československo jako jedna z mála zemí na světě, měla rovnost pohlaví formulovanou v ústavě již roku 1920.⁵⁹² Tyto myšlenky volně uvádí následující kapitola věnující se kontextu genderu.

5.2.3 Genderový kontext

V kontextu této kapitoly chci osvětlit, jak gender ovlivňuje seniory nejen v osobní rovině (kým jsem, kým se cítím, jak moje pohlaví ovlivnilo a ovlivňuje můj život a uvažování), ale též v rovině života v organizaci (zde mám na mysli domov pro seniory).

Generace seniorů, se kterými jsem hovořila, vyrůstala v éře, během níž byly genderové role jasně rozdělené na základě představy biologické danosti. Tradicionalistický pohled na gender ve společnosti počítal s takzvanými oddělenými sférami: ženám patřil domácí prostor, mužům prostor veřejný.⁵⁹³ Některé principy feminismu, které u nás byly za komunismu prosazeny, se v dalších zemích uvedly v praxi mnohem později, což budilo dojem, že v Česku je v tomto směru již vše vyřešeno. Ve skutečnosti to vedlo k tvorbě dvojího břemena žen – ty musely začít pracovat, ale u toho jim zůstala starost o děti

⁵⁹¹ HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 113.

⁵⁹² LAUDER, *V pasti pohlaví: o politice, péči, sexu, násilí a postavení žen v Česku*, 2023, s. 48.

⁵⁹³ BAHENSKÁ et al., *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, 2017, s. 172-173.

a domácnost.⁵⁹⁴ V momentu, kdy ženy nastoupily do pracovního procesu vznikla dualita prací: "skutečná práce" (finančně hodnotitelná) a reprodukční (péče o rodinu a domácnost). Obě důležité, první pro ekonomiku, druhá pro celou společnost; jedna z nich nehonorovaná.⁵⁹⁵ První vlna feminismu u nás proběhla, dokonce se od nás inspirovaly některé země, ale druhá už se k nám nedostala.⁵⁹⁶ Intenzivní zapojení žen do pracovního procesu vedlo ke snížení porodnosti. Řešením však nebyla snaha více do výchovy a domácích prací zapojit muže; řešením bylo to, že se ženy měly vrátit do domácnosti.⁵⁹⁷

Na úrovni domova pro seniory jako instituce je gender také tématem, byť ne vždy uvědomovaným: neexistuje organizace, která by nebyla spoluurčovaná genderem. Vždycky do jejího fungování gender prosakuje.⁵⁹⁸ Genderovaná organizace staví na typických attributech feminity či maskulinity (například tvrdý, autoritativní přístup vedoucího versus empatický pečující přístup zdravotní sestry). Jde i o organizace, kde dominuje jedno z pohlaví.⁵⁹⁹ Zajímavé je, že když do ženského kolektivu starších heterosexuálních žen vstoupí muž, mění se dynamika skupiny. Dochází k flirtování, namlouvání, a to i ve skupinách seniorek a seniorů.⁶⁰⁰ Nebyla jsem přímým svědkem popisované situace, nicméně z výpovědí některých respondentů je patrné, že mezi muži a ženami v zařízení určité pnutí vzniká, a to nejen ze strany žen k mužům, ale i opačně: „(...) *Když jdeme na jídlo, tak je tam hodnej pán, kterej mě vezme na vozejk a jakoby o mě soupeří ještě i ted'ka dole na jídelně, kdo mě na tom vozejk poveze. Jestli manžel, nebo ten druhej pán, anebo ještě tam je stoletěj, osmdesátiletej, a i ti by mě klidně na tym vozejk vezli, takže je to dobrý.*“

Volnočasová centra (i další zařízení) pro seniory jsou často femininní; v textech se ale o jejich uživateliích mluví "bezpohlavně", respektive, je užíváno maskulinum "senior". Feminizovat prostor může i výzdoba – dekorace, svíčky a další objekty spojené spíše ženskou aktivitou.⁶⁰¹ Aktivita pro seniory ve městě jsou také spíše feminizované, na venkově se snáze zapojí obě pohlaví (stereotypně: ženy tlachají u samošky, muži jdou na jedno do

⁵⁹⁴ LAUDER, *V pasti pohlaví: o politice, péči, sexu, násilí a postavení žen v Česku*, 2023, s. 39-40.

⁵⁹⁵ BAHENSKÁ et al., *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, 2017, s. 81.

⁵⁹⁶ LAUDER, *V pasti pohlaví: o politice, péči, sexu, násilí a postavení žen v Česku*, 2023, s. 60-61.

⁵⁹⁷ BAHENSKÁ et al., *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, 2017, s. 172.

⁵⁹⁸ HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 115.

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 116.

⁶⁰⁰ Tamtéž, s. 128-129.

⁶⁰¹ HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 119.

hospody).⁶⁰² V centrech pro seniory též aktivity zpravidla připravují ženy (obecně je v neformálním vzdělávání zastoupeno více žen), takže jsou podstatně ovlivněny jejich zájmy. Tím může často dojít k nevědomé exkluzi mužů z těchto programů.⁶⁰³

Prostředí domova pro seniory, ve kterém jsem prováděla výzkum je v kontextu genderovanosti spíše femininní. Na nástěnce zdravotních sester se je i zdravotní bratr titulován jako zdravotní sestra. Na chodbách visí obrazy podporující dobrou náladu a životní pohodu (sweet sweet home – sice nevím, kolik seniorů umí anglicky, ale asi jde obecně o generický přístup k zútulnění prostoru), ve společenských místnostech jsou umístěné aromadifuzéry, u kanceláří se pravidelně mění výzdoba dle ročního období. Jsou to drobné detaily, ale pokud se na ně člověk zaměří, dají se identifikovat.

5.2.4 Situační kontext

Je třeba nezapomenout na okolnosti, za jakých probíhaly rozhovory, a které mohly klíčovým způsobem ovlivnit to, jak se celá situace odvíjela. Některé aspekty rozhovorů s respondenty z domova pro seniory se projevily nejpatrněji v kontrastu s jediným rozhovorem, který jsem vedla se seniorkou, která žije ve svém vlastním domě a je zcela autonomní.

Na dialog a celkovou organizaci setkávání se seniory měla vliv architektura domova (jednolůžkové versus sdílené pokoje, míra soukromí apod.), celkový systém péče (pevný režim, hygiena, program, přístup personálu apod.), demografická struktura klientů (poměr žen vůči mužům), psychologické faktory (proměna identity, míra autonomie, změny zdravotního stavu), ale také interní normy domova (psané i nepsané), externí události a změny (izolace během covidu, probíhající stavba v okolí domova způsobující neustálý hluk) nebo také jemné aspekty jako je roční a denní doba (*o tom více v kapitole 7.4.1 Roční doba, denní doba*).

5.3 Charakteristiky respondentů v kontextu výzkumu

Od léta roku 2023 do jara roku 2025 jsem se setkala celkem s jedenácti seniory, z nichž považuji za skutečné respondenty deset z nich: pět mužů a pět žen. Se všemi deseti jsem v průběhu dvou let nahrávala rozhovory. Jeden – respektive jedna – z nich, nebyla rezidentka domova pro seniory. S některými jsem se viděla hned několikrát (až čtyřikrát

⁶⁰² VIDOVIČOVÁ et al., *Stárnutí na venkově: podoby aktivního stáří a kvalita života v rurálních oblastech*, 2018, s. 100.

⁶⁰³ HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 117-118.

a více), s jinými jsem spolupráci ukončila po prvním setkání (z různých důvodů: neschopnost se dostat k tématu/zdravotní bariéra/přerušeni rozhovoru zvenčí apod.). Hovořila jsem s respondenty ve věkovém rozmezí 65 až 89 let, věkový průměr činil 79 let, modus 82 let, medián 79,5 let.

Vlivem typu zařízení (soukromý domov ve městě) se vyspecifikovaly i společné charakteristiky respondentů: zpravidla se jednalo o dobře situované jedince (případně jejich rodiny), kteří si tuto službu mohou dovolit. To nezřídka souvisí s vyšším dosaženým vzděláním a socioekonomickým statusem respondentů (asi až na dvě výjimky). Všichni senioři zapojení do rozhovorů, až na respondentku 10, měli v době výzkumu partnerský či manželský vztah. Vždy šlo o vztahy, kdy oba dva z páru žili ve stejném domově. Speciálním případem byla respondentka 3, která žije na vsi, ve svém vlastním domě společně s manželem. Všichni respondenti jsou bílého etnika a žádný z nich se otevřeně nepřiznal k jiné než heterosexuální orientaci. V tomto kontextu lze říci, že jsem prováděla výzkum na privilegovaném vzorku (z hlediska finančního zabezpečení, vzdělání, sexuální orientace a rasy), což automaticky vylučuje jakýkoli potenciál zobecnitelnosti výsledků.

Každý rozhovor i respondent je jedinečný: někdo očekává formální přístup, někdo zase neformální, a i to se v průběhu setkání může proměňovat. Neexistuje jediná ideální forma.⁶⁰⁴ To se projevilo zcela jednoznačně: někteří respondenti se na mě velmi brzy navázali a volili familiární tón konverzace (respondent 5 mi v zápalu vyprávění příběhu začal říkat „děvče“), jiní si po celou dobu drželi odstup (respondentka 6 často používala smích jako neutrální reakci na příliš osobní otázky), zůstávali v roli a drželi v rukou moc (respondent 1, respondentka 10), nebo si dokonce nedali říct a přistupovali ke mně jako k paní doktorce (respondent 7, zvyklý na psychiatrickou léčbu; dokonce si při setkání lehl na gauč jako u psychoanalytického sezení). V některých situacích byla neformálnost na místě (například v rozhovoru s respondentkou 3, se kterou jsem si blízka, proto je v citacích zachována forma tykání), jindy byla vítaná (zpočátku u respondenta 5) ale mohla také působit nepatřičně či nepříjemně (respondent 1 a jeho dotazy na mou velikost prsou a preference spodního prádla; později i respondent 5, který trval na tykání a vyžadoval nevhodnou blízkost).

Každý člověk pozoruje kolem sebe jiné detaily, je odborníkem na jiný oddíl světa. Toho lze u respondentů využít: každý je defacto "výzkumníkem reality" skrze svůj vlastní

⁶⁰⁴ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 111.

úhel pohledu.⁶⁰⁵ Tato skutečnost přinesla do projektu cenné informace, jelikož nemálo respondentů bylo zdatnými pozorovateli, kteří byli schopni referovat o dění v domově. U některých respondentů jsem také musela pracovat s jejich limity zapříčiněnými věkem. Jelikož se ve stáří krom fyziologie zhoršuje i kognice – klesá intelekt a schopnost orientace v novém prostoru, horší se i komunikace – hledání slov, neporozumění, horší vybavování výrazů a přidružující se poruchy smyslů (nedoslýchavost apod.),⁶⁰⁶ nebylo neobvyklé, že jsem musela nahlas opakovat otázky, parafrázovat, hovořit pomaleji či dát dostatek prostoru pro nalezení správného výrazu či myšlenky. o vzniklých situacích hovořím v kapitole 7.2.20 *Nedorozumění*. Specifika respondentů se objevovala i na úrovni vzhledu. Ženy měly tendenci se na rozhovor obléct reprezentativně, rozhodující bylo první setkání, u dalších schůzek byla tendence obvykle sestupná. U mužů to bylo někdy opačně: oděv a sebe prezentaci příliš neřešili, ale v průběhu setkávání se začali oblékat lépe. Tomu odpovídá i zkušenost popisovaná v literatuře: je obvyklé, že muži řeší svůj vzhled méně než ženy, mají obecně vyšší sebevědomí.⁶⁰⁷ Na druhou stranu jsem u nich zaznamenala tendenci chtít se líbit. Toto téma více rozebírám v kapitole 7.2.13 *Volba oděvu*.

⁶⁰⁵ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 83.

⁶⁰⁶ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 16.

⁶⁰⁷ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 150.

6 TEMATICKÁ ANALÝZA

Existují dvě východiska, která může respondent zaujmout: (1) bude se snažit předložit výzkumníkovi svůj koherentní autoportét, nebo (2) vynese na světlo i nesoulady a pokusí se o analýzu svého života. Tato dvě východiska mohou vzájemně oscilovat,⁶⁰⁸ což se různorodě projevovalo napříč rozhovory. Jejich ochotu otevřít se popisují v kapitole 7.2.3 *Hloubka*. Někdy také docházelo k zajímavému procesu konstrukce, přímo během rozhovorů, kdy respondent hovořil o sobě, vracel se a uspořádával, konstruoval svůj svět, vysvětloval a ujasňoval.⁶⁰⁹ Tato tematická analýza a následující kapitola případových studií a vzhledu jsou odpověďmi na výzkumné otázky této práce.

6.1 Vztah k vlastnímu tělu

6.1.1 Sebepojetí a srovnávání

Ke stárnutí lze přistupovat jako ke katastrofě nebo jako k nové fázi. Lze přetrpět nebo může být aktivně tvořeno.⁶¹⁰ V respondentce 3 jako by bylo obsaženo oboje: „*Ono to přišlo jaksi nenápadně, že tě to trochu poděsí, nebo mě to poděsilo. Nejhorší je, že konfrontuješ pořád mysl, která je úplně... mladá. a to tělo, který je šíleně starý... najednou. (slzy v očích). (...) Každý to má nějak jinak nastavený, někomu je to jedno, a třeba v šedesáti rezignuje a řekne: šumafuk jak vypadám! Ale mně to teda jedno rozhodně není a nikdy mi to jedno nebylo. Pro mě to mělo význam, mít slušně vypadající tělo... Věděla jsem, že nemám postavu snů, ale taky jsem věděla, že to není tak strašný. Takže jsem si říkala, udržet to, co je.*“⁶¹¹ Respondentka 6 působí naopak smířeně: „*Já to беру, jak to přijde. Prostě stárí přijde. (...) Snažím se vypadat, abych nedělala ostudu své rodině a navíc, abych byla pohledná, no, snažím se. To mě celý život bavilo, nebo jsem k tomu směřovala. Malovala jsem se trochu, (...) chtěla jsem se líbit svému muži, no. (smích).*“⁶¹² Respondent 1 uvádí: „*Jsem učešanej, ale je mně jedno, (...) jak vypadám. Nesmím být špinavej, smrdět, základní věci jsou, určitý, ale jinak se tomu nevyhnete. Podívejte se, já jsem byl fešák, kterej se rád smál. Ted'ka, díky tady stravě, jsem přišel o půl huby.*“⁶¹³

⁶⁰⁸ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 71.

⁶⁰⁹ Tamtéž, s. 70.

⁶¹⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání.*

⁶¹¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁶¹² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁶¹³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

Senioři se srovnávají s vrstevníky; jejich sebepojetí je lepší, když ze srovnání vyjdou lépe – někdy jde o relativní banality, ale i ty hrají roli (kolik zvládne kliků, zda má ještě vlastní zuby apod.).⁶¹⁴ Obvyklé také je, že se cítí mladší, než ve skutečnosti jsou. To platilo u větší části mého vzorku. Zmiňuje to respondentka 6 (*„No, tak to stárnutí je těžký, prostě člověkovu ubývá... No, stárnu, ale myslím si, že na to, že mě je těch třiaosmdesát, ještě vypadám celkem dobře. (...) Na to, jak vypadají třeba někteří lidi tady v mých letech, tak to ještě jde.“*⁶¹⁵), respondentka 3 (*„Já se od třiceti let udržuju, v tom smyslu, že chodím pravidelně na kosmetiku, a tam to teda fakt je vidět, že nemám nikde žádné zásahy do toho obličej.“*⁶¹⁶), respondent 5 (*„No, není to nejhorší. Pořád jsem si myslel, osmdesát jedna, že to už je přece jenom starej dědek. Ale když to nějaké té holce tady řeknu, tak říká: kde jste to vzal? Já nevím, jsem spokojen, nemám problémy.“*⁶¹⁷), respondentka 10 (*„Já bych řekla určitě tak o deset míň.“*⁶¹⁸) i respondentka 8 o sobě říká, že je stará baba, ale když se koukne kolem sebe, lidé jsou na tom mnohem hůř. Respondent 4 svůj dobrý zdravotní stav a vitalitu ilustruje následovně: *„Já se cítím zdravěj. Se cejtim tak, že vám teď můžu klidně naliskat, jo? To mně neudělá vůbec žádné problém...“*⁶¹⁹

Atraktivita je často víc než o objektivní realitě o vnitřním nastavení: když se cítím sexy, víc si užiju intimní aktivity, pravděpodobně je budu i více iniciovat.⁶²⁰ Když se nelíbím sám sobě, těžko si vychutnám, když se mě někdo bude dotýkat. Odpor k vlastnímu tělu je s věkem nezřídka spojen s nárůstem hmotnosti.⁶²¹ To komentují v rozhovorech zejména ženy, které prožívají přírůstky na váze dramatičtěji. Respondentka 10 to popisuje: *„Ted’ už je to horší, protože jsem přibrala, ale jinak jsem se o tělo starala, abych vypadala dobře. (...) No, je to hrůza. (smích) (...) Ne, no tak je to už jiný, už ani různý věci mi nevadí na mě. Kdybych měla partnera, tak samozřejmě člověk se snaží zase vypadat líp a dělat pro to svoje tělo něco. No, vadí mi ta pneumatika. Samozřejmě když stárne pleť, je to jasný, ale s tím moc nedá.... dá se s tím něco dělat, ale abych šla na nějakou plastiku, to se mi nechce. Já si myslím, že ještě v mém věku to jde, jak vypadám, a to je taky věc myšlení: když člověk má k sobě respekt trochu, tak vypadá ta pleť úplně jinak, nebo vyzařuje něco jinýho, než když*

⁶¹⁴ VÁGNEROVÁ, V. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 307.

⁶¹⁵ DOČKALOVÁ, A. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁶¹⁶ DOČKALOVÁ, A. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁶¹⁷ DOČKALOVÁ, A. *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁶¹⁸ DOČKALOVÁ, A. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁶¹⁹ DOČKALOVÁ, A. *Autorizovaný rozhovor: respondent 4*, 2024.

⁶²⁰ COX, J. *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 52.

⁶²¹ Tamtéž, s. 53.

*máte samý mindráky.*⁶²² respondentka 3 dodává: „Protože jsem hodně přibrala, tak se necítím komfortně vůbec. Začínám se na to tělo dívat z pohledu nějakého vnějšího pozorovatele a říkám si: ty vole to je... Jak ta kůže a jak to stárne, když se na tu kůži podívám, na těch nohách třeba, tak říkám, to je hrozný... jak to visí, ta kůže...! a teď teda, jak ještě člověk přibral, není to strašný oproti jiným, ale já to vnímám dost zásadně.“⁶²³ Váhu řeší i respondentka 6: „Něco vám řeknu, celý život jsem byla štíhlounká a vážila 51 kilo. a když jsem přišla sem, tak jsem přibrala 15 kilo. Asi ten klid najednou a porce jídla. Doma jsem jedla strašně málo. My byli s manželem oba štíhlí a prostě jsme měli menší porce, a když řeknu, aby mě toho tolik nedávali, tak pan kuchař zase řekne, no jo, ale my máme předepsaný určité porce a my to musíme dodržovat. Takže já už říkám, málo, málo, jen jeden kopeček brambor, jeden kopeček rýže... prostě nedávejte mě víc. (...) Přestávám jíst sladký věci. Protože nám tady dávají třeba croissanty na svačinu nebo perníčky, veliký perník, a to už odmítám, protože si říkám, že už přibývat nemůžu, každý kilo je cejtit. Krom té váhy jsem celkem spokojená. (smích) S tím svým zevnějškem i s tím, jak to snáším.“⁶²⁴

Ženy se kolem svého fyzického vzhledu cítí podstatně nejistěji než muži i během sexu.⁶²⁵ Toto se projevilo ve výpovědi respondentky 3: „Nedokážu se úplně naplno oddat nějaké té činnosti, abych u toho nevypadala blbě. (...) a vždycky jsem se trochu styděla. Já jsem fakt nikdy nebyla úplně odvázaná. Kdybych si měla, v uvozovkách, při sexu prdnout, tak to v životě neudělám. Někomu to vůbec nevadí. Někdo si prostě dělá cokoli, ženská bude u toho rvát, bude prostě já nevím co... Já jsem to vždycky měla takový decentní, ale přitom jsem si to hrozně užívala a taky neznám chlapa, kterej by řekl, že jsem špatná milenka.“⁶²⁶

V Česku se v roli pečujících osob často objevují migranti (vyšší platy a životní úroveň).⁶²⁷ To komentuje i respondentka 10, která se srovnává ukrajinskými pečovatelkami, které v zařízení pracují: „(...) Protože nemáte velkou konkurenci tady... Jedině sestřičky. (smích) No a když tady vidíte ty Ukrajinky s takovýma zadkama... Tak přestávám mít výčitky svědomí. (smích)“⁶²⁸

⁶²² DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

⁶²³ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶²⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

⁶²⁵ COX, Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku, 2021, s. 55.

⁶²⁶ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶²⁷ WALKER a KELLNEROVA KALVACHOVÁ, Budoucnost stárnutí v Evropě : dlouhověkost jako kapitál, 2021, s. 285.

⁶²⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

6.1.2 Kult mládí

Kult mládí přispívá k tendenci stárnoucích žen pochybovat o své atraktivitě.⁶²⁹ Na toto tvrzení nasedá i zkušenost respondentky 10, ve které popisuje, jak se s ní rozešel o 12 let mladší partner (po 15 letech společného života): *„Potom jsem měla partnera dost dlouho, a ten si našel mladší, on byl teda mladší než já a našel si hodně mladou a řekl mně, rozloučil se se mnou tak, že jsem dementní, že jsem hloupá a škaredá, tak mě tituloval... (smích)“*⁶³⁰

Na mládí se také často vzpomíná: respondentka 2 ke svému vzhledu zmiňuje: *„Když jsem byla ve své druhé práci, tam mě říkali Carmen, a byla jsem prostě... výstavní, no...“*⁶³¹ Respondentka 3 zase zmiňuje, že pro ni vždy byli zajímavější mladší partneři: *„Vždycky jsem ten sex měla a vždycky jsem upřednostňovala mladší. Ne kvůli tomu, že by víc vydrželi, ale já nevím, mě nikdy starší chlapi nezaujali, ničím mě nelákali, nic mně to prostě neříkalo. Pro mě chlap, kterej je stejně starej jako já, je starej, já takovýho nechci v posteli. (smích) (...) Pěknější tělo měli, mladý tělo, pěkný, pevný. Odjakživa jsem spíš upřednostňovala ten ideál pěkného těla. Jako jo, měla jsem i škaredý chlapy s pupíkem, ale když jsem si mohla vybrat, tak vždycky radši mladšího.“*⁶³²

Mnoho rezidentů zmiňuje, že je jejich vrstevníci absolutně nezajímají, někdy právě z věkových důvodů: *„Jo, no tak samozřejmě, kdybych se trochu snažila [se s někým seznámit], ale tady teď se snažit nemůžu, protože tady je pět chlapů a všichni stojí za zdravas.“*⁶³³ (respondentka 10), *„...tady klientky, některé jsou strašné můry až, nedá se na ně dívat.“*⁶³⁴ (respondent 5), *„Ale co mě teda hrozně vadí, tak je to, že kolem mě ti lidé tak nějak upadají, že prostě stárnou... jsme tady všichni staří, že. Mně to strašně vadí. Ale musíme se s tím smířit, protože nás to čeká všechny, že jo.“*⁶³⁵ (respondentka 6). Kult mládí se projevuje také vůči pečujícímu personálu, kdy se jedná o mladší dívky a ženy, které jsou nezřídka objekty sexuálního zájmu klientů pobytového zařízení (jde hlavně o muže, více v kapitole 6.2.7 *Ženský personál: objekt sexuálního zájmu*).

⁶²⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 69.

⁶³⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.*

⁶³¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.*

⁶³² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.*

⁶³³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.*

⁶³⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.*

⁶³⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.*

6.1.3 Téma genderu, sexuální orientace

Gender se v naší společnosti řeší v posledních několika desítkách letech, jako pojem se dostal do veřejného povědomí až na sklonku 20. století. Pro seniory, se kterými jsem hovořila, je toto téma španělská vesnice se vším všudy: pokud se k němu dostali na evokačních kartičkách⁶³⁶, často jej ani neuměli vyslovit (setkala jsem se s tvary jako „generovaná identita“, „žánrová identita“ apod.), což souviselo s tím, že se s tímto konceptem nikdy nesetkali a netušili, jak si s ním poradit. Zkoušela jsem jim ve stručnosti vysvětlit, o co jde, ale pro mnohé z nich šlo natolik o abstraktní pojem, že se jím odmítli zabývat. Přestože si to respondenti neuvědomují (nebo to do této kategorie neřadí), je gender jejich tématem celý život, byť implicitně. Více se tomuto tématu věnuji v kapitole 5.2.3 *Genderový kontext*.

V této otázce se místy objevila určitá míra homofobie, například u dotazu týkající se prožitku intimity s někým jiným, než se ženou: „*Jako intimní přátelství, to je teplouš, to neuznávám.*“⁶³⁷ (respondent 1). Nenarazila jsem ani náznakem na možnost, že by někdo z respondentů i jen uvažoval (v jakémkoli období svého života) o tom, že by jeho orientace mohla být jiná než heterosexuální. Odhadovala jsem, že se míra vnímavosti vůči genderovým otázkám bude lišit s ohledem na úroveň vzdělání, intelektu a emancipace (u žen), ale tento předpoklad se významněji neprojevil. Diskuse byla okrajově možná pouze s respondentkou 10, kde roli zahrál jiný způsob kladení otázek (byl použit nový seznam otázek, pojem gender byl vysvětlen opisem) a u respondentky 3, u které může hrát roli věk (v době rozhovoru jí bylo 65). Respondentka 10 k tématu uvádí: „*Ti muži přece jenom mají jiné uvažování. Já jsem byla hodně zvyklá právě jednat s muži, takže jsem trochu i tu mužskou logiku akceptovala. Vyhovovala mně.*“⁶³⁸ Později doplňuje: „*Já jsem se cítila ženou ve většině případů, samozřejmě při těch tvrdých jednáních obchodních, tak jsem si vzpomněla na moji maminku, která byla teda... tvrdá při vyjednávání, a vždycky mně kladla na mysl, abych neměla mindráky mezi chlapama, jako s obchodními partnerama. a to se mi docela dařilo, a to bylo příjemný. To si myslím, že jsem na tom byla dobře. (...) Při tom vyjednávání, jsem byla tvrdá. Vyjednávala jsem trošku více jako chlap než jako ženská. Já jsem chtěla být ženská, proto jsem se taky hodně žensky oblékala. V jednání jsem využívala své ženskosti. Že jsem se dobře oblíkala a byla upravená, tak jsem byla prostě ženská. Ale*

⁶³⁶ Kartičky mi k užívání laskavě poskytla organizace Freya – Institut vztahů a sexuality.

⁶³⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁶³⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

v jednání jsem byla taková... tvrdá ženská. (smích)⁶³⁹ Z úst respondentky 3 k tématu genderu v kontextu sexuality zaznívá: „Já se k sexu stavím jako chlap. Nejsem typ, co potřebuje extrémně dlouhý přede hry a prostě já mám chuť na sex, tak ho mám, a po sexu, slez ze mě, a dobrou noc. Já nejsem ten typ, co s tím chlapem ještě potom se potřebuje muchlat a mazlit... Ne. K sexu mám spíš přístup jako chlap. Nepotřebuju žádný velký dlouhý přede hry a ani potom nějaký do hry. (smích)⁶⁴⁰ Je vidět, že některé ženy projevují ve své životě „mužnější“ aspekty, nicméně respondent mužského pohlaví, který by se projevoval více žensky (a připustil to), se v mém vzorku neobjevil. Předpokládám, že to souvisí s genderovými stereotypy své doby (v éře jejich produktivního věku byl projev slabosti či jemnosti považován za nepatřičný).

6.1.4 Sebeodhalování

Celkem třikrát se stalo, že se přede mnou začal některý z respondentů obnažovat, nebo to alespoň naznačil. Vždy to souviselo s ilustrací řečeného a vždy se jednalo o muže. Respondent 1 mi chtěl ukázat jizvu po operaci prostaty: „Tak já klidně sundám trenky a předvedu.“⁶⁴¹ Respondent 4 si sundal tričko, aby demonstroval, jak je hezky opálený: „Jsem se opaloval už tady hned, když začal slunko, tak jsem se začal hned zajímat o opalování a oblékl jsem se tak, že jsem byl jenom v trenkách, a mám opálený celý tělo. Tady, přímo tady. (zvedá tričko)“ Nakonec si respondent 5 vyhrnul triko, aby mi ukázal jizvu na břiše po operaci žlučníku: „Najednou jsem zůstal sám, ale tak strašně sám, že jsem úplně klesl na mysli. Já jsem vždycky odsuzoval lidi, kteří si sáhli na život nebo něco takového. To jsem říkal: to není možné, co jsou to zbabělci a tak. Není to pravda. Sám jsem si sáhl na život, snědl jsem prášky. Sto třicet prášků jsem snědl, takže... naštěstí, byl jsem sám v bytě, ale vylezl jsem ven a jak jsem vylezl ven, tak jsem upadl do bezvědomí a někdo na mě přišel, pozvali sanitku odvezli mě, no a museli mi vzít žlučník, celý žlučník. Takže já mám tady takové nepříjemnosti...“⁶⁴² Ženské respondentky sice o svém těle, zraněních i jizvách hovořily, ale žádná z nich neměla potřebu se přede mnou svléknout.

Domnívám se, že zde mohlo hrát roli více faktorů: jednak doložit nějakou pravdu, v druhé řadě ohromit z jejich pohledu mladou výzkumnici a ve třetí řadě demonstrovat

⁶³⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

⁶⁴⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶⁴¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁶⁴² DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

určitou moc. o vlivech mých charakteristik (věk, pohlaví), moci a hierarchie na výzkum a jeho průběh se procesně zmiňují v kapitole 7 *Případové studie, vhledy*.

6.2 Sexualita

„Seniorka s chodítkem na chodbě domova před výtahem vykřikuje: „Není sprostěj ten, kdo sprostě mluví, ale ten, kdo sprostě myslí!“ Potutelně se usmívám.“⁶⁴³

Téma sexuality bylo pro většinu respondentů snáze uchopitelné než téma intimity. o sexu zvládl říct každý něco, ať už v negativním nebo pozitivním. Někdo mluvil radostně a s jasnem v očích, někdo se ostýchal, jiný deklaroval, že to už pro něj absolutně není téma, ale bylo patrné, že sexualita stále vyvolává nějaké emoce. Já si k tomu do deníku výzkumnice zapsala následující: *„V plném rozsahu mi došlo, co vlastně znamená tvrzení v odborné literatuře – že když člověk neměl zájem o sex v mladém věku, nebude ho nejspíš mít ani ve starším. Je logické, že pokud není sexuální aktivita vnímána jako něco příjemného, obohacujícího, naplňujícího a oživujícího, pak není důvod se jí věnovat. Roli také mohou hrát různá traumata – například obtěžování, znásilnění, nerespektování hranic, nucení do manželského sexu, negativní vztah k vlastnímu tělu, morální či náboženská omezení a podobně.“⁶⁴⁴* V této kapitole se věnuji jednotlivým tématům spojeným se sexualitou, která vyvstala během analýzy.

Ze získaného vzorku jsou dle informací od respondentů sexuálně aktivní dva páry: respondent 5 a respondentka 6, a také respondent 4 a respondentka 8. Manželský pár respondent 1 a respondentka 2 ukončili svůj sexuální život již před lety vlivem mužovy operace prostaty. Respondentka 3 má manžela, ale už 5 let neměla sex. Respondent 7 má manželku a patrně mezi nimi nějaký kontakt probíhá, respondent 9 je v zařízení také s manželkou, ale informace o jejich sexualitě nemám. Respondentka 10 partnera nemá, i když by si ho dle svých slov přála.

6.2.1 Sexuální identita a vztah k sexualitě

Jak jsem zmínila, vztah k sexualitě se lišil respondent od respondenta. Do zařízení lidé přichází ze života, kde hráli různé role. Teď se však fungování rolí změnilo, najednou jsou klienty, stará pravidla neplatí.⁶⁴⁵ Respondent 5 je jedním z příkladů, kdy je přechod do

⁶⁴³ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 17.3.2025.

⁶⁴⁴ Tamtéž.

⁶⁴⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 15.

prostředí domova pro seniory snášen dobře, roli patrně hraje i uspokojivý sexuální život: „*Jsem tady strašně spokojenej. Říkám, já jsem tady našel na stará kolena absolutně všechno, včetně toho sexu. Absolutně všechno.*“⁶⁴⁶ Jeho partnerka, respondentka 6, to komentuje opatrněji: „*Tak pochopitelně jsme staří oba, takže nějaká ta sexualita už neexistuje mezi náma, protože...ono je to takový těžký, v tomhle tom věku už...ale rozumíme si spolu, máme stejný názory a je to příjemný.*“⁶⁴⁷ Respondent měl bohatý sexuální život, manželku, nepočítaně milenek a partnerku, k sexualitě měl tedy celý život kladný a aktivní vztah. Popisuje svůj aktivní sexuální život a obavy syna jeho partnerky: „*No už si zvykl [syn partnerky], už nás bere, už je to v pořádku, akorát ještě v těch začátcích jí říkal, když jsme chtěli být spolu: a jak to bude se sexem? Já jsem se chechtal, říkám, to ať ho nezajímá. a teď, už když jsme se spolu takhle dali dohromady i s tím sexem, říkám: no a teď mu řekni, jak je to se sexem, to nemá ani von, co máme my! (smích)*“⁶⁴⁸ Později doplňuje informace o své přítelkyni v domově: „*To byste se divila, ona je fakt jak mladá žena. Prostě, když se s ní mazlím, tak ona dokáže být mokrá v 83 letech! No to je neskutečné. To jsem i říkal, to některé třicetileté ženy nemají.*“⁶⁴⁹ Žena, o které hovoří, respondentka 6, měla za svůj život pouze jeden vztah, manželství, které trvalo padesát osm let. o sexualitě říká, že v jejich věku už neexistuje, ale podle všeho tím myslí zejména penetrativní část sexu. To, co popisuje její partner, ona pouze nepřímo naznačuje.

Frekvence sexuálního aktu se s věkem snižuje, nezřídka odráží to, jak to člověk měl v průběhu života. Statistiky jsou jedna věc, druhá věc jsou individuální preference.⁶⁵⁰ Sexualitu prožívá v domově i pár složený z respondenta 4 a respondentky 8. Respondent 4 popisuje, že v minulosti žádný sexuální vztah neměl, je to pro něj téma až nyní, ve stáří: „*No tak rozvíjí se tam silně sexuální stav, no.*“⁶⁵¹ Respondentka 8 to spíše nekomentuje, pouze uvádí, že si s respondentem 4 dávají pusy. Z rozhovoru s ní vyplynulo, že měla smůlu na náročnější vztahy, ve kterých se objevoval alkoholismus. Respondent 1 a respondentka 2 svůj sexuální život ukončili před lety, k předchozím tendencím respondentka 2 uvádí: „*Bylo to součástí života, žádné sexuální maniak ze mě nebyl, z manžela taky ne, a našli jsme nějakou rozumnou střední cestu a té jsme se drželi.*“⁶⁵² K současnému stavu dodává: „*A sex*

⁶⁴⁶ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁶⁴⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

⁶⁴⁸ Tamtéž.

⁶⁴⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁶⁵⁰ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 67.

⁶⁵¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 4, 2024.

⁶⁵² DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.

*jako takovej, tak to už je akorát tak o pohlazení. a o puse, a prostě hotovo.*⁶⁵³ Respondentka 3, žijící mimo domov, popisuje svůj celoživotní vztah k sexualitě: *„Pro mě je sexualita důležitá hodně. Vždycky jsem měla sex ráda, vždycky jsem ho ráda dělala, a teď, v tomhle momentě, když mám takovou těžkou abstinenci, tak mně to fakt chybí. Je to něco tělesného, co k tomu životu patří, co ho vlastně činí plnohodnotnej, a hlavně když ti něco chybí, z těch ne jenom požitků, ale z toho, co by mělo běžně v tom životě být, jako se chceš najíst, chceš se napít, chceš spát, tak si myslím, že k tomu ten sex prostě patří. Stejně samozřejmě, jako že dýcháš. Já to tak vnímám. Je to prostě přirozenost. Je pravda, že někdo má menší potřeby, někdo má větší potřeby, ale aby ten člověk byl v pohodě, tak si myslím, že ten sex by tam měl být taky. Proto nepovažuji za zdravý odmítání sexu z nějakých důvodů, třeba náboženských. To mě přijde úplně pitomý. V tomhle směru to teda římskokatolická církev nezvládla, protože jsou jiný náboženství, kde normálně pěkně funguje vztah muž a žena. a myslím si, že tam dochází právě k tomu naplnění. Jak může radit někdo dvěma lidem ve vztahu muž-žena třeba z pozice toho kněze, když to vlastně nemá zažitý? On to má jenom vyčtený, on nemá vlastní prožitek, a tím pádem může radit jenom to, co se naučil někde z nějakých knih nebo slyšel z nějakého vyprávění. a nemůže proniknout do hloubky každého jednoho člověka, ani nemůže proniknout do hloubky toho chlapa. On má v sobě jenom potlačované touhy a nemůže vůbec pochopit ženskou. Teda, to je můj názor, nemusí to tak bejt, třeba mi kněz řekne, že to je úplně jinak, že on to tak nevnímá.*⁶⁵⁴ Později dodává: *„Pro mě je sex důležitý, a fakt je to, že mě to hodně hodně deptá, když není. Jsou chvíle, kdy jsem vztekla, kdy nějakým způsobem tu frustraci musím vyhodit, tak jsem většinou prostě nepříjemná. Jsem vztekla, třeba odsekávám, nechce se mně s tím člověkem vůbec bavit...*⁶⁵⁵

6.2.2 Zdroje informací o sexualitě

Několikrát jsme se v rozhovorech dotkli toho, odkud respondenti během života získávali informace, jak má vypadat sexualita. To totiž nutně ovlivnilo podobu jejich sexuálního života, očekávání a normy. Respondentka 2 k tomu uvádí: *„Podívejte se, když mě bylo 17, 18, tak jsem četla Plzáka, ale dneska... Přečetla jsem si Iva Pondělíčka, přečetla jsem si kdeco, přečetla jsem si Guy de Maupassanta a podobně, takže já už jsem pak nic nehledala. Doma jsem měla to, co jsem chtěla, a hotovo.*⁶⁵⁶ Respondentka 3 také zmiňuje četbu literatury: *„Všechno, co jsem kdy věděla o sexu, tak mám z knížek. Protože rodiče mně nikdy*

⁶⁵³ Tamtéž.

⁶⁵⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶⁵⁵ Tamtéž.

⁶⁵⁶ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.

*nic neřekli. Myslím si, že to probíhalo jako u všech mladejch holek, nějaký ty erotický fantazie a nějaký potřeby, máš nějaký sny, že se ti nějaký kluk líbí, tak si myslím, že to taky tak nějak je, že si toho kluka tam prostě dosadíš, do té role, co všechno byste spolu dělali... (smích)*⁶⁵⁷ Respondent 1 zmiňuje školní prostředí: *„Mezi klukama a holkama už ve škole, tak byly otázky, na které se odpovídalo. Těch otázek byla celá řada. Potom se přechází do učňovských let. No a někdy se taky stane, že hoch padl do rukou profesorky, která patřičně vysvětlovala a říkala, tak, toto tak, toto jinak...“*⁶⁵⁸ Respondentka 10 ale k literatuře říká: *„...erotické knihy jsem nečetla, protože to je na houby.“*⁶⁵⁹ Způsob nacházení informací o sexualitě je opět svázán s dobovým kontextem – senioři byli v produktivním věku ještě před začátkem internetu, je tím pádem logické, že se primárně informovali z knih, ve škole, u lékaře nebo sdílenou zkušeností, případně pokud se k nim dostala nějaká literatura ze zahraničí. Zažít také mohli osvětové kampaně (HIV). Hodně záleželo na tom, zda byli součástí nějaké církve, jak se k sexualitě vztahovala jejich rodina apod.

6.2.3 Sexuální otevřenost a kreativita

Otevřenost k novým věcem nejen v erotické oblasti rozšiřuje obzory, energizuje a vnáší prvky pestrosti i do intimních sfér.⁶⁶⁰ *„Já vyzkouším ráda cokoliv, nejsem vůbec omezená na jednu polohu, s tím problém fakt nemám. Když s tím člověkem si rozumím, tak vlastně vyzkoušíme, co jde, na co nám naše fyzické možnosti stačí. Když můžu, tak si k sexu raději vybírám komfortnější podmínky. Nebavil by mě sex dělat na seně, ale samozřejmě venku na trávě, tak to jsem dělala... Asi možná by mě to bavilo i na tom seně, kdyby na věc přišlo. Nepotřebuji žádný zatažený závěsy, žádný svíčky, to nepotřebuju, ale takovej ten dostatek té jistoty, že ti někdo neotevře dveře,“* říká respondentka 3. Později upřesňuje: *„Nikdy jsem, ani jsem neměla takový partnery, kteří by chtěli zkoušet anální sex. Nikdo to z nich nechtěl zkoušet. Takže jsem ani neměla potřebu to zkoušet já. Ale předpokládám, že kdybych měla takovýho partnera, tak bych to určitě vyzkoušela, jaký to je, protože člověk má vyzkoušet všechno. Určitě bych nedělala sex na veřejnosti tak, aby to všichni viděli. Ale udělat si pěkný sex v parku, když sedíš na chlapovi a máš rozloženou všude sukni, tak to není špatnej sex. To máme vyzkoušený, to špatný není.“*⁶⁶¹ Respondent 5 k témuž zmiňuje: *„No my jsme si vymýšleli polohy, o kterých jsem ani nevěděl, že to je vůbec možné. No a šlo to, protože jsme*

⁶⁵⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶⁵⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁶⁵⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

⁶⁶⁰ COX, Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku, 2021, s. 111.

⁶⁶¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

chtěli oba, no,“ uvedl respondent 5. Pak ještě dodal: *„Takhle, nebyl jsem žádný světoborný milenec, to jsem nebyl, byl jsem průměrný chlap, někdy se to povedlo, někdy se to taky nepovedlo a tak. a to, co jsem měl, tak to mi absolutně stačilo. Netroufal jsem si na nějaké expertní věci. To bývalo vzájemné uspokojení a o to šlo. No a taky to nebylo každý den, bylo to občas.“*⁶⁶²

O svém současném sexuálním životě hovoří respondent 5: *„V tělocvičně jsme třikrát denně. a když to začínalo, tak třikrát denně jsme to dělali. Ale teď tak jednou za 2 týdny, podle toho, jak mám náladu.“*⁶⁶³ Proti statistikám podle všeho stojí respondent 4, který si v domově našel přítelkyni, během produktivního života ale údajně žádný vztah sexuálního charakteru neměl: *„No tak rozvíjí se mezi náma silně sexuální stav. Jsem prostě tak sexuální, že se máme k sobě. Že bychom nejradši byli spolu. (...) [Partnerku] jsem nikdy neměl. Jsem to řešil tak, že jsem to neřešil. Neměl jsem vůbec žádný zájem.“*⁶⁶⁴ Respondentka 10 říká: *„Tak určitě to někdy bylo víc, než je klasický sex. To jo. I v prostoru jiným, třeba a tak dále, to jako bylo. Lehnout, roztáhnout nohy honem, a za chvíli musíme spát... Tak to ne, to byl jenom ten první. (smích) Ne, jako já si nemůžu stěžovat, že bych neměla kvalitní sex.“*⁶⁶⁵ Respondentka 2 zmiňuje: *„Manžel nebyl nějak nadchnutej experimentama, takže vždycky bral jenom to, co vyhovovalo jemu. a to, co jsem si vyloženě řekla, takže jsme se drželi tady takovýho modelu. Já jsem se vždycky kontrolovala, abych se nezbláznila úplně, abych nepodlehla té extázi. Já jsem prostě nechtěla, abych padla do spárů nějakýmu nehodnému, že bych pak za ním běhala jak pejsek a žadonila a kdesi cosi. To jsem nechtěla. Ale u manžela ne, tam to nějak vyšlo.“*⁶⁶⁶

6.2.4 Touha

Touhu víc, než stárnutí ovlivňuje celkový přístup a emoce.⁶⁶⁷ Respondentka 10 zmínila, že když je odpočatá, protože v domově mají klidový režim, tak má větší chuť na sex: *„Protože prostě já, když ležím a jsem naprostým klidu a v pohodě, tak to na mě přijde!“*⁶⁶⁸ To dává smysl: i populární články na internetu hovoří o tom, že když žena dělá méně domácích prací (!), tak má větší chuť na sex. Totéž platí u mužů: když jsou přetíženi, sexuální touha klesá. Přestože jsou tato tvrzení poněkud stereotypní, dávají smysl. o vlivu únavy (a soukromí) na

⁶⁶² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁶⁶³ Tamtéž.

⁶⁶⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 4*, 2024.

⁶⁶⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁶⁶⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

⁶⁶⁷ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 106.

⁶⁶⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

touhu hovoří respondentka 3, která žije mimo domov pro seniory, a ještě příležitostně pracuje: „Tím, že já jsem hodně unavená z té práce a nemám příležitost být sama, protože jsem tady 24/7, v práci to stejný, tam nespím sama, tam mám kolegyni, která tam spí se mnou, tak ten prostor mám strašně minimální. Což mně svým způsobem chybí, protože já jsem ráda sama. Kdybych byla sama, tak by to přišlo mnohem častěji.“⁶⁶⁹

Otevřeně popsat touhu vyžaduje odvalu, ne všichni respondenti na tuto otázku reagovali. Často byla informace o touze implicitně obsažena v jiné odpovědi, případně kódována jiným slovem (chuť, zájem), ale významem se nezřídko o vyjádření touhy jako hnacího motoru sexuality jednalo. Respondent 5 o návratu touhy hovoří takto: „Já mám zájem. a úplně naopak, u mě se to stupňuje. Já jsem neměl zájem ty 3 roky, když zemřela přítelkyně. Myslel jsem, že už je konec světa, proto jsem udělal tu kravinu, co jsem udělal. Ale jak jsem se dostal potom do té LDN, tam byla ta hezká děvčata, tak jsem zjistil, že nejsem na tom tak špatně, že jsem chlap, že se mi líbí. (...)“⁶⁷⁰ Respondent 5 také nadšeně hovoří o poprsí své partnerky: „[Má] úžasná prsa, úžasná! Na 83 let, teda... Však oni, když se koupou, tak ty mladé holky jí závidí. Ale že jsem to řekl... ji bych nechtěl urazit. (...) Pěkná prsa mě zajímají...“⁶⁷¹ Později ještě dodává: „Cítím se tady líp než doma. Skutečně, po všech stránkách a našel jsem tady všechno, aniž bych si to v závěru uvědomoval, že by něco takového ještě bylo možné, že bych s někým se sblížil, tak, že bych jí třeba sáhl na prsa nebo někam jinam. No a ono to jde, představte si, a funguje to. a chci to. To je na tom to zajímavé, no. Akorát, že nespolupracujeme no: mám pocit, že umřel [penis]. Ale to je jeho problém, ať si dělá, co chce. My jsme si to vynahradili jinak a funguje to.“⁶⁷²

Respondentka 3 uvádí: „Ta moje chuť na ten sex je konzistentní. Pořád. To není o tom, že bych řekla, jéžíšmarja, mě je tolik let a já na to kašlu. Ne e. Mně to přijde, že když toto nebudu mít, když opravdu nebudu mít ani na tohleto chuť, tak opravdu budu stará. Takže asi nikdy snad nedopustím to, abych rezignovala. I na tu samohanu. Přece nebudu na to rezignovat, když je to tak pěkný... (smích)“⁶⁷³ Respondentka 10 hovoří o funkci touhy v sexualitě ve stáří: „No tak v tom mladším věku je to samozřejmě jiné, protože v tom hraje roli láska. Ale když je člověk starší a jste s tím partnerem delší dobu, tak spíš roli hraje ta touha, po tom sexu. (...) Samozřejmě v té lásce je i ta touha. Třeba sama ani ten sex nechce,

⁶⁶⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁶⁷⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁶⁷¹ Tamtéž.

⁶⁷² Tamtéž.

⁶⁷³ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

v tom mládí, ale proto, že toho člověka máte rád nebo ráda, tak to funguje. Ale ve stáří... no, já někdy mám opravdu chuť na sex! Akorát nemám s kým.“⁶⁷⁴

6.2.5 Adaptace na nedostatek soukromí

V institucích je často problémem nedostatek soukromí pro klienty, který však lze změnit k lepšímu i menší úpravou prostředí (jednolůžkové pokoje/partneři spolu na pokoji).⁶⁷⁵ V domově, kde jsem výzkum prováděla, jsou však jednolůžkové pokoje výjimkou a párům které se seznámily až v domově, nebývá umožněno bydlet spolu: „*Já jsem šel za ředitelkou a řekl jsem jí, že chceme bydlet spolu, jenže to tady nejde, protože kdybysme to udělali my, tak by to udělal další, další, další a byl by z toho fakt hamepejz tady. No, takže tak do ztracena jsme to jako zahráli, ale v tom si maximálně rozumíme a nemusím se na ničem doprošovat. Prostě jsme si vzájemně vzájemně blízcí, takže... Prostě to jde,*“⁶⁷⁶ uvádí k situaci respondent 5 a zamýšlí se nad tím, jaké by to bylo, kdyby měli s partnerkou dostatek soukromí: „*Sice nevím, co by se stalo, kdyby... jsem se dostal třeba s mojí paní do nějaké místnosti, a byla tam krásná postel a byli jsme spolu a byli jsme nahatí, to nevím. Ale žádný zázrak by to nebyl. Aspoň to cítím, že nejsem schopen...*“⁶⁷⁷

Ty, které nezajímal sex v mládí, nezajímá sex ani v pokročilém věku. Tedy až na výjimky.⁶⁷⁸ Za tu lze označit respondenta 4, který dle svých slov neměl celý život zájem o ženy ani o sexualitu, ale v domově, kde aktuálně žije, se věnuje sexu poměrně aktivně. Popisuje, že během sexuálního kontaktu je s nimi v pokoji spolubydlíci: „*Neměl jsem vůbec žádnou partnerku. Nikdy, nikdy jsem neměl. Já jsem neměl vůbec žádný zájem. Nevím, jakým způsobem probudilo ve mě nevím. Jestli ten pán bůh existuje, no tak existuje něco. Nevím, nevím. (...) Tady je to problematické strašně všechno. Tak jako máme to tak, když se ve mně probudí sexuální touhy, tak ji vezmu k sobě na světnici. [Devadesátiletý spolubydlíci], ten se o to nezajímá, ten tam je. Nevadí to jí ani mně. [Kdyby tam nebyl], tak by to bylo lepší, no tak asi jo, alespoň aspoň si myslím, že by to bylo lepší.*“⁶⁷⁹

Vstupem do soustavy institucionální péče senioři svou sexualitu neztrácí, vyjadřují ji různými způsoby (něha, blízkost, sexuální kontakt), ale značně ji omezí vlivem nedostatku

⁶⁷⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

⁶⁷⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 72.

⁶⁷⁶ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁶⁷⁷ Tamtéž.

⁶⁷⁸ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 90.

⁶⁷⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 4, 2024.

soukromí, omezeným možnostem výběru nového partnera či odmítáním této problematiky ze strany personálu.⁶⁸⁰ Sexualitu často neumožňuje nebo ztěžuje prostředí, kde se člověk nachází – již zmíněný nedostatek soukromí, více lidí na pokoji apod.⁶⁸¹ Je vlastně těžké si představit, jak má někdo sex na pokoji, kde na vedlejší posteli leží spolubydlíci. Ale nakonec je to realita: hluchý nebo již příliš nevnímající senior je často nepřímým svědkem sexuality na sousední posteli (ať už jde o autoerotiku nebo párové aktivity). Chce-li člověk něco takového provozovat, časem asi musí trochu otupět. I to, že se s respondentkou 10 bavíme o intimních tématech, zatímco za plentou leží nevnímající spolubydlíci, je pro mě bariérou, ale respondentka to skoro nevnímá. (více v kapitole 7.2.14 *Místo rozhovoru, míra soukromí*).

6.2.6 Fantazie a sny

Erotické představy nutně nesouvisí se spokojeností ve vztahu, i když zahrnují někoho jiného než partnera.⁶⁸² Mohou se objevovat i v okamžicích, kdy osoba partnera nemá, jako například respondentka 10: „*Choutky jsem měla ještě nedávno. (smích) a někdy mám divoký sny. (smích) No tak... Že mám milence nějakýho a že to funguje a pak se probudím zpocená celá... No tak... Já vím, že kdybych měla nějakého partáka, se kterým by to fungovalo, tak bude fungovat i sex, v mém věku.*“⁶⁸³ Sexuální zájem a představy nejsou totéž, co sexuální aktivita. Jedno může existovat bez druhého a obojí může nebo nemusí být přítomné nezávisle na sobě.⁶⁸⁴ Někdy mohou být erotické představy jediné, co člověku ze sexuality zůstane: „*No tak se na vás dívám a zajímám se. No jo, akorát se můžu zajímat. Ale jako jinač...*“⁶⁸⁵ V jiném kontextu uvádí: „*Prostě ona [manželka] ví, nač já myslím. a já říkám: Hoši, já nemůžu bokem ani pomyslet, protože v ten moment ona ví, že já přemýšlím, jak vypadá tamta bez gati.*“⁶⁸⁶ Erotické představy zejména mužské části klientů jsou spojené obvykle s mladšími ženami. Často jediné mladé ženy, které senioři během pobytu v domově vidí, jsou potenciálně jejich příbuzné a pečující personál. o pečovatelkách, k nimž někteří senioři vzhlíží a sexualizují si je, budu hovořit v následující kapitole.

⁶⁸⁰ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 114-115.

⁶⁸¹ Tamtéž, s. 20.

⁶⁸² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 157.

⁶⁸³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁶⁸⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 154-155.

⁶⁸⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁶⁸⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

6.2.7 Ženský personál: objekt sexuálního zájmu

Krom rodiny a ostatních klientů se senioři v domově prakticky setkávají jen s personálem. Sexuální zájem o vrstevníky mezi klienty až na několik výjimek absentuje (viz kapitola 6.1.2 *Kult mládí*). Je tedy celkem běžné, že se zájem přesouvá k pečujícímu personálu, kde jde zejména o mladší ženy: „(...) *jak jsem se dostal potom do té LDN, tam byly ty hezká děvčata, tak jsem zjistil, že přece jenom nejsem na tom tak špatně, že jsem chlap, že se mi líbí.*“ Respondent 5 k tomu pak ještě dodává „...*dívat se pořád na ty zasmušilé obličeje... To musí být taky hrůza, (...) a ještě musí utírat ty zadky, to není žádná sranda. No a teď tady mají takového divočáka [respondent 5], se kterým je sranda no.*“⁶⁸⁷ Později dokonce srovnává personál s klientkami: „*[Jaké to je, v prostředí plném mladých holek?] Fantazie! Fantazie. To mě postavilo na nohy úplně, ty staré baby, já bych se zbláznil z toho, když chodím na cvičení a oni tam prostě ještě spí u toho. a prsa mají na nohách. No tak to je... Ony za to nemůžou, ty ženy, to je jasný. Takže, co se týká těch mladých holek, nemůžu si vynachválit, kudy chodím a kdy potkám ředitelku tak říkám: já jsem tady líp než doma.*“⁶⁸⁸

U respondenta 1 jde o zájem spíše negativní, ale přesto sexualizovaný: „*Podívejte se... Když vidím ty ženský všecky, v tomto domě, a vidím ty jejich zadky, tak dycky řeknu, jak do tam se chlap dostává a jak tuto babu mohl oplodnit? Prdele! Strašný! a teďka si říkáte ty jako chlap: No, jak vypadá ten materiál krajiny pracovní pro rozmnožování? No, viděl jsem ledacos, ale tady toto... No, tak jestli toto patří do intimity... To je hrůza. Zapařenost. Vždyť ony chodí tak, že nemůžou ani chodit. Vždyť to přeci není možný...*“⁶⁸⁹ V představách může být pomyšlení na mladší pečující pracovnice příjemné, ale když dojde na konfrontaci v realitě, přináší to i okamžiky studu, jak popisuje respondent 5: „*Chodil jsem do wellnesu. Teď už se sprchuji sám, protože toho mají moc. Tam mě umývala devatenáctiletá holčička. To mi lezly oči z důlků, tak jsem s ní nějakou mluvil, říkám: Děvče, já jsem se tak styděl! Ona říkala: Já jsem se nestyděla. No, říkám: Vy jste profesionálka. Já vím no.*“⁶⁹⁰

Vžitý sexismus, zejména u mužů, je velmi často akceptovaný ženami stejné generace. U mladších žen v roli personálu je pak tento přístup zřejmě nějakou měrou tolerován (patrně odůvodněno věkem mužů) nebo ponechán bez komentáře. Někomu mohou pozitivně laděné narážky (lichotky) dokonce dělat radost. To bylo patrné při jednom z neformálních setkání s respondentem 5 a respondentkou 6, kdy jsem s nimi seděla na kávě

⁶⁸⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁶⁸⁸ Tamtéž.

⁶⁸⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁶⁹⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

ve vstupní hale domova. Rozmlouvali jsme a respondent 5 pokaždé, když přes halu přešla nějaká členka personálu, zvesela zahlaholil pozdravy a potom komentoval, kdo jak vypadá a komu to jak sluší. Když mu některá z nich odpověděla „*Nashledanou!*“, dle jeho slov „těm hezkým“ odpovídal „*Kde a kdy?*“. Pak, aby dokázal konzistenci svého přístupu, jedné pečovatelce odpověděl pouze „*Nashledanou.*“, čímž dal implicitně najevo, že pěkná není. Jeho partnerka, respondentka 6, na tyto narážky a komentáře reagovala tichým úsměvem; četla jsem z něj shovívavost.

6.2.8 Erotické pomůcky

Téma sexuálních pomůcek se v rozhovorech objevovalo spíše u žen. Respondentka 10 k tématu erotických pomůcek uvádí: „*No, tak fungovalo by to [sexualita], kdyby byl kdo. Za partnera. já už jsem uvažovala o tom, že si koupím vibrátor.*“⁶⁹¹ Respondentka 3 vzpomíná a vysvětluje: „*V tom prvním manželství jsme měli takovýho pěknýho náhradního pind'ourka koupěnýho, vibrátor, ale... jsem asi v tomhle směru tak přecitlivělá, že jakákoliv náhradní pomůcka, kterou bych použila, mně způsobí záněty. Takže já to ani nezkouším. (...) To mi fakt nestojí za to. (...) Já to vlastním, ale nepoužívám. měla bych vyzkoušet aspoň ty kuličky nebo něco takovýho, ne? Kdybych neměla hned vedle práce sex shop, tak neřeknu, ale... Není čas.*“⁶⁹² Respondent 5 se svěřuje s neznalostí: „*Dokonce se vám přiznám, že jsem ani erotickou hračku neviděl. Robertka jsem nikdy neviděl.*“⁶⁹³

Dnes je trh s erotickými hračkami poměrně běžnou záležitostí, kolem užívání těchto pomůcek často probíhají osvětové kampaně a mluvit o nich už není takové tabu. To však nebylo běžnou praxí v době socialismu, kdy se pornografie i sexuální pomůcky nacházely v šedé zóně a bylo těžké se k nim dostat: buď se dovážely ze Západu jako suvenýry, nebo je šlo pořídit jako domácí „masážní přístroje“. Generace dnešních seniorů proto prakticky nemá zkušenosti s erotickými pomůckami, a pokud, tak spíše okrajově. Podoba erotických hraček se změnila v momentě, kdy je začaly navrhovat ženy. "Černé chřestýše" nahradil mnohdy sofistikovaný design a hravost.⁶⁹⁴ To je ale tématem spíše pro mladší generaci; starší, která prožila svůj produktivní věk během socialismu, mohla v představách zůstat u obludných dild, která více než touhu vzbuzují strach nebo odpor.

⁶⁹¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2023.

⁶⁹² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁶⁹³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁶⁹⁴ COX, *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*, 2021, s. 176.

6.2.9 Masturbace

Sexuální napětí může být v domovech pro seniory snižováno masturbací, sledováním erotických filmů nebo jinou fyzickou aktivitou nesexuálního charakteru (odvedení pozornosti).⁶⁹⁵ „Ženský se bojí, aby si nezadaly. Takže ty se drží zpátky, a jinak akorát pečovatelé, ti pohladí člověka po zádech nebo po ramenou. Jinak sex tady teda nekvete, opravdu ne. a kdyby náhodou někdo měl nápad, tak nahoře je rotoped, a může jít šlapat na rotoped,“⁶⁹⁶ říká zvesela respondentka 2. Během rozhovorů nikdo nepřiznal, že by se masturbaci aktivně věnoval, vše se řešilo jen v rovině úvah. Masturbaci v minulosti však připustili téměř všichni (až na respondenta 4, 7, 9 a respondentku 8). Aktivní vztah k masturbaci má respondentka 3, která se žije mimo sociální zařízení: „Najednou na mě přijde: že bych si udělala dobře? (smích) Může to být, málokdy, ale stane se, že jsem tady úplně sama, a v tomhle momentě tě to napadne. Že bych si udělala dobře? Nikdo tady není!“ *Psy vyhodíš ven, nebudou čučet, a tím pádem... tak takhle to funguje.*⁶⁹⁷

Respondentka 10 zvažuje nákup sexuálních hraček (viz kapitola 6.2.8 *Erotické pomůcky*), protože nemá partnera a má „choutky“. Masturbaci označuje za případ nejvyšší nouze, kdy není k dispozici partner. Některé respondentky svůj přístup k masturbaci popsaly: „Většinou prsty, nebo potom později, když už člověk chtěl, a měl možnost ve sprše, to použiješ sprchu. To je taky příjemný. Pomůcky žádný ne e. Že bych si vzala okurčičku, tak to teda fakt ne. (smích) Ty ruce mě přišly takový nejlepší. Sama sobě uděláš nejlíp, že jo.“⁶⁹⁸ (respondentka 3). Respondentka 2 popírá využívání sexuálních pomůcek: „Tehdy ještě žádný [hračky] nebyly. Akorát prst, sliny a hotovo. Pak byl nějaký krém, kterej se na to hodil, lubrikační, a to bylo všechno.“ Uvádí, při jaké příležitosti se k masturbaci uchýlovala: „Využívala jsem autoerotiku. Doplnovala jsem si s ní buď teda začátek, nebo konec akce.“⁶⁹⁹ Později dodává že autoerotika už je passé, údajně ze zdravotních důvodů: „Protože už vím, že su stará, a že už to asi stejně nebude takový, jak to bejvalo, a připadala bych si trapně, že něco takovýho podnikám. Představa, že by mě u toho škrábla mozková mrtvice – protože když jsem byla v nemocnici, tak tam bylo hodně lidí, co tam bylo po mozkové mrtvici tady z této činnosti... Ale z normální, ne teda z auto... a nejhorší bylo, když to bylo v cizí posteli. Ale opravdu se to pánům stávalo, že když se v pozdějším věku vydali na neprobádaný

⁶⁹⁵ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 115.

⁶⁹⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

⁶⁹⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁶⁹⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁶⁹⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

*dobrodružství, tak se jim to takhle vrátilo, a pak zůstali třeba ochrnutí a postižení, takže to to už bych nechtěla. Riziko, vůbec se nechci vystavovat, ze zdravotních důvodů.*⁷⁰⁰ Jde však o typický stereotyp: zemřít u sexu se podaří relativně málo lidem. Navíc, zhruba čtyři z pěti smrtí se odehraje během mimomanželského sexu.⁷⁰¹ V kontextu ukončení sexuálního života to vnímám jako určitou formu racionalizace.

Nikdo z mužské části respondentů se se mnou o masturbaci nebavil, pouze respondent 5 uvedl, že to pro něj již dávno není téma. Respondent 4 tvrdil, že ho vlastní sexualita celý život nezajímala řešil ji tak, že ji neřešil (to je v rozporu s jeho výpovědí během autorizačního rozhovoru, řečené však z etických důvodů nemohu zveřejnit).

6.2.10 Vztah k pornografii

Existují názory, že párové sledování pornografie může oživit sexualitu.⁷⁰² „*Samozřejmě jsme se někdy dívali. (...) Společně. Ale protože mluvím německy stejně, jak česky, tak většinou to bylo v němčině, no.*“⁷⁰³ (respondentka 10), „*Občas jsme se dívali na nějaký erotický film. Jednou to bylo, když začínala nějaká z našich televizí, dávali o půlnoci Peříčko, ale normální film takovej. Akorát, že to byly spíš tvrdý věci, a ty mě nebavily,*“⁷⁰⁴ (respondentka 2).

Pokud došlo v rozhovorech na téma pornografie, nedostalo se mi odpovědi, která by toto jakkoli odsuzovala. Respondentka 10 k tomu říká: „*Občas jsem si říkala, proč se na to nepodívat, ale protože jsem byla jinak dost sexuálně vytížená, tak jsem to moc nepotřebovala. Ale nic proti tomu nemám.*“⁷⁰⁵ Pornografie v životě posloužila i respondentce 3: „*Vždycky, když jsme se dívali třeba na nějaký porno, to bylo úplně jasný, to porno fakt člověku vyvolává okamžitě, nějaký takový choutky. Nemusí to být žádný hnusný prasácký porno, ale prostě byly tam vidět ty lulánky pěkný, a už to na člověka přišlo.*“⁷⁰⁶ o pornografii se pak rozhovořil i respondent 5: „*To jsem nikdy neviděl tedy nikoho, že by měl někdo tady erotický časopis, ale... Když to bylo za tuhého komunismu, tak u nás nic takového neexistovalo. (...) a co se týká teď, tak už mě to totálně jako opustilo už jako. Ale přesto, kdybyste měla zájem, mám tady dvě kazety porna. Ale to ne, to vás jako... To si nedovedu*

⁷⁰⁰ Tamtéž.

⁷⁰¹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 216.

⁷⁰² ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 177.

⁷⁰³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁷⁰⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

⁷⁰⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁷⁰⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

představit... Pouštěl jsem to mojí paní, vydržela to asi tak 10 minut a pak už ji to přestalo bavit. To bylo teda tvrdé porno.“⁷⁰⁷

Starší muži mohou pornografii vyhledávat po ztrátě partnerky, v případě odmítavého postoje partnerky k sexu či pro zpestření svého sexuálního života.⁷⁰⁸ Nákup pornografického DVD popisuje respondent 5: *„V bazaru jsem to koupil. Já jsem nevěděl, že to tam je, ale byl tam chlap, který se domlouval s prodáváčem. Říká, že by chtěl pornokazety. a on říkal jo, tak to tam vytáhl, a když už to tam bylo, tak jsem si koupil. Nevěděl jsem, co kupuji, ale věděl jsem, že je to pornokazeta – fantastická! To by se vám líbilo, kdybyste to chtěla a mohla, já bych vám to půjčil. Jestli máte možnost DVD. To je tak něco fantastického pro ženy vašeho věku. Prostě je to naučné porno pozic. Začíná to tak, že jsou dva doma, jsou v kuchyni a teď on odchází do práce, a to se začínají objímat a on se vykašle na práci a teď to začne. a teď jsou tam jednotlivé pozice. Ale krásným způsobem, ne porno, krásným způsobem, prostě přirozeným způsobem, tak, jak se lidi milují. Měla-li byste zájem, můžu půjčit.“⁷⁰⁹* Nakonec opravdu došlo k tomu, že mi dvě DVD s pornografií pro účely výstavy vypůjčil. Protože nechtěl, aby někdo přišel na to, o jaký materiál jde, přelepil již tehdy obaly samolepkami: *„Na tom byly nahotinky a já jsem se styděl, tak já jsem to přelepil, takže je to přelepené. Nechtěl jsem, aby někdo přišel na to, že je to porno.“⁷¹⁰* Zajímalo by mě, jak velký objem pornografie ve skutečnosti v domovech pro seniory existuje: mají k dispozici omezené množství prostoru pro uložení svých věcí, je tedy otázkou, zda se takový materiál dostane do seznamu priorit či ne.

6.2.11 Nemoci ovlivňující sexualitu

Diabetes má negativní vliv na sexualitu:⁷¹¹ obvyklá je impotence a retrográdní ejakulace.⁷¹² Respondent 5, který diabetes má, se svěřuje: *„Kdybych měl jako se ženou být při sexu jako muž, tak to už nejsem schopen, protože, já to řeknu tak, jak to je: už se mi nepostaví. Dáno věkem a taky opotřebením a mám taky cukrovku, takže ono to hraje roli...“⁷¹³*

Operace prostaty nemusí mít vliv na sexualitu, ale tak trochu automaticky se předpokládá, že ukončí sexuální život. Zákrok je však často pro muže spíše "výmluvou",

⁷⁰⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷⁰⁸ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 177.

⁷⁰⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷¹⁰ Tamtéž.

⁷¹¹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 69.

⁷¹² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 212.

⁷¹³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

nebo sex nemají proto, že se bojí, že si ublíží. Případně očekávají, že nebudou schopni dosáhnout erekce a tím se předem zablokují. U karcinomu prostaty se realizuje radikálnější operace, ale i tak nutně nevylučuje ejakulaci a potenci.⁷¹⁴ Respondent 1 to komentuje takto: *„Mám jizvu. Dlouhou a velkou. Takže jsem bez prostaty. To se mě ptal primář: já jsem měl nádor, kterej se za měsíc z velikosti dvoukoruny změnil na pětikorunu a: Pane, už bych neotálel, bylo by potřeba s tím rázně zatočit. No, tak s tím rázně zatočil, a byl jsem vyšmiklej, a jsem dodnes, a takhle k tomu došlo. „No, a co vaše manželství, nebude žena nespokojená?“ Tak jsem mu říkal: Primáři, určitě nebude, svoje máme za sebou a v klidu můžete řezat. V klidu teda řezal, řezal dlouho... a skončil jsem tak – to už se vám říkal, ne? No, že jsem bez prostaty.“⁷¹⁵*

Sexuální styk u klientů s demencí je ožehavý, je nutné mapovat, zda jde o reálnou touhu nebo pouze podvolení se.⁷¹⁶ S respondentkou 8 jsem řešila její vztah s respondentem 4. Bylo mi řečeno, že spolu mají sexuální kontakt, respondent 4 to popsal jako *„Tak může mi sáhnout mezi nohy a já jí tam sahám taky.“⁷¹⁷* Respondentka 8 se kolem toho tvářila nejistě, blízkost s partnerem ilustrovala spíše popisem toho, že mu dá občas pusku nebo ho obejmě. Vzhledem k minulosti respondentky (silně negativní zkušenost s partnery alkoholiky) se zdá její přístup ke vztahu s respondentem 4 spíše pasivní (komentuje to tím, že když se do ní zamiloval, tak ho přece nemůže zklamat). V kombinaci s progredující demencí respondentky a s ohledem na charakter a úroveň intelektu a schopnosti vnímat realitu respondenta 4 (na posledním setkání, při autorizaci, s vážnou tváří uvedl, že se s ním partnerka vidá méně, že pořád leží na posteli, takže si není jistý, jestli *„třeba není mrtvá“*), který v průběhu setkávání uváděl eticky sporné výpovědi navázané na jeho aktivity v dospělém věku, nejsem stoprocentně přesvědčena, že jde o zcela konsenzuální vztah.

Sexualitu může ovlivnit i deprese. To zmiňuje respondentka 10: *„Já jsem neměla moc velký sebevědomí, a když mi někdo třeba ublížil, i ten chlap, tak to mě hnalo do depresí. Tím jsem trpěla dost dlouho, musela jsem se i léčit. Pak se to změnilo, ale v té době jsem ani neměla chuť na sex, na nic. Nebylo to příjemné. Deprese někdy sem tam přijdou zase, ale není to tak zlý. Mám větší sebevědomí než ve třiceti.“⁷¹⁸*

⁷¹⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 206-208.

⁷¹⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁷¹⁶ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 180.

⁷¹⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 4*, 2024.

⁷¹⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

6.2.12 Adaptace sexuality při sexuálních dysfunkcích

Ve stáří se proměňují formy sexu: mohou to být doteky nebo jiné praktiky. Není to vždy nutně reakce na dysfunkce, spíš jde o adaptaci na situaci.⁷¹⁹ Něco podobného naznačuje i respondentka 6, která dvakrát ve dvou rozhovorech zmínila, že se to dočetla v časopise: „No, tak četla jsem nějaké články taky o tom, že v tom starším věku by se nemělo přestávat jako s nějakým tím vztahem, ale že by to mělo přejít na nějakou formu třeba mazlení, nebo jenom dotyku, ale prostě nezavrhovat to.“⁷²⁰ Explicitně to pak líčí její partner, respondent 5, který hovoří nejprve o své erektilní dysfunkci: „Co se týká fyzického, toho, třeba s mou aktuální přítelkyní, že ji obejmu dám jí pusku, to je normální, nebo i s holkama dělám srandu kolikrát. Já to toto všechno jako beru, ale kdybych měl jako se ženou být při sexu jako muž, tak to už nejsem schopen, protože, já to řeknu tak, jak to je: už se mi nepostaví. Dáno věkem a taky opotřebením a mám taky cukrovku.“ Později ještě doplňuje: „Až po tu potřebu toho penisu, tak jsem schopen absolutně všeho ještě i teď. a uspokojit ženu jsem dokonce schopen. Bez penisu.“⁷²¹ Postupně přidává podrobnosti: „A můžu-li být úplně divokej... Už jsem to jednou nemohl vydržet, když jsme se takhle laskali, tak jsem jí strčil ruku do kalhotek, a ona: uííí! Bála se, bála se toho. Tak se jí vždycky směju, říkám, no s tebou abych si tak něco začínal! Já jsem si myslel, že to nikdy nebude. Ona mi to taky říkala, že si o sobě myslela, že to nikdy není možné. Ona měla dobré manželství. Zemřel jí manžel a ona se zhroutila. Myslela si, že už je to totální konec všeho, že už nic takového neexistuje. No a najednou jsem ji začal pomalinku přesvědčovat, téma dotykama... Občas je to legrace. Jednou jsme vylezli z výtahu a já jsem vždycky, když někdo za náma lezl do výtahu, říkal, my se chceme nuchňat a chceme tady být sami. Oni z toho měli srandu, protože už nás znali. Takže jsme tady taková dvojka. Ale v příjemném, ty holky to berou. Dívat se pořád jen na ty zasmušilé obličejky... To musí být taky hrůza. a ještě musí utírat ty zadky, to není žádná sranda. No a teď tady mají takového divočáka, s kterými sranda je.“⁷²² Nakonec se respondent 5 odvažuje k podrobnému popisu: „Ještě když jste u toho soukromí. Tak my jsme v tělocvičně. To je taková místnost sportovní, má dveře, pak je tam chodbička, jsou další dveře a jsme tam. Tak já vždycky zavřu jedny dveře, zavřu druhé dveře, zhasnu, aby tam nikdo nečučel... Proč? Protože oni tam občas přijdou jako nakouknout. Jednou fakt to bylo, to byla sranda, to jsme se fakt chechtali oba dva, já jsem... nějak jsem tady „hledal“ něco své paní. a najednou tam

⁷¹⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 67.

⁷²⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁷²¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷²² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

přišla pečovatelka, nevím vůbec, kdo to byl, teď nás uviděla, nic neviděla, žejo, já jsem ruku hne dal pryč... a ona říkala: promiňte! a odešla pryč. Já si s paní třeba hraju, a pořád musím čučet na ty dveře, kdo otevře dveře. No, to je nepříjemné jak hrom. Mám tolik práce, děvče, že z toho sexu zas tolik nemám. Ale jo je to příjemné a nevěřil jsem, že něco takového by ještě bylo možné, s někým se takhle dát dohromady, ale fakt je to, že to byla taková shoda okolností, že... To už bylo dost večer, bylo tak asi 9 hodin večer, a já jsem ji začal hladit a viděl jsem, že drží. No tak jsem byl odvážnější, odvážnější, až jsem byl moc odvážný a ona pořád držela. V tělocvičně jsme třikrát denně. a když to začínalo, tak třikrát denně jsme to dělali. Ale teď tak jednou za 2 týdny, podle toho, jak mám náladu. Já jsem byl vykulený, ona pořád vždycky mokrá, pokaždé, jak je to možné?“⁷²³

Respondentka 10 je přesvědčená o své připravenosti na sexuální aktivity, přestože už několik let žádné neměla: „No, tak fungovalo by to, kdyby byl kdo. (...) Když se nic neděje, tak nemůžu nic prožívat.“⁷²⁴ Manželský pár (respondent 1, respondentka 2) se na sexuální dysfunkci adaptovali úplným vyřazením sexuálních aktivit: „Už ne, absolutně. Já jsem zbaven sexuální tyranie. a toho, že mě se šponovaly trenky. Stačí toto vysvětlení? Ne, já hormony neprodukuju, nemám hormonální touhy a potřeby, jsem prostě klidnej,“⁷²⁵ říká respondent 1. „Manželovi před dvaceti lety diagnostikovali rakovinu prostaty. On se rozhodl pro operaci. Tenkrát jsme měli doktora, kterej to byl schopen odoperovat. Akorát že mu náš kamarád řekl, že když to udělá, tak bude konec se sexem. Soused to neudělal, nakonec umřel na pokročilou rakovinu, protože se nechtěl sexu vzdát až do osmdesátky. Ale my jsme se domluvili, že už máme to nejlepší za sebou, děcka velký a že preferujeme abysme zůstali spolu. Manžel na to přistoupil a já taky, díky tomu je tady. a sex jako takovej, to už je akorát tak o pohlazení. a o puse, a prostě hotovo,“⁷²⁶ dodává respondentka 2. Respondent 5 reflektuje vliv úrovně sexuálního života na psychiku: „[sexualita má] Strašný [vliv], strašný a kladný. Pokud je to uspokojivý sexuální styk, protože z vás všechno spadne a jste úplně... se vznášíte. No horší je, když to nefunguje, tak to potom... Dokonce i když se stane, že jste s někým, třeba moje přítelkyně ví o tom, že v životě by se mi nepostavil. No tak ta už s tím počítá. Já z toho mám srandu. Před ní bych se nestyděl nebýt úspěšný, ale být s nějakou milenkou a být neúspěšný, to musí být strašné na psychiku.“⁷²⁷

⁷²³ Tamtéž.

⁷²⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

⁷²⁵ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁷²⁶ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.

⁷²⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

Ze souhrnu odpovědí vyplývá, že erekce muže v heterosexuálním vztahu není nutným předpokladem pro erotické praktiky, to, jak bude naloženo s párovou sexualitou však závisí na nastavení mysli jednotlivců. Respondent 5 s respondentkou 6 díky své kreativitě naplňují svůj vztah i po sexuální stránce, zatímco manželé (respondent 1 a respondentka 2) se veškerých erotických aktivit vzdali. Tímto nad jejich rozhodnutím nevynáším soudy; jak již bylo několikrát zmíněno, sexualita není povinnost, pouze možnost, a pokud její přítomnost/absence není nepříjemná ani jednomu z páru, je to zcela v pořádku.

6.2.13 Sexuální obtěžování a nevhodné chování

V domově jsem nezaregistrovala žádné známý sexuálního násilí ani informace o něm. Někteří respondenti měli potřebu se vůči násilí vymezit: „*Sexuální násilí, to mi je hnusné. Když chlap nemůže dostat ženu svým chlapstvím, tak to není chlap. Člověk, který dovede ublížit ženě, protože ji třeba znásilní, to pro mě není ani člověk, natož pak chlap už chlap. To nemusím. Každý, kdo může, si může přítelkyni najít.*“⁷²⁸ (respondent 5). Své k tomu řekl i respondent 4, když listoval kartami od organizace Freya: „*Tady násilí žádný není.*“⁷²⁹

K neexistenci sexuálního násilí se vyjadřovali pouze muži, k přítomnosti sexuálního obtěžování hlavně ženy. Respondentka 2 uvádí: „*Podívejte se, je tady jeden pán, kterej je vyloženě bud' přihrátek anebo neukojenej, chodí v kraťasech, v šortkách, a pořád po někom jede rukama, rovnou šahá. Hnedka zavládl poplach v ženským táboře, že bacha na něho, ale takovej člověk mně vůbec neimponuje. Včera jsme ho potkali, vypadá jak tajtrlík. Když jde a pořád se k někomu lísá a na někoho se věší, tak to bych neriskovala.*“⁷³⁰ Respondentka 10 sdílí svou zkušenost se vstupem cizích mužů do svého soukromí: „*To se mně samozřejmě stalo, že přijdu tady na pokoj a v posteli mi leží chlap. To už se mi dvakrát stalo. Tady jeden klient. Dvakrát stejný a jednou to byly jiný. (smích) (...) a jeden je tady, který mě pořád pronásleduje, takovej malej prcek je to, já přijdu na pokoj a on mně sedí na posteli. No tak ho samozřejmě zpacifikovali, ale jako je to nepříjemný vědět, že se něco takového může stát. Já bych samozřejmě si s ním poradila, ale stejně je to nepříjemné.*“⁷³¹ Respondent 5 také popisuje situaci osahávání klientek jedním klientem: „*Jsou tady takové případy, je tady muž, není tady dlouho. Nevím, co si o sobě myslí, ale je to jeho problém, a přišel do místnosti, kde promítáme filmy. Přivedla ho tam paní ředitelka. On se posadil vedle paní, celkem vedle*

⁷²⁸ Tamtéž.

⁷²⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 4, 2024.

⁷³⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.

⁷³¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

*pěkné paní, nevím, jestli jsem vám to už neříkal, a začal ji hladit po ruce. Ta paní se namíchla a říkala, nedovolujte si to, já si to nepřeji. Pak ji začal hladit po noze, tak si odsedla pryč.*⁷³²

Některé komentáře respondenta 5 však také hraničí s obtěžováním: *„Takže, paní ředitelka má velice hezkou prdelku. Já jsem svojí paní říkal, že bych ji po ní plácl, říká: no to jo, ale pak bys tady odsud vypadl... (smích) Né, to né. Musíme ji vyndat z rozhovoru pryč, protože je to přece jenom ředitelka.*“⁷³³ Respondentovo příležitostné nepříliš adekvátní chování popisují v kapitole 7.2.16 *Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování*.

6.3 Intimita

Intimita je těžko definovatelná i pro odborníky; respondenti ji také vnímali a popisovali různě: *„Pro mě někomu se otevřít je hrozný problém. Nakecám toho spoustu, ale takový to nejvnitřnější, to fakt si nechávám. Intimita je něco, co je jenom pro mě určený a není to určený pro někoho dalšího. To jsem já, nikomu jinému není potom nic.*“⁷³⁴ (respondentka 3); *„Ženská je jemnější stvoření a dokáže víc popsat, zhmotnit slovo intimita. Zná svou ženu, jak vypadala nahá. Umejval jsem ji vždycky, když bylo potřeba, oblíkal, jestli toto patří do intimity, no... a jinak, intimita... Co to je?*“⁷³⁵ (respondent 1), *„Je to něco, co není veřejný a co dneska už ztratilo ten původní význam, protože dneska čím víc je něco intimní, tím víc se to vystavuje do světa, ať už v televizi nebo v tisku, nebo prostě ve filmu, všude. Tak jako dřív to, co bylo intimní, tak bylo tak trochu tabu, a bylo to teda opravdu jenom vztah mezi dvěma lidmi nebo v určité skupině, no ale dneska na sociálních sítích a tak, se to hodně rozvolnilo. (...) Intimita je soukromější.*“⁷³⁶ (respondentka 2). V kontextu této kapitoly pod intimitu řadím vztahy (navazování, udržování, konce), žárlivost a generativitu.

6.3.1 Udržování partnerských vztahů v domově

V domově lze narazit (krom jednotlivců bez protějšku) buď na partnery, kteří do domova přišli spolu, nebo na ty, kteří se dali dohromady až v domově. Hovořila jsem se zástupci obou možností. Tyto páry mají zpravidla možnost spolu během dne trávit relativně neomezené množství času. To dokládají i výpovědi respondentů: *„Je tady jeden pár, kterej se seznámil až po nás, ale chodí spolu, vodí se za ruce a navštěvují se. Zřejmě se mají*

⁷³² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.*

⁷³³ Tamtéž.

⁷³⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.*

⁷³⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.*

⁷³⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.*

*rádi.*⁷³⁷ (respondentka 6), „*[Vídáme se] Každý den. Ráno, v poledne a večer u jídla, ráno, v poledne a večer u rotopedu, na cvičení, na aktivitách a večer za mnou chodí na televizi.*“⁷³⁸ (respondent 5). V některých zařízeních mohou manželé (či páry, které přijdou do domova) bydlet spolu.⁷³⁹ Zařízení, ve kterém jsem prováděla výzkum, toto umožňovalo partnerům a manželům, kteří do zařízení přišli spolu. U nově vzniklých párů to však nešlo – bylo mi řečeno že z důvodu složitosti vztahů (Co když se nově vzniklý pár rozejde?) a logistiky (mimo páry jsou pokoje vždy jednopohlavní). Respondentka 10 toto komentuje jako pozorovatelka: „*Sexuální život, to tady v domově má jenom jeden pár. Ona u něho tráví večery a pak jde zase k sobě. Oni chtěli, aby jim dali jeden pokoj, ale oni řekli, pokud nejste sezdání, tak to nepřipadá v úvahu. Takže oni to dělají takhle. a na tom pokoji, co on bydlí, tak bydlí s pánem, kterej je ochrnutej a pořád spí... Takže ona vždycky od osmi do desíti je u něho na pokoji. Ať se děje, co se děje, to je jejich věc.*“⁷⁴⁰ Z pohledu těch, co se jich to přímo týká, zaznívá: „*To nejde... To nejde [že bychom bydleli spolu]. Už jsem se s tím smířil. Já jsem zjistil, že by víc lidí potom chtělo takhle být a ono by to fakt nešlo. Jako manželé jsou tady, to je v pořádku, ale takhle na divoko jak my...*“⁷⁴¹

Respondent 5 vysvětluje, že se společné bydlení krátce po začátku vztahu s respondentkou 6 pokusil zařídit: „*A to já jsem ještě šel za ředitelkou, říkám: paní ředitelko, kdyby bylo zapotřebí, já vám přinesu z obecního úřadu papír, že jsme spolu, a ona říká, ne, to je naše věc tady. Od té doby jsme se k tomu nevrátili, a to už je mnoho měsíců.*“⁷⁴² Respondentka 6 to vidí takto: „*On se snažil, šel normálně za paní ředitelkou a řekl, že by chtěl se mnou bydlet, což já jsem nevěděla, a najednou přišla paní ředitelka, začala mě hladit po zádech, a říká: no, ale musíte s tím souhlasit. Já říkám, a s čím mám souhlasit? Já jsem to nevěděla vůbec! Aniž se mě zeptal, tak to rovnou s paní ředitelkou začal řešit. Já jsem z toho byla strašně vykulená... No... (povzdech) Zůstalo to tak, že bydlíme každý sám, no.*“⁷⁴³ Respondent 4 vysvětluje, že má v domově také vztah: „*Mám tady přítelkyni. Až tady jsem si ji vyhlídl. (...) Jsem si všiml toho, že ona chodí taky tam do přírody a chová se k té přírodě úplně jinak, asi jako já. Tak nějak nám to funguje. Nevím, jestli zabíjí mouchy no tak zabíjí mouchy, zabíjí padající mravence ze stromů a podobně. To jí mám za zlý, ale neodsuzuji ji*

⁷³⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

⁷³⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁷³⁹ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 115.

⁷⁴⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

⁷⁴¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁷⁴² Tamtéž.

⁷⁴³ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

proto. Je celkem upravená, a nějak i taková čistotná. Udrží se taky. Dává si na tom záležet tak jako já. Chodíme teď s ní do cukrárny, a tam chodíme tak často, že to je v prdeli. Ona k ní chodí jedna paní, která se o ní taky zajímá, pečuje, protože ji zná z dřívějšíka a ona ví, že dělala hudbu jo, no a ví, že zná hudbu a umí hrát na harmoniku. Tady jí schovali harmoniku. Já teda nevím kam. Jako vím, že jí má schovanou, prostě tam, jak bydlí na některým poschodí. (...) Hrála mně několikrát, ale hrála dost falešně.“⁷⁴⁴

Z výpovědí respondentů vyplývá, že vytváření a udržování vztahů v uzavřeném prostředí domova se děje, má však své limity a bariéry. Setkávání na denní bázi možné je, spolubydlení však ne. Z pohledu respondentů se to může jevit jako restriktivní. Z pohledu pečujícího personálu a sociálních pracovníků to může mít své důvody: minimálně v některých kontextech se tím dají eliminovat situace, kdy by mohlo dojít k nekonsenzuálním interakcím, které se dají minimalizovat právě oddělenými pokoji.

6.3.2 Žárlivost

Toto téma se v mém vzorku objevilo zejména u respondentek, a to ve dvou opačných polohách. Respondentka 2 se o žárlivosti zmínila v kontextu ukončení párového sexuálního života z důvodu operace prostaty manžela: „*Nedokážu si to představit [že by manžel nepodstoupil operaci]. Určitě bych žárlila, protože tady je žádoucích ženských hrozně moc. Ale on byl zase vždycky morálně pevnější, takže si nemyslím, že by jen tak podlehl. Ale tu žárlivost by to vzbuzovalo.*“ Respondentka 3 oproti tomu popisuje, že jí žárlivost vůbec nic neříká: „*Na vysoké škole jsme dělali testy řídících pracovníků. Kromě jiného tam byly testy i o žárlivosti a mě to teda vyšlo málem v záporných číslech. Prostě nejsem žárlivá. Ale já si myslím, že bych byla žárlivá, kdyby ten náš vztah možná byl nějak jinak postavený, nějak pevněji, nebo já nevím, tak možná bych nějakou žárlivost projevila.*“⁷⁴⁵

U mužů jsem žádnou zmínku o žárlivosti nezaznamenala, pouze respondent 5 vzpomněl situaci, kdy se v něm v minulosti manželka snažila vyvolat žárlivost, jenže na něj to nefungovalo. Je možné, že ji muži prožívají méně, ale spíše bych očekávala, že o ní jen nejsou ochotni otevřeně mluvit, protože by mohla být vyjádřením jejich slabosti.

⁷⁴⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 4, 2024.

⁷⁴⁵ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

6.3.3 Změna dynamiky vztahů, generativita

Stírání hormonálních rozdílů mezi mužem a ženou se projevuje v obličeji i na těle, ale také na psychické úrovni. Muži krotnou, ženy jsou průbojnější. o změně dominance ve stárnoucích svazcích referuje i glosa, že si *"muž má najít takovou ženu, aby mu s ní bylo dobře i tehdy, až ji bude na stará kolena poslouchat."*⁷⁴⁶ Posun v tom, kdo je v páru průbojnější byl patrný v dialogu s respondentkou 2, ale i v pozorování interakce mezi manželi v jejich společném pokoji (ač to sama nepřiznává): *„Všichni moji partneři byli dominantní. Já jsem se přizpůsobila. Stala jsem se submisivní. Jak se vrátím na pokoj, tak už to takový nebude. (...) Ale to je teďka, jako on byl původně hodně dominantní, měl dílnu, pod sebou 30 chlapů, který musel ukočírovat... a na stavbě a kam se pohnul, všude získával kontakty. Jsme od sebe deset let, ten rozdíl je setřený."*⁷⁴⁷ Respondentka 3 hovoří o dynamice vztahu takto: *„Jsem schopná ledacos ustát, ale určitě ne to, aby mě někdo omezoval v nějakých mých rozhodnutích. Kam si půjdu, co budu dělat nebo tak. Já nikdy nejsem taková, že bych byla sobec, kterej řekne: já na tebe kašlu, já si jdu třeba zacvičit, a ty si udělej večeri sám anebo nakrm děcka. Tak to ne. Když si člověk splní to, co si splnit má, tak potom se domnívám, že nikdo nemá právo mně bránit v mých aktivitách."*⁷⁴⁸

Vztahy a jejich intenzita se moc nemění, spíš roste význam rodiny. Role prarodiče je podstatná; je tolerantnější, učí vnoučata přímo i nepřímo (hodnotami, zkušenostmi, smrtí).⁷⁴⁹ V tomto kontextu respondentka 10 velmi často zmiňuje vnuka, ke kterému má velmi blízký vztah: *„Máme dobrej vztah, [se synem a snachou]. Hlavně s mým vnoučkem, já ho miluju, ho mám všude vystavenýho."*⁷⁵⁰ Respondentka 6 zase líčí oslavu svých narozenin, kde získala pozitivní přijetí od své vnučky: *„Teď jsem měla narozeniny, tak jsme to slavili s celou mou rodinou, tak jsem ho pozvala taky, aby přišel, takže už poznal už celou mou rodinu. Říkal, máš bezvadný lidi, máš bezvadnou rodinu... Všichni ho vzali, dokonce má nejmilejší vnučka mu dala dvakrát pusu na tvář, na obě, a říká mě, babi, víš, já jsem byla nešťastná, když potom děda umřel, tak jsi byla taková smutná, měla jsi takový smutný oči, a teď je vidět, že prostě žiješ, že ti září oči... No, jsem zas na tom tak, jak jsem byla předtím."*⁷⁵¹ Muži se v mnou osloveném vzorku o vnoučatech nezmiňují, hovoří o nich pouze ženy.

⁷⁴⁶ ŘÍČAN, Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání, 2014. s. 327.

⁷⁴⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 2, 2023.

⁷⁴⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 3, 2024.

⁷⁴⁹ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, Vývojová psychologie, 2006, s. 209.

⁷⁵⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

⁷⁵¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

6.3.4 Smrt partnera

Ve stáří pouto partnerských vztahů sílí. Se ztrátou protějšku se senior vyrovnává jen těžko.⁷⁵² Ztráta partnera ve vyšším věku a z toho plynoucí osamělost je častým důvodem k sebevraždě.⁷⁵³ Toto je příběh respondenta 5, kterého samota způsobená smrtí partnerky natolik zasáhla, že se pokusil vzít si život: „Myslel jsem, že už je konec světa, proto jsem udělal tu kravinu, co jsem udělal. Dva roky jsem byl sám a mezi těmi dvěma roky jsem takhle blblnul. Dokonce jsem uvažoval... Strašně jsem záviděl lidem, kteří bydleli v jedenáctém patře, že bych skočil dolů a že by to bylo... Myslel jsem to úplně vážně. Naštěstí jsem se nikam do výšky... Já jsem bydlel v přízemí, tak jsem mohl skákat, jak jsem chtěl. No ale pak jsem to vymyslel s těma práškama...“⁷⁵⁴ o tom, jak je těžké ztratit manžela ve vyšším věku a zůstat vdovou,⁷⁵⁵ ví své i respondentka 6, která dle svých slov prožila naprosto harmonický vztah: „Bylo to nádherný manželství, chodili jsme spolu čtyři roky. Ale když jsme se vzali, tak to bylo nádherný. Nemůžu říct ani půl slova, že bysme se hádali, nebo něco. Byli jsme prostě výborní, oba dva. Bezvadný, bezvadný manželství jsem měla. Hodně jsme s manželem cestovali, ne po zahraničí, ale prostě jsme měli rádi přírodu, tak když bylo hezky, tak můj muž říká: víš co, všeho necháme a jedeme. Je hezky, jdeme ven, svítí sluníčko, dohoníme to večer. Takže jsme práskli dveřmi a šli jsme. Měl vysoký tlak, když jsme třeba někde oslavovali něco, tak vždycky, když vypil trošku vína, tak jsem viděla, že rudne, tak jsem ho nabádala k tomu, aby se nechal vyšetřit. Nechtěl: já to rozchodím, žádný doktor! To bylo jeho. No, pak to přišlo náhle a byl pryč. Teď už to bude 7 let. Ale bylo mu 80 let. Čili jsme spolu žili klidně a v pohodě. a nemůžu říct proti svému manželovi absolutně nic. Byl hrozně hodnej. a dobře jsme se snášeli. Mám vzpomínky hezký, moc hezký.“⁷⁵⁶

Senioři zpravidla se smrtí počítají, vědí, že jsou v závěrečné fázi života. Někdo si ji připouští víc, někdo méně, může být i motivací k tomu odhodit zábrany a užívat si život, dokud ještě je: „Ona má syna, který ze začátku byl proti tomu: jak jsi dlouho chodila s tatínkem a teď tady po dvou měsících už jako... Říkám, dobře, ale s tatínkem jsi chodila, bylo ti 20 let, měli jste dostatek času, a my už tady za chvíli umřeme a na co budeme čekat?“⁷⁵⁷

⁷⁵² LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

⁷⁵³ HAVRÁNKOVÁ, *Sebevraždnost seniorů*, 2021, s. 42.

⁷⁵⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷⁵⁵ LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, *Vývojová psychologie*, 2006, s. 210.

⁷⁵⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁷⁵⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

6.3.5 Seznamování a nové vztahy ve vyšším věku

Život seniorů v zařízení může být příjemný, pokud mají dostatek sociálních aktivit, komunikace s ostatními a možnost navázat vztah.⁷⁵⁸ Respondent 5 říká: „*Jsem tady strašně spokojený. Říkám, já jsem tady našel na stará kolena absolutně všechno, včetně toho sexu. Absolutně všechno.*“ Posléze dodává: „*Musí být naprostá krása, když se dva lidé poznají, funguje jim to, psychicky i tělesně, to musí být strašná krása. a když jim to vydrží i do pozdního věku, to musí být fakt krása.*“⁷⁵⁹ Že je možné seznámit se i ve vyšším věku (a navíc v prostředí pobytového zařízení) dokládá výše zmíněný příklad. S věkem však roste počet vdov (či rozvedených žen), které jsou sice zdravější než jejich vrstevníci, ale mají potíž najít si nového partnera, protože v jejich věkové kategorii je málo mužů.⁷⁶⁰ To je případ respondentky 10: „*Ne, no, tak tady není vůbec žádný objekt, který by mě zajímal. My se s ženskýma bavily, že když se bude přijímat další chlap, tak že by měla ženská rada tam sedět, z pacientek... (smích) No jo, tak ti chlapi buď dřív umřou, než by se dostali do té fáze, jak jsme my...*“ U respondentky 10 nebylo snadné rozlišit moment, kdy o něčem pouze mluví a přemýšlí, od momentu, kdy vyjadřuje přání, které by ráda realizovala (např. právě nalezení partnera):⁷⁶¹ „*No, ale co mi samozřejmě chybí: chlap. Já jsem to ještě nikomu neřekla, samozřejmě, ale prostě... (povzdech) Ještě se necítím jako do starého železa, jako ženská, jo. No ovšem tady, to je velká katastrofa, tady v tomhle ústavě, co tady mají za nabídku mužských...*“⁷⁶²

⁷⁵⁸ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 156.

⁷⁵⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷⁶⁰ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 198.

⁷⁶¹ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 176.

⁷⁶² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

7 PŘÍPADOVÉ STUDIE, VHLEDY

Jelikož se moje práce postupně profilovala jako metodologicky experimentální, ukázalo se jako vhodné zmapovat jednotlivé procesní okolnosti, které se v průběhu sběru dat vynořovaly. Tento způsob nahlížení reality je mi blízký a zdá se mi poměrně přínosný, využívám jej i v psychologické praxi: i jednoduchá aktivita (hra) lze analyzovat z perspektivy vnitřních procesů jednotlivých aktérů (hráčů). Tento přehled případových studií a vhledů je odpovědí na mé výzkumné otázky.

7.1 Respondent versus prostředí

V rámci této kapitoly se pokusím zachytit jednotlivé fenomény prostředí, které zásadním způsobem ovlivňují to, jak se respondenti chovají, jaké mají možnosti a co se s nimi děje, pokud jsou delší dobu vystaveni vlivům konkrétního prostoru.

7.1.1 Pevný denní režim

V domovech pro seniory je nastaven pravidelný denní režim – záleží na typu zařízení, ale je obvyklé, že jsou pevně dané časy hlavních jídel (snídaně, oběd, večeře), svačin, hygien, případně aktivizačních a dalších programů. Jednak to dává řád personálu, který se může hromadně postarat o poměrně velké množství klientů, v druhé řadě to poskytuje pravidelnost i seniorům (zejména pro ty, kteří trpí demencí, je opakující se rytmus podstatný, chaos a vybočení z řádu může uškodit).

Moje návštěvy a všechny rozhovory se právě tímto řádem řídily. Mohla jsem využít okénko mezi snídaní a obědem (cca 9:00 – 11:30), odpoledne bylo komplikovanější – do hry vstupovaly různé další aktivity (filmová odpoledne, procházky, návštěvy, poobědový odpočinek apod.). U seniorek bylo nalezení volného prostoru pro rozhovor o něco náročnější než u seniorů, protože mnohem častěji měly během dne naplánované aktivity. Může to souviset s tím, že přestože se seniorky odchodem do důchodu do velké míry vyvážou z náročného soukolí povinností, princip "neustálé aktivity" jim zpravidla zůstává, i když se věnují více "svým" věcem.⁷⁶³ Někdy bylo patrné, že je pevný režim využíván jako důvod, proč ukončit rozhovor (a/nebo odejít od náročnějšího tématu), to se výrazně projevilo u několika respondentů, kteří chvátili na oběd či večeři: „*Já se dívám na hodiny a budu*

⁷⁶³ HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*, 2013, s. 114.

*muset jít na oběd,*⁷⁶⁴ Respondentka 2 tento režim komentuje i v kontextu sexuality seniorů: *„Tady je režim, kdy jdete od jídla k jídlu, takže do toho se vecpat s nějakýma takovýma aktivitama, tak to by muselo bejt jedinej ráno po snídani nebo jak chodíme na cvičení, tak místo toho cvičení, ale jinak... Večer nás cpou o půl šesté do postele, takže jedinej v tom večeru, jestli někdo udělal prodlouženou večerku, tak prosím, ale jinak tady to žádnýmu sexu nenahrává.“*

Senioři někdy vyjadřují spokojenost se životem v domově formou hodnocení úrovně péče, jde o redukci životní spokojenosti na zajištění základních potřeb (např. nic mi nechybí, jídlo, hygiena, všechno mi zajistí...⁷⁶⁵ Spokojenost (například s místem bydliště) nemusí nutně vyjadřovat nekritický postoj k prostředí, jako spíš zvyk (už jsem na dané místo přivykl/a, už sem patřím).⁷⁶⁶ To se projevilo u respondenta 4, který v během mé první návštěvy deklaroval, že se v zařízení cítí jako ve vězení: *„Já jsem smutnej tady z toho, tady z té, že tady jsem ve vězení, tady mě tak drží, jo, že to prostě, jako je v prdeli, no.“*⁷⁶⁷ Po půl roce od setkání jsem se respondenta ptala, jak se v zařízení cítí, a během procházky po chodbě mi řekl, že je spokojený, protože dostává jídlo a celkově se o něj starají.

7.1.2 Elitní sebepojetí, projevy privilegovanosti

Senioři bývají se životem spokojeni podobně, jako mladší lidé: srovnávají se s těmi, kteří jsou na tom hůř než oni, z čehož pochopitelně vychází lépe:⁷⁶⁸ *„Nechci se chlubit tím, že jsem na tom mnohem líp, ale prostě člověk se nějak cítí, nějak funguje a já i hodně čtu, takže...“*⁷⁶⁹ Respondentka 10 ilustruje to, že je na vyšší úrovni než ostatní rezidenti domova i těmito slovy: *„Se sestřičkama si spíš povídám. Přece jenom, ty pacientky... No, nerozumím si s nima. Nemají takovou úroveň, jak by mě to zajímalo. Jenom jedna, a tak jsou se někdy bavím, ale protože jsem úplně zas na jiném pokoji než ona, tak je to trochu složitější.“*⁷⁷⁰ Respondentka demonstruje svou privilegovanost tím, že v domově není na dlouho: *„Já můžu říct, zítra odcházím, nic se neděje, ale to bude ještě trvat myslím tak 2 měsíce, než ten dům bude dostavěn, ale příští týden začínají tam už něco dělat, takže doufám, že to brzo bude.“*⁷⁷¹

⁷⁶⁴ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 6, 2024.

⁷⁶⁵ VÁGNEROVÁ, Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří, 2007, s. 421.

⁷⁶⁶ VIDOVIČOVÁ, Stáří ve městě, město v životě seniorů, 2013, s. 216.

⁷⁶⁷ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 4, 2024.

⁷⁶⁸ GRUSS, Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje, 2009, s. 14.

⁷⁶⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

⁷⁷⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2025.

⁷⁷¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondentka 10, 2024.

To, jak se rétorika respondentky 10 změnila po půlroční pomlce ve sběru dat popisují v kapitole 7.4 *Longitudinální aspekty*.

Po odchodu do penze zpravidla podstatně poklesne životní standard.⁷⁷² To si ale někteří respondenti nebyli ochotni přiznat. Respondentka 10 během všech setkání zdůrazňovala, že se díky rakouské penzi má velmi dobře: „*Na tom nejsem tak finančně špatně. Já беру penzi v Rakousku, protože mám rakouské občanství, protože jsem tam žila 25 let.*“; „*Ale nemohla bych žít takovýhle život, jak žiji, kdybych nebyla úspěšná, protože to znamená taky mít peníze.*“; „*Žila jsem sama, mohla jsem si dovolit cestování, mohla jsem si dovolit drahé oblečení, protože v zahraničí člověk utratí dost peněz. Koupila jsem si tam krásnej byt. Ten jsem pak prodala. Takže vlastně v mém životě moc neúspěchu nebylo. Jedině snad ve vztahu k těm mužům. Nebo muži ke mně. Nevím. Těžko se dá nějak vyjádřit.*“; „*Když se podívám i třeba na to moje konto, dostávám i peníze z Rakouska, takže tam nějaké ty peníze jsou. Nemusím šetřit. a to samozřejmě je důležité. Že si můžu klidně naplánovat cestu do Mexika nebo kamkoliv jinam a nebudu mít s tím problém. To je důležité. a to je vlastně jenom můj úspěch, moje zásluha. Nikdo mě v tom nepomohl.*“ V rozporu s tím je situace, kdy během jednoho rozhovoru uvádí: „*Já jsem už dlouho nebyla [za kamarádkami], protože bych si musela brát taxi a ono to zas bylo trochu náročný finančně, a teď buď můžu jít na vlak a jet do města a potom autobusem.*“, přičemž při jedné z předchozích návštěv tvrdila: „*Není problém si vzít tady taxík a hotovo!*“ Jindy zase uváděla, že čeká na syna, aby jí přivezl „*peníze na víno*“. Z toho vyvozují, že argumentace s rakouskou rentou je spíše demonstrací statusu a nebude to zdaleka tak zářivé, jak respondentka prezentuje.

7.1.3 Vlastní identita v domově

V sebepojetí staršího člověka zásadním způsobem figurují role a kompetence, které v životě zastával. Jde o minulost, ale i tak je to součást jeho identity.⁷⁷³ Identita seniora se váže k lidem a místům: často je to rodina a domov, teritorium, kde žije. Ke ztrátě místní identity dojde tehdy, je-li člověk přemístěn do domova pro seniory.⁷⁷⁴ Mimo záznam jsem hovořila s lidmi, kteří jsou rezidenty domova, který je od jejich celoživotního bydliště vzdálen přes 150 kilometrů. Fungování rolí se v domově pro seniory mění, najednou jsou klienty, stará pravidla neplatí, doba, kdy zastávali sérii životních rolí, je pryč.⁷⁷⁵ To reflektuje

⁷⁷² ŘÍČAN, *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání*, 2014, s. 346.

⁷⁷³ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 307.

⁷⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁷⁵ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 15.

i respondentka 2 („*Takže to, co jsem dosáhla, tak jsem dosáhla, a teďka už je pozdě...*“⁷⁷⁶) i respondentka 10 („*No, přeci jenom je to období té úspěšné kariéry pryč, to je dáno věkem, pochopitelně, a jinak... akorát vím, že jsem něco dokázala.*“⁷⁷⁷)

Přechod seniora do domova pro seniory je spojen se ztrátou původního domova (což redukuje i původní identitu, která v souvislosti s konkrétním místem existovala), ale také autonomie (přinejmenším symbolicky).⁷⁷⁸ To v rozhovoru komentovala respondentka 8, která se vzpírala tomu být koupána, protože to ještě zvládne sama i respondent 4, který neustále hovořil o tom, že touží po tom jet někam na výlet vlakem, ale nemůže nalézt zastávku. Někteří lidé si část svého původního domova do sociálního pobytového zařízení přenesli, pokoje jiných vypadaly jako na hotelu. Do deníku jsem si zapsala: „*Zase se mi posunul čas setkání s respondentkou, vydala jsem se proto na obhlídku domova. Všechny pokoje vypadají stejně, liší se maximálně několika málo objekty na nočním stolku nebo obrázkem na zdi. Lidé ležící a nepohybliví svou část pokoje nemají vyzdobenou vůbec. a pak je tu jeden pokoj, který se liší. Jsou v něm knihy o přírodě, zajímavé obrazy, mosazná lampa se zeleným stínítkem, perokresby rozvěšené na stěnách, zřejmě jde o skici z domova. Tady, na jediném místě v zařízení, cítím opravdový potenciál domova. Všude jinde je to i přes snahu personálu něco mezi hostelem a nemocnicí.*“⁷⁷⁹ Skrze výzdobu pokoje je zčásti možné přenést do domova i svou původní identitu. V příručkách je to doporučováno, nicméně v praxi to znatelně pokulhává.

7.1.4 V domově a mimo domov

Některá témata lze snáze zobrazit na kontrastních skupinách: něco, co vadí seniorům, může nebo nemusí vadit také mladším apod. Až v oné komparaci mají tato data výpovědní hodnotu.⁷⁸⁰ V rámci výzkumu jsem realizovala jeden rozhovor s respondentkou (3) mimo domov. Její výpovědi používám v kontextech, kde má relevanci (v prožitcích netýkajících se a priori pobytu v domově pro seniory; případně pro srovnání).

Ze srovnání vyplývá mimo jiné následující: krom toho, že se jedná o nejmladší respondentku, je dosud soběstačná a aktivní. Žije v domě na vsi s manželem. Co se intimity a sexuality týče, řeší také problémy (neschopnost obnovit touhu po partnerovi navzdory

⁷⁷⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

⁷⁷⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁷⁷⁸ VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 419.

⁷⁷⁹ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 27. 4. 2025.

⁷⁸⁰ VIDOVIČOVÁ, *Stáří ve městě, město v životě seniorů*, 2013, s. 231.

pociťované potřebě sexuálního uspokojení). Nedostatek soukromí se projevuje například v případě masturbace: „*Může to být, málokdy, ale stane se, že jsem tady úplně sama, a v tomhle momentě tě to napadne.*“⁷⁸¹ Režim si určuje sama, stará se o sebe sama, není o ní pečováno, jako v případě klientů domova. Se známkami stárnutí se nicméně také potýká a řeší podobné záležitosti, jako další senioři (to uvádím na jednotlivých příkladech v tematických kapitolách).

7.2 Dynamika rozhovorů

Výpovědi respondentů k tématu se liší v kvalitě i hloubce, a to jak mezi jednotlivci, tak jednotlivými částmi rozhovorů jedné a též osoby.⁷⁸² Kvalita a hloubka rozhovorů byla napříč rozhovory velmi rozdílná. V kapitole dynamiky rozhovorů se snažím popsat nejvýraznější prvky, které se v kontextu vedení rozhovorů objevily.

7.2.1 Moc a hierarchie

Někteří respondenti se snadno profilují do pozice "poslušného žáka", který odpovídá na otázky. Sice to funguje, protože odpovídají a jsou disciplinovaní, ale mohou mít pocit, že jsou jejich odpovědi hodnoceny (jako správné/špatné), což deformuje výsledky.⁷⁸³ To se mi u většiny výpovědí nestalo (snažila jsem se po celou dobu zastávat maximálně otevřený přístup), avšak v některých momentech jsem zaznamenala jakousi „žádost o svolení pokračovat“: v případě respondenta 5 („*Akorát...a můžu být úplně teda jako divokej?*“), respondenta 1 („*Chcete to slyšet? Je to hrubý!*“⁷⁸⁴), respondentky 3 („*A potom – mám ti říkat úplně všechno?*“⁷⁸⁵). V jednom momentě se mi stalo, že jsem nezáměrně (z mé strany šlo o žert) respondentovu odpověď zhodnotila a on reagoval stažením:

MD *Kdybyste se potom chtěli potkat ve třech [fotografování], tak by to mohlo být zajímavé, můžou z toho vyplýnout nějaké nové souvislosti.*

R5 *Tomu se říká grupen sex.*

MD *(?) Pokud se tam dějou nějaké erotické věci, tak ano. Nevím, jestli je to pak ale vhodné nahrávat (smích).*

⁷⁸¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁷⁸² KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 82.

⁷⁸³ Tamtéž, s. 72.

⁷⁸⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁷⁸⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

R5 *Ježíš, já jsem vůl. Jde to vymazat? Já jsem si to neuvědomil.*⁷⁸⁶

Kvalitativní výzkum přináší problematiku mocenských vztahů mezi respondenty a výzkumníkem. Reflexivita procesu, otevírání starých ran a traumat respondentů může být psychicky náročné i pro výzkumníka.⁷⁸⁷ Na těžká témata skrytá v už tak komplikovaných okruzích intimity a sexuality jsme naráželi poměrně často. Zpravidla se jednalo o starší záležitosti (domácí násilí, nepříjemné zážitky apod.). Překvapil mě poměrně častý výskyt interrupcí (tři z pěti žen). U dvou klientů došlo k naznačení sexuálního násilí z jejich strany. Rozhovory s nimi neprošly autorizací, proto je v práci necituji (i proto, že nemohu stoprocentně prokázat, zda se jedná o pravdivou či lživou informaci, např. způsobenou narůstajícím kognitivním deficitem, případně bludy apod.).

Jako výzkumnice bych potenciálně měla mít moc nad situací já. Nicméně s ohledem na asymetrii situace (starší respondenti, navštěvují je v jejich prostředí) a můj přístup vycházející z principů feministického výzkumu (nehierarchické principy dotazování) docházelo často k obrácení rolí (to konkrétněji popisují v kapitolách 7.2.4 *Testování kompetencí*, 7.2.5 *Motivace*, 7.2.11 *Změny nálad a názorů*, a 7.2.19 *Dialog versus monolog*). Projevovalo se to zjišťováním mých znalostí a schopností, využíváním rozhovorů pouze jako zpestření volného času v domově, nerespektováním dohodnutých termínů schůzek, nevhodným dotazováním apod. Někteří respondenti (zejména muži) měli tendenci používat hierarchii i ve smyslu genderovém, ve které byli držitelé moci oni (uvítací formule „*Co tak mladá holka může vědět o sexu?*“ hovoří sama za sebe).

7.2.2 Důvěra versus nedůvěra

Míra zapojení respondenta do rozhovoru je podstatně ovlivněna jeho důvěrou v tazatele.⁷⁸⁸ Z klasického metodologického přístupu plyne zásada "kamenné tváře" - nesoudit, neodporovat, držet si odstup. To ale mnohdy působí spíš nedůvěryhodně, jako póza.⁷⁸⁹ Všimla jsem si rozdílu ve způsobu a kvalitě otevřenosti jednotlivých participantů: jsou osoby, které dokážou o sexualitě a intimitě hovořit hned na prvním setkání. Zdálo by se, že je to výhra. Nicméně jsem zaznamenala větší sílu a hloubku sdělení u participantů, se kterými jsme se setkali několikrát po sobě, přestože zpočátku (i po celou dobu všech rozhovorů) tak otevření nebyli. Míra jejich uvolněnosti a autenticity v pozdějších

⁷⁸⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷⁸⁷ ŠUBRT, *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*, 2014, s. 381.

⁷⁸⁸ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 53.

⁷⁸⁹ Tamtéž, s. 61.

rozhovorech často převyšovala hodnotu prvních setkání s explicitnějšími jedinci, kde ještě nebyla důvěrnost na takové úrovni, aby si „dovolili“ být sami sebou. Respondentka 6 svůj vztah k důvěře přímo popsala: „*Mně trvá hrozně dlouho, než se s někým můžu bavit a než přijmu toho člověka. Někomu to prostě nepřípadne, hned se začne bavit, nebo tak... Mně to trvá dlouho. I kamarádky, nebo lidi okolo mě, to mně strašně trvá dlouho, než toho člověka dokážu přijmout. Prostě jsem taková. (smích).*“⁷⁹⁰

Náš dlouhotrvající blízký vztah s respondentkou 3 mohl být v rozhovoru překážkou (Kaufmann hovoří o optimálním pozicování role tazatele: měl by být dostatečně anonymní a nepatřit do okruhu respondenta, současně by v ideálním případě mělo během rozhovoru dojít ke sblížení, aby mohlo být vyřčeno důležité⁷⁹¹), opak se však ukázal být pravdou – respondentka se rozhodla otevřít až do té míry, že některé pasáže byly silně emotivní jak pro ni, tak pro mě. Většina ostatních respondentů si svůj vnitřní svět poměrně přísně střežila a v emocích nepřekročila hranici rozpačitého, nervózního nebo posmutnělého smíchu (o tom více v kapitole 7.2.9 *Humor a smích*). Odborná literatura přátelení výzkumníka s respondentem nedoporučuje, ale ani výslovně nezakazuje,⁷⁹² tudíž jsem se v tomto ohledu řídila intuicí a v etických aspektech postupovala standardně (autorizace, anonymizace apod.).

Zejména u mužů jsem pozorovala různě intenzivní tendenci se „vytáhnout“ (zde patrně hrálo roli to, že jsem žena; ale možná by se stejně chlubil i před mužem). Ženy tuto tendenci nevykazovaly, až na respondentku 10 (patrně souvisí s tím, že se celý život pohybovala v konkurenčním maskulinním prostředí). Respondent 5 bohatě popisoval svůj sexuální život, a bylo zjevné, že mu dělá radost, že tyto zážitky, které dle jeho slov nikdy nikomu jinému nesdělil, může někomu říct: „*Vy jste první žena, s kterou se na takovéto téma takhle obecně bavím, protože s milenkama jsem se bavit nemohl, to byla blbost. S manželkou, s partnerkou jsem se bavit nemohl, protože to by byla totální blbost, to bych je urážel, no, jste jediná, které to můžu takhle povykládat.*“⁷⁹³ Později ještě dodal: „*Myslel jsem si, že není nikdo, s kým bych takhle jako mohl mluvit, ale vy jste příjemná žena, takže to jde.*“⁷⁹⁴ Respondent 1 zase zacházel do sexuálních a dalších detailů: „*Když už budeš mít frekvenci a spokojenost, pátrej nejenom po sexu neboli po hormonálním uvolňování, ale taky po tom,*

⁷⁹⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁷⁹¹ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 62.

⁷⁹² PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 108-109.

⁷⁹³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁷⁹⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

jaká je žena v jiných věcech. V kuchařství, hlavně v kuchařství, v domácnosti, potom jaká bude, když se nebude šukat, když ty budeš pracovně mimo, jestli seš si jist, že ona nebude chodit někde shánět, aby našla sexuální uvolnění, a ty v klidu budeš moct pracovat, a myšlenka tvá se se zaujetím může věnovat jenom pracovnímu procesu, a když už se stane, že se pohádáte, tak si musíš uvědomovat, že je potřeba věci si vysvětlit a přijít k mírovému stavu a nenechat tuto věc, že řekneš, a to je důležitý, že nesmí, ani ty ani ona, vzpomínat steskem. Musí být jasno, že ve všem bylo jasno.“⁷⁹⁵ Také měl tendenci provokovat (za povšimnutí stojí ujištění, zda nahrávám): „Prostě, já, když vidím ty prdelatý všechny, co tady se pohybují, tak říkám: tanga. Kdypak to tady přišlo v módu. Vždyť to musí být pro babu jako... a teď jsem začal přemýšlet, která mě vysvětlí, jak to má rozdělený? Na kterou půlku co natahuje. No je to tak! Co to je za smysluplnou věc? K čemu to je? Tak si hnedka dále říkám – nahráváte? - tak si říkám – to si myslí, že to pomůže v tom, aby byla rychleji připravená na pokračování v sexuálních službách, nebo kvůli čemu nosí vůbec baba tanga? Vždyť přeci to musí být, a řed'ka fyziologicky mě to začne uvažovat, kam dává pravou půlku, levou, jak to je zaříznutý, či není, vždyť to jí musí dělat potíže, a zařezávat, dráždit, nedráždit, co potom s tím dělá? (...) To je první věc, po které se dívám. Prckina a příliš slušné prostory. Těšil jsem se na vaše, a vy přijdete jak na pohřeb.“⁷⁹⁶ Sexuální narážku na konci citace dále rozeberu v kapitole 7.2.16 Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování.

7.2.3 Hloubka

Zkoumané téma s sebou nese potřebu jít do hloubky. To, jestli je respondent otevřený či zda jde pouze po povrchu pro mě nebylo příliš těžké rozpoznat. Tyto okamžiky jsou spojeny s autentičtějšími emocemi, respondent odhodí svou masku a v tváři lze číst, že je myšlenkami „uvnitř“. Někdy jsou tyto vzácné okamžiky provázeny komentářem (např. „*To vám ani nemůžu zodpovědět, to nevím.*“⁷⁹⁷ (respondentka 10)) nebo zahloubaným tichem, které není tichem trapným. „Nevím“ řečené za účelem vyhnout se odpovědi a „nevím“ jako nejistota vzniklá ohledáním vnitřního světa, jsou kvalitativně odlišné a rozdíl mezi nimi je znatelný.

Snaha o neutralitu interakci spíše tlumí, stojí v cestě k možnosti jít do hloubky. Odstup tazatele posiluje odstup respondenta.⁷⁹⁸ Pokoušela jsem se individuálně, s každým

⁷⁹⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁷⁹⁶ Tamtéž.

⁷⁹⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁷⁹⁸ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 61.

respondentem, nalézt svou optimální pozici tak, aby posloužila otevření respondenta. Ne ve všech případech se podařilo hloubky dosáhnout. Rozhovor s každým respondentem by se dal znázornit křivkou, která by popisovala míru ponoru do tématu a autenticitu jednotlivých výpovědí: Respondenti 1, 2 a 6 šli v rozhovoru do hloubky, ale dobře si střežili hranice a při kontaktu s citlivým tématem se vynořili. Respondenti 4 a 8 se pohybovali na hladině. Respondenti 7 a 9 se hladiny ani nedotkli. Respondentka 10 v ponoru oscilovala (elitní přístup versus okamžiky hluboké reflexe), respondent 5 se hloubky nebál a respondentka 3 se nořila tak hluboko, že jsem o ni v některých okamžicích měla obavy.

7.2.4 Testování kompetencí

Až na několik málo výjimek (respondentka 3 a 6, respondent 5) jsem byla v rozhovorech podrobována prověřování. To se projevovalo různě: od znalosti míst („Víte, kde to je?“⁷⁹⁹; „Velký a Malý Rozsutec, to vynemůžete znát.“⁸⁰⁰), dobových událostí („To bylo v roce 1968, pamatujete?“⁸⁰¹) přes znalosti technické („Ale to jestlipak víte, jaký otvor, jak se to počítá? (...) Násobek osmi. Když je to čtyřka závit, tak díra je 3.2 až 3.3, víte, o čem mluvím? Pětka je čtyřka. To je taková jedna z mnoha pomůcek.“⁸⁰²), či zkušenosti vyloženě osobní („Jste vdaná?“⁸⁰³; „Kolik máte hochů za sebou? (...) a byli znalí věci sexu, anebo jste je musela zaučovat? (...) nosíte tanga, anebo kalhotky?“⁸⁰⁴). Někdy bylo hůře rozlišitelné, zda se jedná o test (kauza závitník), projev moci (to, že svobodné ženy údajně nemají dost zkušeností, viz kapitola 7.2.1 Moc a hierarchie) nebo prostý zájem („Když děláte takový výzkum, masturbují ve větším měřítku ženy?“⁸⁰⁵). V určitých situacích úspěšné projití prověrkou místních, časových a technických událostí zajistilo větší otevřenost respondenta. o tomto jevu více v kapitole 7.3.2 Efekt mnoholicného lektvaru.

7.2.5 Motivace

Rozhovor s motivovaným respondentem je příjemnou záležitostí: nikoho není třeba do ničeho nutit, oba aktéři jsou v situaci dobrovolně a hovor příjemně plyne. Ideální samozřejmě je, když u respondenta přirozeně vítězí "chut' mluvit"⁸⁰⁶ Ne vždy se to podaří,

⁷⁹⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁰⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁸⁰¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁰² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁸⁰³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁰⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁸⁰⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁰⁶ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 73.

ale pokud se to stane, jde o naprosto optimální situaci. Ideálními respondenty se v tomto směru jednoznačně stali respondentka 3 a respondent 5. Původně tak působila i respondentka 10, postupem času se ale ukázalo, že místo sdílení informací k tématu má spíše tendenci opakovat svůj životní příběh (viz kapitola 7.4.3 *Repetice životních příběhů*) a dokazovat svou hodnotu (viz kapitola 7.1.2 *Elitní sebepojetí, projevy privilegovanosti*). Krom obecné motivovanosti odpovídat a aktivně se zapojovat, kterou může výzkumník posilovat (na začátku i během rozhovoru je možné dát respondentovi najevo, že jsou jeho výpovědi cenné⁸⁰⁷), jsem v interakci s respondenty vnímala i jejich některé konkrétní motivace – co ve skutečnosti účastí v rozhovoru a odpovídáním na otázky sledují.

Domnívám se, že u některých rozhovorů bylo motivací skutečně pomoci s výzkumem – podat takové odpovědi, které by bylo možno použít. Tento dojem mám z respondentky 2. U jiných – například u respondenta 5 – jsem zaznamenala krom upřímné snahy pomoci (toto bylo dokonce přímo formulováno během autorizace) ještě jakýsi motiv „šance vytáhnout se před mladou holkou“ (tento moment popisují v kapitole 7.2.2 *Důvěra versus nedůvěra* a 7.2.16 *Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování*). Zájem a aktivní přístup se projevoval i kladením otázek: „No, a jestli ještě chcete, toto se mě ptáte ze zájmu anebo z nějakého vědeckého výzkumu?“⁸⁰⁸

Dalším druhem motivace, která se významně projevila u respondentky 10, byla demonstrace moci a privilegovanosti (kapitola 7.1.2 *Elitní sebepojetí, projevy privilegovanosti*). Tato linka se propisovala celým rozhovorem: „*Třeba tady, co jsou osmdesátiletí, tak uvažuji úplně jinak než já. Jsem aktivní člověk, vždycky jsem byla aktivní člověk, kultura, sport, cestování... To je vlastně bod číslo jedna, který v mém životě hraje velkou roli a taky jsem procestovala kus světa. Žila jsem v Asii 15 let a prostě... Mám jinej život než většina pacientů tady.*“⁸⁰⁹ Tématu moci jsem se sice věnovala v kapitole 7.2.1 *Moc a hierarchie*.

Naposlední motivací bylo ukrácení jinak relativně monotónního času v domově. Bylo zřejmé, že je pro respondenty rozhovor zpestřením, že jim lichotí můj zájem (což volně souvisí s již zmiňovaným motivem privilegovanosti – byli osloveni personálem pro rozhovor do výzkumu, takže jsou „někdo“). Tím to ale často také končilo – rozhovor měl být zábavou primárně pro ně, takže se ne vždy podařilo dostat se k jádru věci. K tomuto

⁸⁰⁷ MIŠOVIČ, *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*, 2019, s. 96.

⁸⁰⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁰⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

fenoménu více v kapitole 7.2.19 *Dialog versus monolog*. To, že jsem se pro některé seniory stala zpestřením života v domově dokládá i můj zápis v deníku po rozhovoru s respondentem 4, ve kterém mi prakticky nic neřekl: „*Když se ptám, jestli je ochoten se znovu potkat, na návrh reaguje s relativním nadšením a říká, že by to mělo být brzo.*“⁸¹⁰

7.2.6 Tempo

Senioři mají v komunikaci zpravidla pomalejší tempo, je třeba jim dát dost času na přemýšlení a vyjádření se.⁸¹¹ Ticho a pomlky není nutné zaplňovat, nejsou-li vyložené nepříjemné. Jsou prostorem k přemýšlení, formulaci myšlenek.⁸¹² V rozhovorech se seniory bylo v některých případech potřeba přizpůsobit se pomalejšímu tempu respondentů. Nebylo to však pravidlem: přibližně polovina z nich mě svou svižností v hovoru i přemýšlení překvapila. Někteří hovořili rozvážněji, jiní měnili tempo. Specifická pak byla potřeba práce s tichem a pomlkami: ne vždy bylo zcela jasné, zda participant přemýšlí, nebo již domluvil a jen čeká na další otázku. Snažila jsem se to vyřešit situačně a intuitivně, podle toho, zda to vypadalo, že participant hledá slova a snaží se v hlavě zformulovat větu, nebo se spíše tváří, že už myšlenku ukončil a očekává, že něco řeknu. V některých případech jsem se po zkušenosti, kdy jsem toto nebyla schopna jednoznačně rozlišit, pokusila nejistotu verbalizovat (zmínit, že je nechám v klidu přemýšlet, a kdyby již měli pocit, že je téma vyčerpané a chtějí se posunout dále, mohou mi to říci nebo nějak naznačit). Jako podstatné vnímám fakt, že jsem se v dialogu díky předchozímu studiu psychologie naučila nebýt nervózní z ticha a odmlk a vzniklá prázdná místa se již nesnažím kompulzivně zaplnit slovy. Ticho lze naopak zajímavě číst v kontextu celkového sdělení – v momentě, kdy se člověk přestane křečovitě soustředit na plochy zvuku a slov, a začne věnovat pozornost prázdným místům, začne nalézat nové přesahy: dobře umístěné ticho (a další složky paraverbální komunikace: frázování, dikce, tón hlasu, rytmika apod.) dodává dříve řečenému nový význam. Ticha v transkriptech znázorňuji třemi tečkami případně komentářem, pokud měla nějaký nádech (např. „významné ticho“, „nejisté ticho“, „ticho, přemýšlí“).

⁸¹⁰ Úryvek ze zápisu v Deníku výzkumnice ze dne 14. 8. 2024.

⁸¹¹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 74.

⁸¹² KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 59.

7.2.7 Verbální komunikace

Zaužívaná slovní spojení a komentáře často obsahují podstatné informace, užití vulgarismů je jen málokdy vyloženo dílem náhody.⁸¹³ Někteří klienti nadužívali plevelná slůvka (pro respondentku 10 bylo typické „samozřejmě“ a „jistě“, pro respondentku 8 „no“, respondent 5 nešetřil „prostě jako“) či vulgarismy (respondent 4 skoro každou větu uzavíral slovy „to je v prdeli“, z kontextu vyplynulo, že tím vyjadřuje emoci smutku či frustraci). U sebe jsem při přepisu odhalila nadměrný počet „jakoby“ a „prostě“.

Je obvyklé, že pokud daný jedinec není zvyklý o konkrétním tématu hovořit, ale ani o něm přemýšlet v pojmech, zpravidla nemá relevantní slovní zásobu a pojmy pro to, aby vyjádřil odpovědi na kladené otázky. Když něco neznám v pojmové rovině, hůře se mi o tom přemýšlí, vše zůstává v rovině abstrakce, která je složitěji vysvětlitelná. Kvalita výpovědi je pak značně závislá na schopnosti slovně (nebo jinými výrazovými prostředky – gesty, kresbou, hudbou, tancem...) vyjádřit vnitřní obsahy konkrétního jedince. To, že někdo neumí něco vysvětlit nebo popsat, ještě zdaleka neznamena, že danou skutečnost neprožívá (nebo neprožil). Pro mě jako pro výzkumníka je pak ale těžké o oné skutečnosti referovat, když existuje málo způsobů, jak si ji předat. Omezenost v pojmech (například pojmenování emocí) může souviset s omezeným prožíváním (ztrácí se jemné nuance, zůstávají pouze obecné kategorie), ale nemusí to být pravidlem.

7.2.8 Neverbální a paraverbální komunikace

V některých rozhovorech bylo neverbálně řečeno stejně nebo více než slovy. Respondenti bohatě využívali neverbální i paraverbální komunikaci: gestikulovali, vydávali různé zvuky, vyjadřovali některé skutečnosti pouhým výrazem tváře, pomlkou, změnou dikce, zpomalením, či zaváháním. Respondentka 8, při dotazu, zda by jí vadilo, kdyby měla o 5 kilogramů více, nafoukla tváře a začala prdět pusou. Ilustrovala tím, že by jí to vadilo a že by vypadala jako „žába“. Respondentka 10 si při dotazu na spokojenost s vlastním tělem začala šťouchat do břicha a komentovat to: „Tady to mám...! (ukazuje si na oblast břicha) *Pneumatika*.“⁸¹⁴ Respondent 5 zase své vyprávění doprovázel významnými pomlkami, které měly sloužit k domyšlení sdělení: „Jinak má... jak bych to řekl... Má velice hezké tričko.“⁸¹⁵

⁸¹³ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 113.

⁸¹⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸¹⁵ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

7.2.9 Humor a smích

Častou reakcí na sex (téma sexu) je humor nebo úzkost. Humor je spojen s jistou mírou osvobození, úzkost souvisí s náročností zkrocení vlastních sexuálních tužeb.⁸¹⁶ S oběma emocemi jsem se v rozhovorech hojně setkávala, úzkosti se budu věnovat v kapitole (7.2.10 *Stud, strach, úzkost*). Nahrávky dialogů jsou ve většině případů protkané smíchem, který měl více různých důvodů: někdo se smál, protože řekl něco za účelem pobavit (*„Tak je mi to jasný, že opravdu nohy gazely nemám. (smích)“*⁸¹⁷), jindy byl smích využit pro odlehčení tématu (Na a otázku, zda se chce ještě pořád líbit: *„To víte, že jo. (smích, neironický)“*⁸¹⁸; *„Zuby mně začaly odcházet, rapidně, mám všechny vymlácené. Mám tady akorát dole 4 zuby, takže dostanu klapačky (smích)“*⁸¹⁹) či jako nástroj pro situační snížení napětí⁸²⁰ (*„No, tak sexualita v našem věku, to už moc nepřipadá v úvahu. (smích)“*⁸²¹). Někdy se stalo i to, že se respondent zasmál u tématu, které vůbec humorné nebylo, a využil ho jako copingový mechanismus,⁸²² například respondentka 10, která líčí svůj plán ukončení života v případě nouze: *„Ale já jsem si říkala teda, že kdybych byla opravdu vážně nemocná, tak si večer vezmu pět prášků na spaní, usnu a věc je vyřízená. (smích)“*⁸²³

Senioři někdy přicházeli s humornými historkami. Respondent například 1 vyprávěl, jak přišel o prostatu: *„K tomu se váže taková historka – chcete to slyšet, nebo né? Pozor, je to hrubý: Měl jsem starší kamarády, projektanty a architekty. Přišli za mnou na návštěvu do nemocnice. Stalo se, že mě jakási žilka kdesi, cosi se stalo, a mně chudák natekl jak bzeneckej vokurek. Víte, jak vypadá bzeneckej vokurek? Sestry, ty mně ho obkládaly, různě ledově, a jedna říká, pane – to už mně bylo šedesát – já bych to dál neobkládala, to není pro vás dobrý. No a do toho přišli na návštěvu hoši a já jsem měl znojemskej vokurek. Chudák tu košilku zvedal sám od sebe, protože tam byly taky takový šikovný holky... No a kamarád, když odcházel, říkal cestou kolem vrátnice nahlas tomu druhýmu kamarádovi: Tak takovej vocas jsem měl mít před 30 rokama, to bych těm babám ukázal, co je to sex. Byl to tehdejší hlavní městskej architekt. a to bylo vše. To byla historka o tom, jak jsem přišel o pohlaví.“*⁸²⁴ Respondent 5 zase líčil, jak vypadala jeho svatební noc: *„S mojí ženou jsme i před svatbou*

⁸¹⁶ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 173.

⁸¹⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁸¹⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸¹⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁸²⁰ DIONIGI a CANESTRARI, *The role of laughter in cognitive-behavioral therapy: Case studies*, 2018.

⁸²¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁸²² SWAMINATH, 'Joke's A Part': In defence of humour, 2006.

⁸²³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸²⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

měli pohlavní styk. To to je teď normální. Ale potom jsme měli svatbu. Byli jsme umístění do bytu jejího dědečka, starý pán, takový malinký, a on tam měl kuchyň, ve které bydlel, tam spával a měl tam takovou místnost, ve které byla dost nepříjemná zima, nikdy se tam netopilo, a byla tam strašná spousta komárů. a tam jsme my měli svatební noc. To by ještě nevadilo. K žádnému dotknutí tam ani nedošlo, prostě jsme spali jak dva turisté. Ale ten dědeček, protože ji měl rád, tak vždycky zakřičel: „Tak co, už spíte?“ Abych ji náhodou neublížil. (smích) No, komárů tam bylo šíleně, to bylo hrozné. Vlhko a fuj! Na svatební noc vzpomínám jako na něco nejhoršího v mém životě, to nemělo nic společného se svatební nocí: komáři, vlhko, dědeček... To by chtělo nafilmovat, tady tato svatební noc. (smích)“⁸²⁵

Respondentka 10 vzpomenula svou operaci ledvin: „I když jsem měla problémy nějaký, ale já jsem to většinou nebrala moc vážně. Až potom, když šlo do tuhého, tak jsem musela jít na tu operaci. Já na to nezapomenu, tu ledvinovou operaci mi dělal můj vzdálený příbuznej. Než jsem šla do té nemocnice, tak jsem šla ještě ke kadeřnici. (smích) Já jsem přišla do toho špitálu a on říká, proboha svatýho, ty musíš i na sál vypadat dobře! No, já jsem měla hlavičku krásně udělanou a operovali mně ledvinu. (smích) To byla legrace. Já jsem prostě měla zájem, abych vypadala dobře, profesorovi se to líbilo... V nemocnici z toho měli hroznou legraci. Šli se na mě podívat ještě z jiného oddělení, co mají za pacientku. (smích)“⁸²⁶

7.2.10 Stud, strach, úzkost

Téma sexuality a intimity s sebou nese krom libých pocitů i ty nelibé: poměrně obvyklý je stud, ale také strach či úzkost.⁸²⁷ To se projevilo i v rozhovorech v mnoha různých aspektech. Někdy se to dokonce stalo i na rovině jazykové, kdy se někteří respondenti vyhýbali přímému pojmenování, patrně kvůli studu nebo snaze sdělení zjemnit („*má velice hezké tričko*“⁸²⁸ (respondent 5, obdiv poprsí partnerky); „*příslušné oblasti*“⁸²⁹ (respondent 1, ženské genitálie); „*...ted' už se mě žádná žena nemusí bát.*“⁸³⁰ (respondent 5, vysvětlené erektilní dysfunkce); „*materiál krajiny pracovní pro rozmnožování*“⁸³¹ (respondent 1), „*já jsem... nějak jsem tady hledal něco své přítelkyni*“⁸³² (respondent 5, popis osahávání)), jindy

⁸²⁵ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁸²⁶ DOČKALOVÁ, Miloslava. Autorizovaný rozhovor: respondentka 10.

⁸²⁷ MOORE, *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 173.

⁸²⁸ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁸²⁹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁸³⁰ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

⁸³¹ DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 1, 2023.

⁸³² DOČKALOVÁ, Autorizovaný rozhovor: respondent 5, 2024.

souhlas rozhodla, že úkol dělat nebude, přestala mi brát telefony a ze situace udělala pozdvižení na celém patře. Při další osobní návštěvě zařízení jsem zjišťovala, co se stalo, respondentky jsem se ptala, zda chce sérii rozhovorů ukončit, ta však vyjádřila přání pokračovat. Zařízení jsem tedy navštívila ještě jednou, přičemž jsem chtěla na rozhovory navázat a také autorizovat vybrané části transkriptů z předchozích setkání, avšak respondentka během celé doby mého pobytu v zařízení tvrdě spala. Její nová spolubydlící se vyjádřila, že se domnívá, že spánek předstírá, protože se mi chce vyhnout.

Jiný příběh je manželka respondenta 9, (v textu figuruje jako respondentka 11) která si přála zapojit se do výzkumu. V deníkovém zápisu popisují vývoj situace: *„Mám smluvený rozhovor s respondentkou. Přijíždím s desetiminutovým zpožděním, zdržela mě doprava. Jdu si paní vyzvednout, ta se v předsíni s mužem obléká a vyráží ven. Prý že proto, že jsem nepřišla, tak jdou ven, čas na rozhovor bude jindy. Říkám, že jindy bohužel nemohu. Sedáme nad rozpis aktivit a hledáme možnosti. Dnes vynechali aktivitu, ale protože jsem měla zpoždění, už jsou oblečení a jdou ven. Respondentka se znovu důkladně dotazuje na parametry rozhovoru. Moc se jí nelíbí, že má být nahráván, zdráhá se také opustit manžela, protože když je sám, tak je zmatený a začíná ji hledat. Vysvětluji jí procesy autorizace a anonymizace, opakuji téma výzkumu. Zajímá se o to, kdy mám práci odevzdat. Domlouváme, že bychom se mohli potkat za hodinu, po procházce, nakonec jsou z toho hodiny dvě. Jelikož paní neví, jak to vyřešit s manželem, dospíváme k variantě, že zkusíme rozhovor nahrávat u nich na pokoji a uvidíme, jak to půjde. Hovoří o sobě, že je ostýchavá, pochybuje, že bude schopna odpovídat na otázky. Ujišťuji ji, že účast je dobrovolná, pokud to nebude cítit, nebudu ji nutit. Zkousím mezitím zajít za respondentkou 10, se kterou mám hovořit po večeri, ale na pokoji není. Od minule dokonce zmizela její spolubydlící, není ani na štítku pokoje, musím se zeptat, co se stalo. Mám skoro dvě hodiny času. Cítím mírnou frustraci, ale respektuji situaci a využiji čas na práci na počítači. Přicházím ve smluvený čas, respondentka se znovu doptává na téma rozhovoru. Upřesňuji. Ptá se po otázkách, chce si je přečíst. Předkládám jí seznam, s tím, že jde o otázky orientační, pouze určují směr hovoru. Prochází si první dvě strany, kroutí hlavou, zmiňuje, že o některých věcech nikdy nepřemýšlela. Že gender je tématem až posledních třiceti let, po roce 1989, a že se nikdy v životě nesetkala s homosexuály ani jinými genderovými identitami. o vztahu k sobě také nikdy neuvažovala. Z jejího projevu čtu určitý despekt, posměšek, jakýsi implicitní projev toho, že jsem oproti ní amatérka a můj výzkum pro ni nemá hodnotu. Vysvětluje, že má mnoho starostí s manželem, který je posledních několik let dezorientovaný, a také že musí*

*vyřizovat bohatou korespondenci s přáteli. Studentům prý v zásadě fandí, ale rozhovor realizovat nebude. Odcházím po půl hodině hovoru na jiné téma, které je pro mě osobně zajímavé, ale s výzkumem nemá nic společného. Loučíme se s tím, že se zase někdy rádi uvidíme.*⁸³⁹

Přestože má kdokoli právo změnit názor, někdy je těžké to přijmout, obzvlášť v momentě, kdy nastane situace, která mě jako výzkumnici negativně ovlivní (zrušení setkání, odmítnutí autorizace, čekání na respondenta, často zbytečné). V kontextu použitých metod je to logické: kdyby šlo o kvantitativní šetření, nespolečné jednotek respondentů výzkum zásadně neovlivní; u metody která pracuje s několika málo jedinci v delším časovém rámci je rozdíl markantní.

7.2.12 Vztah ke smrti

Ve stáří je čas na bilancování, hledání smyslu. Cílem je dosáhnout vnitřní integrity a přijmout svou konečnost.⁸⁴⁰ Fakt, že se senioři nachází v domově pro seniory, je nutí uvažovat o tom, že se nachází v závěrečné fázi života, která končí smrtí. Přiznání si této skutečnosti může přinést negativní emoce, apatii, deprese či ztrátu smyslu.⁸⁴¹ S některými respondenty jsem se tohoto tématu nedotkla, jiní jej měli potřebu sami přinést. Respondent 5 svou konečnost dává do kontextu s tím, že co se týče navazování vztahů, nelze otálet: *„Říkám, dobře, ale s tatínkem jsi chodila, bylo ti 20 let, měli jste dostatek času, a my už tady za chvíli umřeme a na co budeme čekat?“*⁸⁴². Respondentka 10 zmiňuje téma smrti až v druhé vlně rozhovorů v odstavci šesti měsíců, v prvním setkání na smrt ani nepomyslela: *„(...) Aby člověk neměl hluboký deprese a nepřemýšlel o smrti a tak dále. To se samozřejmě někdy stane. Jo, že si přemýšlím, ježíšmarjá, tobě bude dvaosmdesát let, jak tady ještě budeš dlouho strašit na tom světě a jak zemřeš? Tak to někdy takový myšlenky přijdou.“*⁸⁴³ Smrt zmínila i respondentka 8, ale ve zvláštním logice (zemře, protože její rodiče také zemřeli). Během poslední návštěvy a fotografování respondenti 5 a 6 u kávy zmínili, že jsou v domově „na dožití“. Respondent 4 svou konečnost nerefletoval, naopak se domníval, že je v domově nedopatřením, a je připraven vrátit se do svého bytu a do práce.

⁸³⁹ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 31.3.2025.

⁸⁴⁰ VAGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 299.

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 419.

⁸⁴² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁴³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

7.2.13 Volba oděvu

Jak se jednotliví respondenti oblékali na rozhovory se mnou a zda se v tomto kontextu objevil opakující se motiv, jsem průběžně mapovala v deníku výzkumnice. S odstupem bylo možné nalézt některé tendence. S ohledem na to, že senioři v domovech tráví čas převážně odpočinkem, a je to jejich nové domácí prostředí, jejich rejstřík oděvů je relativně omezený. Zpravidla chodí v pohodlném oděvu, který jim umožňuje pohyb i relaxaci. Navzdory tomu jsem však mezi setkáními vnímala určité posuny v oblékání a celkové péči o sebe. U mužů (zejména u respondenta 1) se oblékání postupně zlepšovalo: první (*„na sobě volné oprané triko se skvrnou na hrudi, dlouhý rukáv, tepláky, vzadu mu čouhají bílé trenýrky“*⁸⁴⁴) a poslední setkání (*„krom čistě košile, bekovky a brýlí má dnes i pletenou šedou vestu“*⁸⁴⁵) se významně lišilo. U žen se objevovala snaha udělat dobrý první dojem, tendence napříč setkáními byla spíše sestupná, například u respondentky 2: na první setkání se ozdobila (*„na hlavě má hezký ozdobný šátek, jako čelenku, je naličená“*⁸⁴⁶), na poslední už ne (*„oproti minule působí obyčejněji, není nijak zkrášlená“*⁸⁴⁷). Rozdíl byl patrný i u respondentky 10, která na první setkání přišla silně naličená, na další už se nelíčila, i úroveň oblékání šla dolů. Respondentka 10 svůj obecný přístup k oblékání popisuje takto: *„Tak si udělám hezky vlasy, což já dovedu, samozřejmě se trochu naličím a obleču se adekvátně k situaci. Ted' už je to trochu samozřejmě jiný. Tady chodím pořád v kalhotách. Ale když půjdu do divadla, tak se slušně obleču. Protože ono se všechno změní tím, že když člověk se dostane do takového zařízení a vidí to kolem sebe, tak už to není ono. To se nedá nic dělat. a ten můj věk už taký k tomu přispívá, že člověk už takový sebevědomí nemá.“*⁸⁴⁸

7.2.14 Místo rozhovoru, míra soukromí

Rozhovory byly realizovány na několika různých místech: ve společenské místnosti, reminiscenční místnosti, kosmetice, pokoji respondentky 10 a zahradě respondentky 3. To, zda jsme se při rozhovoru nacházeli v soukromém prostoru, do kterého nikdo nevstupuje či v pokoji, který je domovem respondentky, hrálo roli stejně tak, jako když do pokoje či místnosti (či zahrady) přicházely další osoby a narušovaly tok řeči (manžel, manželka, uklízečka, pečovatelka, zdravotní sestra, návštěva, spolubydlící apod.). Někdy bylo nutné místnost změnit v průběhu rozjetého rozhovoru (přišla návštěva, v místnosti začínal program

⁸⁴⁴ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 25. 5. 2023.

⁸⁴⁵ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 15. 6. 2023.

⁸⁴⁶ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 25. 5. 2023.

⁸⁴⁷ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 8. 6. 2023.

⁸⁴⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

pro seniory apod.), jindy bylo těžké vůbec najít místo, kde by se důvěrný rozhovor dal realizovat. Kdybych nezkoumala tak citlivé téma, pozvala bych respondenty například do blízké cukrárny, jak mi radila Barbora Baronová, nicméně řešit s nimi intimitu u kávy na veřejnosti mi přišlo ještě horší, než se příležitostně potýkat s narušením hovoru pečujícím personálem.

U důvěrného dialogu roli hraje téma a čas (zpravidla určuje klient), klidné prostředí (soukromí) a informace, jak bude s tím, co bylo řečeno, naloženo.⁸⁴⁹ Jeden z rozhovorů s respondentkou 10 jsme realizovaly v jejím pokoji za přítomnosti ležící spolubydlící. Respondentce se motala hlava, tak chtěla zůstat na lůžku, ale nepovažovala to za důvod zrušení rozhovoru. Zápis v deníku ilustruje posunutý vztah respondentky k soukromí: *„Během rozhovoru do pokoje vchází (několikrát) pečovatelky, které zajišťují péči spolubydlící. Nahlas mluví, houká tam alarm, jsme odděleni pouze plentou. Pak ještě přichází personál se svačinou (moučník). Nakonec do pokoje přijde syn spolubydlící, ten ale s matkou pobude ne déle než tři nebo čtyři minuty a odchází. Na tuto dobu svůj rozhovor přerušujeme, během návštěv pečovatelek však pokračujeme dál, přestože se respondentky ptám, zda nechce počkat. Je to pro mě nepochopitelné, že se všichni tváří, že je to v pohodě, a nechtějí přestat.“*⁸⁵⁰ V tou dobou celkem důvěrném dialogu se tyto vstupy projevíly následovně (zkrácený výňatek rozhovoru ilustruje množství rušivých podnětů, vše se odehrálo během asi 20 minut, rozhovor jsme přerušily až poté, co na návštěvu přišel syn spolubydlící, na podnět respondentky 10):

R10 (...) Když jsem zjistila, že na služební cestu jede s ženskou, tak jsem si říkala, tak já ho překvapím, že to všechno vím, náhodou zapomněl doma mobil a ona mu volala. (přichází pečovatelka, nese svačinu – kus buchty na talířku) Děkuju. Samozřejmě jsem se různý věci dozvěděla a pak jsem ho konfrontovala... On říká: klidně si jed', já tady mám ženských dost.

MD To muselo být těžké... (na pokoj přichází tým sester k vedlejší posteli za plentou, starají se o druhou paní, každou chvíli v místnosti zahouká alarm)

MD (pečovatelky řeší zdravotní stav paní vedle) No chvilku možná počkáme. Nemám na chvilku odejít?

PP Ne, ne, my si tady jenom zatáhnem.

⁸⁴⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 75.

⁸⁵⁰ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 24. 3. 2025.

MD *No, já tady mám další otázku. Počkáme, nebo jak to vidíte? (pečovatelky dál řeší hygienu vedle)*

R10 *Ne, klidně mluvte dál.*

MD *Kdybyste mohla změnit v minulosti něco na vztahu k sobě, co by to bylo?*

R10 *Víc sebevědomí. (zase houkání alarmu) Já jsem vždycky měla trochu mindráky, už jako mladá holka. Vůči mužům. Že jsem se cítila méněcenná. (...)*

MD *Já jsem se na to právě chtěla zeptat, z čeho to pramenilo.*

R10 *Určitě z dětství. a z mládí, protože moje maminka... já dostávala takový výprasky! (...)*

MD *Myslím, že jste minule zmiňovala, že vám maminka říkala, že máte být samostatná a že nepotřebujete, aby vás nějaký mužský živil (zase houká siréna, pečovatelky velmi nahlas mluví na paní vedle). To mi přišlo jako osvědčený názor.⁸⁵¹*

Otázky soukromí se vynořují i mimo přímý kontext sexuality, viz zkušenost se spolubydlením respondentky 10: „Samozřejmě to není jednoduché, tady být, protože nejsem zvyklá s někým spát na pokoji. Ta první, s kterou jsem bydlela, to byla veliká katastrofa, protože ona v noci vedla samomluvu, nahlas. To třeba ve dvě v noci do tří hodin, no tak já jsem řekla ředitelce, jestli mě tam nedá nikoho jinýho, že odcházím. Že to teda nevydržím, protože mám špatnou úroveň spánku, a to teda nešlo. Tak mi tam dali paní, která je totální ležák, nemluví, nic, je mi jí líto, že je v takovém stavu, ale pro mě to má výhody, že ona nemluví, v noci spí, takže já spím taky. Teda, беру prášky na spaní, to já musím.“⁸⁵² Svě o tom ví i respondent 5, který líčí zkušenost své přítelkyně: „Ono ještě navíc u té mé paní, jako nevím, jestli vám to říkala, ale má společníci, která je velice klidná, ale chrápe. To je to nejhorší, co může být. Já mám úplně ideálního partnera, on si ani nechrápe, on je potichu... Toho jsem se strašně bál.“⁸⁵³

7.2.15 Editace vlastní reality

Lhaní není totéž, co vyprávění trochu zkresleného příběhu, kterému sami věříme.⁸⁵⁴ Tato kapitola se původně jmenovala Lhaní a polopravdy. S jedním kolegou jsme si ale jednou pojmenovali ty, kteří jsou v úpravě životních skutečností nadprůměrně dobří, jako „editory vlastní reality“, což mi v důsledku přišlo jako příhodnější (eufemističtější) název. Lidé ve

⁸⁵¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸⁵² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁵³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁵⁴ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 77.

výzkumném rozhovoru nelžou víc, než by lhali v běžném životě. Jejich přístup pouze utváří aktuální sociální role, již projev přizpůsobují.⁸⁵⁵ Je pochopitelné, že budu o sexu jinak mluvit s partnerem/partnerkou, jinak s nejlepší kamarádkou/kamarádem, jinak s matkou nebo lékařem. Zajímavé je však to, že respondenti v rozhovorech lžou o něco méně (a jsou o něco více otevření) od momentu, kdy je rozhovor začne bavit.⁸⁵⁶ Unést se často nechají i ti nejrezervovanější.⁸⁵⁷ Rozpory ve výpovědích může z části způsobovat i tzv. hrozen rolí – soubor sociálních rolí jedince, které ve vztahu k tématu přeskakují. Zvenku působí výpověď zmatečně, při nalezení a rozklíčování jednotlivých rolí může být ale relativně snadno čitelná.⁸⁵⁸

Některé odpovědi mohou být přinejmenším podezřelé a jako výzkumnice jsem si nebyla jistá, jak s nimi narazit. Například s tímto tvrzením respondentky 10: *„Víte, já jsem menopauzu měla v šedesáti devíti až. Pořád předtím jsem fungovala, a dokonce asi v padesáti devíti jsem otěhotněla. (smích) Ta moje doktorka říká, prosím tě, nekecej, že seš těhotná. Já povídám, já vím, že jsem těhotná! To poznám. Bleju! No a skutečně jsem byla těhotná. Tak jsem si to nechala vzít, samozřejmě.“*⁸⁵⁹ Pokud se rozpory ve výpovědích opakují napříč sesbíranými rozhovory, je snazší je analyzovat.⁸⁶⁰ Dobrým příkladem jsou výpovědi respondentky 10, která uvedla přibližně čtyři až pět verzí toho, kdy se s ní rozešel poslední partner a jak skončila jejich koupě bytu u moře (výpovědi se neshodují v tom, zda byt koupil pouze on, anebo jej koupili napůl a on jí dodnes dluží). Na rozpor proti sobě jdoucích tendencí (říct vše/udržet si hranice) reagují někteří respondenti tzv. skrytými sděleními: řeknou něco, aniž by to řekli – ironií, parabolou, moudrem, dvojznačností či nepřímou řečí.⁸⁶¹ Tím se vyznačovala respondentka 6, což dobře ilustruje tento výrok: *„No, tak sexualita v našem věku, to už moc nepřipadá v úvahu. (smích) (...) Dokonce jsem četla článek v nějakém časopisu, že lidé, kteří už jsou staří a už ten sex tak nefunguje, tak že by se měli dotýkat, hladit, mazlit a tak dále, aby prostě ten kontakt mezi nimi byl. Je to pravda.“*⁸⁶² Zobecnění nebo mluvení o názoru druhých může ve skutečnosti ilustrovat vlastní názory. Zda jde o vědomou či podvědomou tendenci je velmi individuální.⁸⁶³ V rozhovorech často

⁸⁵⁵ Tamtéž, s. 79.

⁸⁵⁶ Tamtéž, s. 77.

⁸⁵⁷ Tamtéž, s. 79.

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 114.

⁸⁵⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸⁶⁰ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 116.

⁸⁶¹ Tamtéž, s. 80.

⁸⁶² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6*, 2024.

⁸⁶³ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 80-81.

šlo o zachycení nějakého principu, jak se něco dělá, něco nějak funguje nebo je patřičné či nepatřičné. Někdy to souviselo se stereotypními představami. Rozhovor je vždy ovlivněn tím, čím se zabývá: když se řeší důvěra a citlivá témata, respondenti mohou mít tendenci lhát nebo zjemňovat některé skutečnosti.⁸⁶⁴ Téma intimity a sexuality je silně spojeno s důvěrou ve výzkumníka. Důvěra se zpravidla nestane, důvěra se buduje v čase. Je logické, že člověk chvíli otálí, než se s něčím velmi osobním svěří člověku, kterého nezná (a prakticky nemá moc šanci poznat). Opačný přístup je zpravidla známkou nerozvážnosti či velké odvahy – tak jako tak je to risk. Roli může sehrát i osobní sympatie, jakési ztotožnění, které může sbližování nutné ke sdílení citlivého podstatně akcelarovat. U seniorů může jít také o strategii toho, že už „není co ztratit“ – většina z nich už svůj příběh o sexualitě nikomu neodvypráví.

7.2.16 Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování

Zejména starší lidé v rolích respondentů očekávají neformalizované jednání a přátelství s výzkumníkem.⁸⁶⁵ Jak jsem zmiňovala v kapitole 5.2 *Kontexty*, dnešní senioři obvykle vnímají svět prizmatem doby, ve které prožili většinu svého produktivního věku. To se týká i skutečností spojených se sexuálním chováním, genderovou stereotypií a některými zvyky, které jsou pro sociální bublinu mé generace (nebo alespoň pro ty, kteří jsou políbeni feminismem) takřka nepřípustné. Ilustrací zmíněného je komentář respondenta 1, který se nejprve rozhovořil o tangách, která nosí ošetřovatelky, a následně začal komentovat mě: „*To je první věc, po které se dívám. Prcinka a příliš slušné prostory. (...) Těšil jsem se na vaše, a vy přijdete jak na pohřeb. (...) No, že když vás vidím, tak říkám, tak má, nestyd'te se, má trojky nebo dvojky? To spíš budou trojky. a ted'ka nosí to tlko proč? Protože jsou takový, co nepotřebujou tlka a zhluboka se nadechujou a říkaj si v duchu, když jsou s klukem: "To čumíš, co, ty vole, to je materiál! Já ti ho půjčím do ruk na hraní, ale musíš předvádět, jak seš nežnej, jemnej, a že nepoužíváš jenom ruce."* Tak.“⁸⁶⁶

Součástí předposlední návštěvy v domově byl následující incident, zapsaný do deníku výzkumnice: „*Během autorizace rozhovoru s respondentem 5 jsme se dohodli na administraci kreseb: Mapy slasti a Kresbě intenzivního sexuálního zážitku. Vše proběhlo v příjemné atmosféře, došlo k uzavírání rozhovoru. Situace vyústila v rozloučení objetím, které mi v danou chvíli nepřišlo nerelevantní (senioři jsou v domovech zvyklí na dotyky od*

⁸⁶⁴ Tamtéž, s. 76.

⁸⁶⁵ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*, 2013, s. 110.

⁸⁶⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

*personálu, které nemají sexuální charakter, ale dodávají klientům pocit, že jsou stále důležití a že se s nimi počítá). Při další návštěvě domova mě respondent zastihl na chodbě domova. Byl nadšený, že mě vidí, ptal se, jestli můžu jít s ním. Nespěchala jsem, šli jsme tedy k němu do pokoje. Myslela jsem, že mi chce ještě něco doplnit k výzkumu (např. ukázat fotky, o kterých jsme se v minulosti bavili). Už cestou mě chytl pod paží (to jsem považovala za nezávadnou věc – někteří senioři mají ve zvyku opřít se, občas bojují se stabilitou). V pokoji mi pak začal dávat artefakty z cest, dokonce mi na ně připravil tašku, ve které jsem si je měla odnést. Pomalu jsem začínala vnímat zvláštnost situace. Respondent mě bral za ruku, horlivě hovořil, snažil se mi vnutit svoje telefonní číslo (na jediné vizitce, kterou měl, a kde bylo zapsáno i jeho datum narození) a po tom, co zmínil, že na mě musí pořád myslet, mi položil do dlaně krabičku s nápisem I LOVE YOU. Byl v ní kmitající brouk (suvenýr). Měl také tendenci mě líbat na tvář a tisknout. Tomu jsem se aktivně bránila. Trval také na tom, abych si s ním tykala, což si také nevybíravě vynucoval (když jsem mu dala vykala, neustále to komentoval). Všechny dary jsem s díky odmítla, vymezila se vůči jeho přízni, rozloučila se a urychleně opustila místnost. Měla jsem v domově strávit ještě nějaký čas ale jelikož respondentka 10 spala (předstírala že spí?) a já se cítila mírně otřesena tím, co jsem právě zažila, rozhodla jsem se odjet domů.“⁸⁶⁷ Na příští návštěvě domova jsme měli fotografovat společně s respondentkou 6. Respondentovi 5 jsem před tím soukromě vysvětlila, že si nepřeji, aby se mě dotýkal, že to není v pořádku a nepřijde mi to vhodné ani vůči jeho partnerce. Zdálo se, že toto vzal v potaz, nicméně cestou z fotografování s jeho partnerkou, respondentkou 6, mě za jejími zády plácnul po zadku. Bylo to nepříjemné, opět šlo o převzetí moci respondentem, jak píšu v kapitole 7.2.1 *Moc a hierarchie*. Okomentovala jsem to tak, že to absolutně není vhodné, rozloučila se s respondentkou 6 a odjela z domova.*

Při výzkumu sexuality a intimity je nutné být na podobné situace připravena. To však neznamená, že mě nastalá událost nezaskočila – během dvou let výzkumu se nic podobného nestalo. Do chování respondenta 5 se patrně promítá celoživotní nastavení (dobová normalizace sexuálního „harašení“, románky v zaměstnání, přetrvávající sexuální aktivita apod.). Na mou zpětnou vazbu prakticky nereagoval, přes svůj filtr vnímání reality své chování nebyl schopen vnímat jako nepatřičné.

⁸⁶⁷ Úryvek z deníku respondentky ze dne 28. 4. 2025.

7.2.17 Konce a začátky rozhovorů

Okamžiky před ponořením se do baterie otázek a po následném vynoření mají trochu jiný charakter než zbytek rozhovoru. Mají v sobě neformálnost, uvolněnost, rychlý rozhovor před startem a vydechnutí v závěru, po absolvování série náročných otázek. Když to bylo možné, konce rozhovorů jsem nahrávala. Někdy jsem znovu spustila rekordér. Někdy však rozhovor dobíhal během loučení, při otvírání a zavírání dveří, balení, rozběhl se z ničeho, nebylo tedy možné ho uchovat jinak než v paměti. V uvolněné atmosféře po rozhovorech příležitostně padaly poměrně zajímavé informace a otázky, docházelo k neformálnímu sbližování. Respondenta 5 zajímala masturbace žen a využití výzkumu:

R5 *Když děláte takový výzkum, masturbují ve větším měřítku ženy?*

MD *Já toho ještě tolik nevím.*

R5 *Nemyslel jsem tady. Obecně.*

MD *Vlastně si myslím, že...*

R5 *Že to je spíš záležitost mužů? No ne, řekl jsem to proto, existuje takový průměr: v jednom filmu, bylo řečeno: který chlap říká, že v mládí neonanoval, tak onanuje ještě teď. No, tak proto jsem se na to ptal.*

MD *No jasně, já si myslím, že to je běžná záležitost a že je to asi i do nějaké míry zdravé.*

R5 *Ono to asi bude zdravé, no, uvolní se to samozřejmě. Kolik vám je let?*

MD *Třicet.*

R5 *Třicet! Krásný věk. Tak už víte, co je to sex?*

MD *Už jsem o tom slyšela. (smích)*

R5 *Četla jste o tom? (smích)*

MD *Četla jsem o tom. (smích)*

R5 *Správně.*

MD *Samozřejmě jsem se věnovala i praktickému výzkumu.*

R5 *Samozřejmě, to by bylo taky proti přírodě, kdyby se hezké děvče nevěnovalo sexu.*

MD *Hlavně by bylo potom těžké o tom dělat výzkum.*

R5 *No jasně, musíte vědět, o čem řeč a co se máte ptát.*⁸⁶⁸

Respondentka 10 se v závěru jednoho setkání také doptávala, poté co jsem rozhovor začala uzavírat, a zajímala se o to, jak to mají ostatní s otevřeností k otázkám:

MD *Děkuji mockrát, opravdu si cením vaší otevřenosti. Není to běžný a mě to velmi pomůže ve výzkumu. Kolikrát se stane, že z někoho tahám rozumy na pěti setkáních a k ničemu se nedostaneme.*

R10 *Jakože se stydí nebo nechce o tom mluvit, jo?*

MD *Já to samozřejmě respektuji, na druhou stranu spousta lidí to třeba nemá komu říct.*

R10 *To je asi horší, když je to muž k ženě než o tom povídat než žena k ženě, si myslím.*

MD *Hrozně záleží na charakteru. Někdy se žena víc ostýchá, protože... Ale je to různý.*

R2 *Máte pravdu, že k určitému mužskému bych byla stejně otevřená jako k vám.*⁸⁶⁹

V jednom okamžiku došlo k prohození obvyklé role: zpravidla to byli respondenti, kteří chtěli rozhovor ukončovat (kvůli obědu, večeri, náročnosti tématu apod.) a já byla ta, která hlídá čas a táže se, jestli je to v pořádku a zda je možné ještě pokračovat. V případě respondenta 5 došlo k následujícímu obratu:

R5 *Jé! Už máte hodinu za sebou! Jestli vám to nevadí?*

MD *Mě to rozhodně nevadí. Jsme se tak rozjeli... Jestli vás to baví, můžeme pokračovat.*

R5 *Jsme uhodili hřebíček na hlavičku. Baví, baví. Vy jste sympatická, tak mě to baví.*⁸⁷⁰

7.2.18 Alternativní výzkumné metody

Respondenti paradoxně mnoho kreativity ve spolupráci neprokázali. Vysledovala jsem, že pokud, tak volí spíše pasivnější způsoby spolupráce: méně jim vadilo poskytovat rozhovor (odpovídat na otázky), než aktivně něco kreslit (Mapa slasti), pokud přistoupili na koncept fotografování, méně jim vadilo být fotografován než sám fotografovat (photovoice). Vykládám si to dvěma možnými způsoby: buďto obecně projevují pasivitu, protože je v nich v domovech pěstována (jsou „klienty“ služby, jsou obsluhováni, zvykli si být příjemci péče), nebo tato generace postrádá proaktivnost a tvořivost (může taky souviset s profesí – žádný z tázaných klientů neměl vyloženě kreativní zaměstnání). Zajímavé je, že jediná klientka,

⁸⁶⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁶⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁷⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

která se uvolila realizovat kulturní sondu, byla respondentka 10 (sice nenaplnila základní požadavek fotografií – tedy aby na ní nebyly lidské tváře – každá jedna fotka byla plná obličejů klientů, takže nebylo možné ji použít z důvodu zachování anonymity). Buďto proto, že jako jediná z tázaných v životě podnikala a svůj život tak měla v rukou o něco aktivněji, roli mohl ale sehrát i způsob oslovení, které bylo z mé strany sugestibilnější než u jiných klientů, kterým jsem tento experimentální přístup pouze nabídla (u klientky jsem zcela záměrně zahrála na její potřebu elitnosti: „*Vy jste jezdila po světě, tak určitě znáte takový foťáky. Tenhle je dokonce z Japonska! Minolta. Fotila jste s tím někdy? (...) Tak to s tím určitě ještě umíte! Tady se to mačká... (...)*!“⁸⁷¹).

Neochotu spolupracovat si vykládám dvěma způsoby: buďto měli klienti strach (nenaplní zadání, zobrazí něco, co je může příliš odhalit apod.) nebo měli pocit, že by je to stálo moc energie (ty věci je prostě nezajímají a nechce se jim vyvíjet aktivitu navíc). První variantu nespolečné, zejména u kresby, jsem ještě později na základě zkušenosti rozšířila o hypotézu strachu z velkého formátu: klientce jsem donesla psací potřeby a skicák ve formátu A3 – aby se nemusela omezovat. Počítala jsem také s tím, že jako seniorka může mít potíže se zrakem, jemnou motorikou, takže bude pohodlnější nemuset se vejít do malého formátu. Po negativní zkušenosti s touto velikostí jsem dalším respondentům předkládala už jen formát A4.

7.2.19 Dialog versus monolog

Některé z rozhovorů byly silně jednostranné, monologické, a přestože jsem se snažila nalézt společnou řeč, moc se to nedařilo. Jiné rozhovory (respondentka 2, respondentka 3, respondent 5) byly skutečnými dialogy. Literatura hovoří o tom, že rozhovor by měl držet směr, ale také dávat prostor jít do hloubky, něco dořít; respondent se částečně dostává do hlavní role.⁸⁷² To se bohužel (krom té hlavní role) ne vždy zcela vydařilo. Někdy jsme se dostali do momentu, který jsem si interně nazvala jako *Syndrom pohádky o perníkové chaloupce*⁸⁷³. Na konkrétně mířenou otázku uvedli zcela nerelevantní odpověď, případně dobře začali, ale velmi rychle stočili řeč jinam, nebo se zdálo, že mě vůbec neposlouchají:

⁸⁷¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁷² KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 57.

⁸⁷³ V pohádce Boženy Němcové pronásleduje dědek děti. Žena na líném poli dětem získává čas tím, že na opakované otázky, kam děti běžely, odpovídá pracovním postupem pletí lnu: „*Pleju len. (...) Až vypleju a uzraje, budeme trhat. (...) Až vytrháme, budeme drhnout semeno a pak len močit. (...)*“; totéž se dělo u některých respondentů, kteří odpovídali na otázky naprosto nesouvisejícím způsobem.

toto bylo typické pro respondenty 7 a 9, u kterých mohla sehrát roli progredující nemoc. Objevila se ale také u respondentky 10:

MD *Takže budete zase na cestách brzo?*

R10 *Ježišmarja, jsem tam dala tak příšernou fotku, ty fotky na pasy jsou stejně příšerný.⁸⁷⁴*

Respondenti si někdy o interakci i zpětnou vazbu více či méně otevřeně řeknou,⁸⁷⁵ dost často začnou klást otázky, což je samo o sobě příznakem přechodu k neformálnosti.⁸⁷⁶ Tento moment zpětné vazby se objevil u více respondentů, někdy měl charakter potřeby ujištění. Patrný je u respondenta 5 (*„A to máte pro nějaký výzkum?“⁸⁷⁷*), respondentky 3 (*„A potom – mám ti říkat úplně všechno? (smích)“⁸⁷⁸*) a 10 (*„Jste vdaná? Vypadáte svobodně.“⁸⁷⁹*; *„Kolik vám je let? a vy teď ještě studujete nebo pracujete?“⁸⁸⁰*). U respondenta 1 šlo místy až o nevhodnou interakci (*„Chcete to slyšet, nebo né?“*; *„Jo, tak pozor, budu hrubej. Sexualita, tomu se říká šukačka. Jste vdaná? Nejste. Kolik máte hochů za sebou? (...) a byli znalí věci sexu, anebo jste je musela zaučovat?“*; *„Určitá záležitost ve věci této je zabavit ženu, pak je další, pozor: nosíte tanga, anebo kalhotky?“⁸⁸¹*). Někdy to značilo, že se respondent ztratil: *„No a proč to teď říkám, vy jste se na něco ptala?“⁸⁸²* V celé řadě případů šlo o okamžik zahájení či ukončení rozhovoru (o tom více v kapitole 7.2.17 *Konce a začátky rozhovorů*).

7.2.20 Nedorozumění

K nepochopení v rozhovorech docházelo v různých kontextech, příčiny se také lišily. Jedním důvodem byla nedoslýchavost – bariéru jsem snadno upravila zopakováním otázky pomaleji a hlasitěji. Jindy se jednalo o špatnou či málo srozumitelnou formulaci otázky z mé strany: *„Teď nevím, co přesně co máte na mysli.“⁸⁸³* (respondentka 10), *„Nerozumím otázce.“⁸⁸⁴* (respondent 5). Nedorozumění příležitostně vznikala volbou slov, která respondenti neznali: *„Přeložte mi to slovo penetrace...“⁸⁸⁵* (respondent 5), Respondent 7 se ptal na to, co je to

⁸⁷⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸⁷⁵ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 63.

⁸⁷⁶ PAVLÁSEK a NOSKOVÁ, *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentiniami bádání v terénu*, 2013, s. 110.

⁸⁷⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁷⁸ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁸⁷⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁸⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸⁸¹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 1*, 2023.

⁸⁸² Tamtéž.

⁸⁸³ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁸⁸⁴ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondent 5*, 2024.

⁸⁸⁵ Tamtéž.

„*industrál*“ (bavili jsme se o jeho práci ve fabrice, několik situací nepochopení nastalo i v otázce „*genderová identita*“ (neznalost, vyslovováno jako „*žánrová*“, „*generovaná*“ apod.). Ale došlo i k několika zmatkům, které pramenily z generačního rozdílu a vytržení z kontextu, například v dialogu s respondentkou 2 ve společenské místnosti:

R2 *To je nový, co tamhle na mě hledí?*

MD *Nene, to tu je od začátku.*

R2 *Já se ptám, jestli ten pán je nový.*

MD *...jako Oldřich?*

R2 *Oldřich Nový.*

MD *To se přiznám, že nevím. Já ho znám jako staršího trošku.*

R2 *No a naproti němu je Suchý.*

MD *Aha! Vidíte, to je možný!⁸⁸⁶*

Když respondentka 10 v jednom rozhovoru uvedla: „*Sestřičky mají různé role tady, aby se s námi bavili, nebo aby připravili program, třeba dneska dopoledne tam hrál na kytaru jeden bratr, takže to je jako fajn, ale to není to, co by mě stoprocentně uspokojovalo. Je to takový život penzistky. Tak bych to klasifikovala. (smích) Je to málo. Ale já už stejně brzy odejdu...*“⁸⁸⁷, na okamžik jsem se zarazila, protože jsem to pochopila tak, že mluví o smrti a začala jsem se připravovat na otevřený dialog o umírání. Ona místo toho mluvila o odchodu z domova do zrekonstruovaného bytu u syna. Měla jsem štěstí, že jsem se zeptala pouze rekapitulací věty, nikoli parafrází („*Brzo odejdete?*“).

7.3 Výzkumnice versus respondent

V této kapitole se budu věnovat rozboru jednotlivých situací, které se vynořily z interakce mezi mnou a respondenty. Většinu případových studií dávám do kontextu se sebou, vlastním vnímáním a prožíváním situace. Inspiruji se principy praktického i uměleckého výzkumu a věnuji se sebereflexi (ta se skládá ze znalosti sebe sama, sebepoznání ve vztazích, vnitřního dialogu, reflexe svého těla a sdílené sebereflexe⁸⁸⁸).

⁸⁸⁶ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2*, 2023.

⁸⁸⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

⁸⁸⁸ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023.

7.3.1 Stereotyp laskavých prarodičů

Stereotyp, se kterým jsem měla v průběhu výzkumu největší problém, protože je ve mně silně zakořeněn, je představa, že všichni staří lidé jsou více či méně hodní a laskaví lidé. Tato deformace reality pravděpodobně vychází z dobré zkušenosti s hodnými prarodiči, kteří byli dlouhou dobu jediní skutečně staří lidé, se kterými jsem se stýkala na pravidelné bázi. Moje mysl jako by opomíjela dospělost každého z nich, jejich přešlapy a podivné charakterové rysy, a viděla pouze šediny, přívětivost, moudrost a zájem. Je ale důležité si připomínat, že ve stáří všichni sklídíme plody svého předchozího života. Nemůžeme čekat zázraky od celoživotně povrchních a konzumních lidí. Moudrost je práce, růst, dialog.⁸⁸⁹ a také že k vnoučeti se starý člověk (prarodič) chová jinak, než k cizímu člověku.

S tímto stereotypem, který jsem vědomě pojmenovala až v průběhu výzkumu, jsem vstupovala do zařízení. Připravil mi mnoho chvil frustrace a zklamání. Plně jsem si tuto chybu úsudku uvědomila až v druhé části výzkumu: v komunikaci s respondentem 4 (který se v některých svých výpovědích ukázal jako nečekaně bezcitný), respondentem 7 (který mou přítomnost ignoroval a pouze mě použil jako zpovědnici krutosti na něm napáchané) a respondentkou 10 (která se projevila jako osoba nerespektující hodnotu mého času). Byť jde o zvnitřněný postoj vyznačující se naivitou, přesto bylo velmi těžké ho překonat. V momentě, kdy jsem však jeho existenci připustila, silné pocity viny na mé straně (pocit nezvládnutí situace, neustálé hledání chyb, co jsem měla/mohla udělat jinak/lépe) se přesunuly do prostoru mezi: odpovědnost za to, co se odehrálo, jsem už nenesla pouze já, ale oba aktéři dialogu.

7.3.2 Efekt mnoholicného lektvaru

Odborná literatura hovoří o tzv. chameleon efektu, který spočívá v nevědomém zrcadlení postojů, gest a chování komunikačních partnerů, což posiluje vztah mezi nimi.⁸⁹⁰ Tento princip lze v polostrukturovaném rozhovoru posílit za účelem přiblížení k respondentovi a rychlejšímu navození důvěry.

V rozhovorech jsem šla daleko za chameleon efekt a vědomě používala všechny své dostupné znalosti, abych našla s respondenty stejnou řeč. Od znalosti tkanin a brokátů, přes velikosti závitů a závitníků, vlastnosti kovových i čalounických materiálů až po dobové

⁸⁸⁹ HAVRÁNKOVÁ, *Sebevražednost seniorů*, 2021, s. 38.

⁸⁹⁰ LAKIN et al., *The Chameleon Effect as Social Glue: Evidence for the Evolutionary Significance of Nonconscious Mimicry*, 2003.

realie a konkrétní místa. Často se to prolínalo s testováním kompetencí ze strany respondentů (viz kapitola 7.2.4 *Testování kompetencí*). Tento jev aktivního hledání společných témat jsem si interně pojmenovala jako „efekt mnoholičného lektvaru“: imaginární lektvar se objevuje v knižním světě Harryho Pottera, kdy je možné se proměnit v jinou osobu, přidá-li se do lektvaru nějaká její část (např. vlas). Jde o transformaci čistě vizuální, v mém případě však šlo o pomyslnou proměnu mentální. V některých situacích užití tohoto principu pomohlo (respondentům často chvíli trvalo, než překročili své stereotypy související s věkem a pohlavím (o tom více v kapitole 7.3.4 *Vzhled, věk, pohlaví a další charakteristiky*), urychlilo to sbližování a navodilo pocit tematické blízkosti.

7.3.3 Emoce, tělo

Krom vedení deníku jsem následovala principy praktického výzkumu, který vyzývá ke sledování toho, jak reaguje naše tělo (zívání, tenze, vrtění se, bolest hlavy apod.), protože je to důležitý zdroj informací o kvalitě dialogu.⁸⁹¹ Prohloubená reflexe by se měla vztahovat i na sledování tělesných reakcí ve vztahu k vnitřní řeči.⁸⁹² Uvědomila jsem si, že do terénu jezdím sbírat data s určitým napětím. To pramenilo patrně z toho, že nikdy nebylo jasné, jak konkrétní návštěva dopadne: kontakty s klienty byly poměrně náročné (viz kapitola 7.2.1 *Moc a hierarchie*, 7.2.4 *Testování kompetencí*, 7.2.11 *Změny nálad a názorů* apod.), roli hrál mimo jiné i věkový rozdíl a citlivost tématu.

Protože je tělesná zkušenost individuální a nepřenosná do momentu, kdy o ní napíšeme a sdělíme tak svůj vjem s druhými,⁸⁹³ rozhodla jsem se ji v této kapitole stručně popsat. V závěrečné fázi výzkumu jsem došla do fáze, kdy moje pocity frustrace postupně vystřídala zlost. Stalo se to tehdy, když jsem několik návštěv domova proseděla v návštěvní místnosti a hodiny čekala na smlouvané rozhovory, které nakonec neproběhly, ale zrušeny nebyly (musela jsem respondentce volat a hledat ji, nedala mi vědět, a pak mě pouze odbyla, že mám jet domů). Moore ve své knize píše, že je zlost důležitá: dává nám informaci o tom, kde je chyba. Je podstatné ji vnímat a sledovat, potlačením se pouze dostaneme do defenzivy.⁸⁹⁴ Nejprve jsem se snažila se zlostí bojovat, nakonec jsem však respondentku 10 konfrontovala s tím, že její čas je stejně vzácný jako ten můj, což vedlo k relativnímu (byť ne úplnému) řešení situace. V deníku k tomuto uvádím: „*Může být výzkumník naštvaný?*“

⁸⁹¹ HORNOVÁ, *Praktický výzkum*, 2023.

⁸⁹² Tamtéž.

⁸⁹³ HAUER, *S/krze postmoderní teorie*, 2002, s. 188.

⁸⁹⁴ MOORE, *Knihy o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*, 1998, s. 229.

*Nebo dotčený? Představte si, že další hodinu čekáte na rozhovor, pak ještě půl hodinu, pak už nevíte a voláte, jak to tedy vypadá a dotyčná vám ležérně sdělí, že je venku s rodinou a že rozhovor se ruší. To už se stalo podruhé. Po dnešku si připadám strašně. Úplně zbytečná cesta tam a zase zpátky a víc než tři hodiny čekání, které k ničemu nevedlo. Jasně, v domově běží čas jinak. Jasně, citlivě, ochotně, jasně, netlačit, jasně, dobrovolně... Možná existuje důvod, proč je výzkumů o sexualitě seniorů málo. Anebo jsem jenom opravdu špatný výzkumník. Viním se z toho, že do toho možná vkládám málo energie, nebo zase naopak moc, nebo jsem od přírody nesympatická, nebo – kdo ví? Nebo je to prostě přirozená reakce na předložené téma. Možná, že kdyby reakce byla jiná, téma bylo jiné, byla by celá situace jiná. Zcela jistě.*⁸⁹⁵

7.3.4 Vzhled, věk, pohlaví a další charakteristiky

Některým respondentům záleží víc na tom, kdo je výzkumník než na výzkumu samotném. Proto je důležité mít na paměti, že hraje roli to, jaký jako výzkumníci uděláme dojem.⁸⁹⁶ Feministický výzkum vychází z toho, že výzkumník má vždycky vliv na průběh výzkumu, jeho interpretaci a výsledky. Roli hraje i kulturní kontext (kapitola 5.2.1 *Kulturní kontext*).⁸⁹⁷ Pro sebe jsem si vymezila několik dimenzí vlivu: (ne)vědomou, (ne)záměrnou a (ne)ovlivnitelnou. Na těchto osách se nyní pokusím popsat několik faktorů týkající se mé osoby v roli výzkumnice.

V prvé řadě je nutné zmínit pohlaví: narodila jsem se a identifikuji se jako žena. Jde o vědomý a neovlivnitelný aspekt. Jinak by respondenti reagovali na výzkumníky-muže. Moje pozice byla v tomto směru výhodou i nevýhodou: u žen docházelo k určité míře napojení díky stejnosti pohlaví, muži většinou reagovali na přítomnost ženy pozitivně, ale spíše ve smyslu mladého sexuálního objektu (kapitola 7.2.16 *Přátelství s výzkumníci, nevhodné chování*), jako člověka mě začali vnímat až poté, co jsem prokázala nějakou znalost v jejich oboru (kapitola 7.2.4 *Testování kompetencí*). I když už jsem třeba obstála v kompetencích, škatulka sexuální projekce obvykle nikdy zcela nevymizela. Věk je též vědomý a neovlivnitelný aspekt. V průběhu výzkumu jsem překročila hranici třicítky, byla jsem tedy o více než polovinu mladší než každý z respondentů. V některých případech šlo skoro o dvě třetiny. To se opět projevilo testováním kompetencí a soustředěním se na aspekt mládí jako něčeho vzrušujícího. Další složkou mé identity je vzhled: jde o vědomý aspekt,

⁸⁹⁵ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 31.3.2025.

⁸⁹⁶ MIŠOVIČ, Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor, 2019, s. 109.

⁸⁹⁷ HORNOVÁ, Lucie. Praktický výzkum.

který je současně ovlivnitelný i neovlivnitelný. Ovlivním to, co si na sebe obléknu, ale už tolik neovlivním to, jak vypadám po fyzické stránce (z dlouhodobého hlediska jsem asi schopna ovlivnit i to, ale to není předmětem této práce). V kontextu vzhledu jsem si zaznamenávala jednotlivé outfity, které jsem do domova nosila. Krom toho, že šlo o estetizační motiv, měl i některé prvky performance. Osvědčily se mi slavnostnější šaty, reagovaly na ně lépe ženy i muži. Naopak ve dnech, kdy jsem měla kalhoty nebo sportovnější oblečení, byla komunikace s respondenty náročnější. Roli pochopitelně mohla sehrát i má celková nálada (kalhoty mohou mít tendenci obléci ve dnech, kdy se cítím méně sebejistá/je horší/chladnější počasí apod.). Pro ilustraci, v deníku se stran oblečení napříč výzkumem objevilo: „*Kárované kalhoty, zelený svetr.*“ (25. 5. 2023); „*Modré šaty s bílými puntíky v pin-up stylu, černé punčocháče.*“ (8. 6. 2023); „*Červené volné šaty se stříbrnými puntíky, v pase stažené šňůrkou, bez rukávů.*“ (15. 6. 2023); „*Tmavozelený letní overal s tenkými ramínky.*“ (14. 8. 2024); „*Černé šaty s drobnými červenými a bílými květy s výstřihem do V; je strašné horko, nemám spodní prádlo, ale není to vidět.*“ (29. 8. 2024); „*Červené vintage šaty s bílými puntíky, vlasy sčesané nahoru, korálky v červené barvě.*“ (6. 9. 2024); „*Růžové lněné šaty bez rukávů, bílé KAVE tenisky s růžovou špičkou.*“ (6. 8. 2024); „*Tmavé volné rifle, černé triko s krátkým rukávem.*“ (17. 3. 2025); „*Volné tmavé džíný, pruhované volné námořnické triko, světlou mikinu s ovečkou, červené boty.*“ (31. 3. 2025).⁸⁹⁸

Po opakovaném neúspěchu několika posledních návštěv (2025) a hledání důvodů, proč se mi nedaří, jsem v deníku zahlédla určitý vzorec vázaný právě na oděv, proto jsem se rozhodla další návštěvu pojmout více jako happening: „*Frustrovaná z minulé neúspěšné návštěvy jsem se rozhodla, že se na dnešní návštěvu obleču jinak, než jsem šla z práce, a pokud se nic nezmění, tak už opravdu nevím, co dělám špatně. Místo volných riflí a černého trika jsem se oblékla do šedých šatů s jemným vzorem, které jsem doplnila černými punčochami, lakýrkami, subtilním páskem, perlami s malými keramickými jezevčíky a bílým svetrem do pasu. S nově získanou zarputilostí jsem použila vzorek nové vůně s názvem Bohyně od Evy Šindlerové a vyrazila čelit realitě. (...) Dnešní návštěvu hodnotím jako velmi přínosnou a hodnotnou, byť by se mohlo zdát, že šlo (krom nahrávaného rozhovoru s respondentkou 10) pouze o nicneříkající povídání. Ve skutečnosti je to signifikantní část práce a hraje klíčovou roli v tom, co všechno se mi nakonec podaří autorizovat a získat jako materiál pro mou práci. Po pocitech marnosti z minulého týdne se dnes cítím mnohem lépe a byť by bylo snadné výsledek přisoudit oblečení a vůni Bohyně, realita bude nejspíš někde*

⁸⁹⁸ Úryvky z deníku výzkumnice, data v textu.

napůl cesty: slavnostnější oděv svou roli sehrát jistě mohl, na druhou stranu i mě nejspíš volba oblečení ovlivnila a způsobila, že jsem vystupovala sebejistěji, asertivněji a jednala jsem s menším strachem z odmítnutí. Více jsem se také od minula otevřela volnému rozhovoru bez ambice získat data pro práci.“⁸⁹⁹ Je mi samozřejmě jasné, že roli nesehrálo pouze oblečení, ale také mé nastavení, vystupování a další faktory (např. množství slunce, více v kapitole 7.4.1 *Roční období, denní doba*).

Individuální zkušenosti a charakteristiky konkrétní osoby (výzkumníka) jsou to, co k jejím znalostem a schopnostem přidávají cosi třetího, jen těžko replikovatelného v jiné osobě. Mohou to být různé věci: absolvované kurzy, zážitky z dětství, vlivy prostředí, ve kterém člověk žil/žije, vliv sociálních bublin, kultury ale také individuální charakterové vlastnosti a přirozené tendence (standardní měřitelné dimenze osobnosti BIG5 – extraverte/introverte, neuroticismus, otevřenost, svědomitost, přívětivost). Zkrátka, v momentě, kdy do výzkumné situace vstupuje badatel face to face, i kdyby pouze administroval dotazník skupině respondentů, hraje roli jeho zjev, řeč těla, pohlaví a další charakteristiky. o to více se pak jeho osobnost se všemi výše popsány možnými vlivy propisuje do více či méně strukturovaného rozhovoru jeden na jednoho a od výsledku je prakticky neoddělitelná.

Osobní vklad mě jako výzkumnice leží mimo jiné v tom, že jsem schopná se s muži bavit i odborných věcech – opracovávání kovu, řemeslech, odborné terminologii (zakružování, legovaná ocel, žihání, jeden pán mě dokonce zkoušel z toho, jak se spočítá určitý závit pro výrobu závitu závitníkem, více v kapitole 7.2.4 *Testování kompetencí*) – pro mnoho mužů bylo důležité, abych prokázala jakousi odbornost, aby mě začali brát trochu vážně, ne jen jako „prostou mladou studentku“ – která nic neví, je mladá, a je to ještě ke všemu žena. Je pak samozřejmě otázkou, co by stran sexuality řekli výzkumníkovi-muži – který by třeba sice neměl schopnost hovořit s nimi o technice a řemeslu, ale byl by to muž. a pak také, zda by byl mladý, starý, maskulinní či spíše jemnějších rysů... Pro některé respondenty mohlo být složitější hovořit se ženou o sexualitě, ale někteří jiní se do toho pustili zevrubně, trochu i z jakési potřeby se „pochlubit“ (zmiňuji v kapitole 7.2.1 *Moc a hierarchie*). Hovořit o vztazích a sexualitě muž-muž bude jiné (i co se termínů, klíčových slov a témat týče) než hovořit muž-žena: někteří muži se možná stydí

⁸⁹⁹ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 7. 4. 2025.

před ženou, neví, jak otevřeně mluvit, ale zase možná snáze otevrou témata, o kterých se muži mezi sebou nebaví vůbec.

7.3.5 Ostražitost, obratnost, pohotovost

Jako výzkumnice bych měla být schopna reagovat na nečekané situace: umět improvizovat, využít otevřeného okénka důvěry, ošetřit nedorozumění, uhlídat si hranice, i když se zrovna děje něco nepředvídatelného. Na některé situace se připravit lze (teoreticky), ale když pak přijdou v realitě, může být reakce různá.

Schopnost pohotově reagovat se mi v různých situacích dařila různě: v kontextu rozhovorů se mi někdy podařilo rozhovor posunout dál nečekanou otevřeností (respondent 1 se mi otevřel poté, co jsem mu řekla, že mám čalounickou dílnu a vím, co je řemeslo), jindy jsem například nevyužila možnosti doptat se, i když se mi to později, při transkripci, jevilo jako naprosto logický krok, který nenastal (když se respondent 5 ptal, jak to mají s masturbací ženy, vůbec mě nenapadlo se zeptat, jak to má s masturbací on, protože rozhovor byl u konce). U alternativních metod jsem si někdy mohla zavřít dveře tím, že jsem se snažila uvést, že jde o úkol nepovinný, že je do ničeho nebudu nutit (toho se respondenti rádi chytli a spolupráci odmítli). Někdy také k žádosti docházelo v nepříliš vhodný moment (konec rozhovoru – už se trochu spěchalo; u autorizace – možná pozdě apod.). Schopnost reagovat svižně a obratně se doptávat na další detaily byla nezřídka ovlivněna mou únavou, nestandardností situace (někdy bylo těžké se uvolnit), a neustálým vyrušováním (i do společenské místnosti opatřené cedulkou „nevstupovat“ stále někdo vstupoval; do místnosti vyčleněné pro rozhovor vstoupila uklízečka a bez jakékoli snahy o komunikaci začala uklízet (chovala se, jako by nás neviděla – museli jsme s rozhovorem počkat); do pokoje přišly pečovatelky a začaly řešit spolubydlící apod.).

7.3.6 Interakce s prostředím

„Sedím v návštěvní místnosti v domově pro seniory. Je tu relativní klid, vedle ve společenské místnosti probíhá reminiscenční terapie. Všude jsou tu osvěžovače vzduchu, židle potažené koženkou, ze společenské místnosti hraje klavírní „výťahová hudba“. Co chvíli se z chodby ozývá výťah – prima, tercie, kvarta, cink. Personál kmitá, obyvatelé domova převážně odpočívají nebo se věnují nabízeným aktivitám. Dnes jsem tu zase po delší době, necítím se tu úplně příjemně. Zrovna na mě šplíchl osvěžovač vzduchu. Jsem celá svěží. (...) Na chodbě

*chrastí vozík s nádobím. Osvěžovače decentně přehlušují hutný pach, který je přítomný skoro v celém domově. (...) Zase na mě šplíchl osvěžovač. (...)“*⁹⁰⁰

Jako příchozí zvenčí jsem se v domově většinu času cítila spíše jako cizinka. Moje frekvence návštěv (jednou až dvakrát za týden vždy dva až tři měsíce, pak několik měsíců pauza) neumožňovala se s prostředím sžít. To se projevovalo jak na vztahu s klienty („*Já vás znám! Odkud?“*“), ale i personálem (paní ředitelka po půl roce, kdy jsme se neviděly: „*Dobrý den! a vy jste kdo?“*“). To pochopitelně příliš nepřidalo mé sebejistotě. Vždy po příjezdu jsem se hlásila v kanceláři sociální pracovníci, pak jsem odcházela dělat rozhovory. Zpočátku mi respondenty vodila do společenské místnosti právě sociální pracovníce, postupně jsem za nimi začala chodit sama. (viz kapitola 7.2.14 *Místo rozhovoru, míra soukromí*). V závěrečné fázi výzkumu jsem do domova jezdila dvakrát týdně (pondělí, pátek) a pondělní návštěvy se obvykle nesly v přátelštějším duchu (dva dny versus tři dny mezi návštěvami, klienti si mě lépe pamatovali). Tato frekvence je samozřejmě optimální, nicméně v kontextu sběru dat pro běžnou diplomovou práci je v dlouhodobějším horizontu neudržitelná (nákladné dojíždění, čas strávený dopravou, čekáním, neformální komunikací a domluvou, kolize s pracovními povinnostmi apod.).

7.4 Longitudinální aspekty

Jelikož jsem do terénu chodila v průběhu dvou let, umožnilo mi to určitý vhled do prostředí i z jiného než krátkodobého hlediska. Obvyklou praxí diplomových prací je jednorázový vstup do zkoumaného prostředí (či opakovaný, avšak v omezeném čase např. několika týdnů), mně se však vlivem okolností podařilo zaznamenat i některé faktory, které lze pozorovat a interpretovat pouze v momentě, kdy je výzkumník s prostředím v kontaktu delší dobu s určitými přestávkami (to byl přesně můj případ; bez zmíněných přestávek jsou jakékoli probíhající změny mnohem hůře pozorovatelné, protože jsou pozvolné – je to tak se vším – sami sebe vidíme každý den, tak nám nepříjde, že se měníme, ale když potkáme někoho po dlouhé době, on změnu vidí, protože srovnává „před“ a „po“).

Čas a jeho běh vnímáme v každém věku jinak. Pro dítě (9 měsíců) je jeden rok 7x delší, než pro desetileté dítě a 70x delší než pro starce, kterému je 100 let.⁹⁰¹ Se stářím se zpomaluje a zjednodušuje uvažování, ale také se zhoršuje schopnost odhadovat čas – subjektivní vnímání času je rychlejší. Odhadu nenapomáhá ani určitá stereotypie

⁹⁰⁰ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 17.3.2025.

⁹⁰¹ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, 1987, s. 20.

režimu (ať už doma nebo v domovech pro seniory).⁹⁰² Čas v domovech pro seniory běží jinak, než ve světě „venku“. Pro mě intenzivní, konzultacemi a přemýšlením nabitý půlrok, který v mých očích uběhl jako voda, je pro seniory s rutinním denním režimem, byť okořeněným aktivizačními aktivitami a zábavnými programy, překvapivě dlouhou dobou. To sice jde proti konceptu individuálnímu vnímání času (starším lidem běží čas rychleji), do hry však samozřejmě vstupují další faktory (způsob trávení času, vytíženost, prostředí, sociální okolí apod.). V důsledku došlo k tomu, že já s participanty „žila“ (transkripce rozhovorů, neustálé přemýšlení o jednotlivých příbězích), zatímco oni na mě za těch několik měsíců prakticky zapomněli. Roli může hrát i to, že v jejich dlouhých životech byl čas strávený se mnou pouhopouhým fragmentem, zatímco v mé délce života jde o podstatně větší zlomek (nutno připočítat fakt, že já jsem jedna a participantů je několik, takže já se seniory jako jednotlivce strávila více času, než každý jeden z nich se mnou). Toto zjištění bylo sice nepříjemné a ovlivnilo to, jak se moje práce dále vyvíjela (nutnost oživit kontakty a v podstatě začít od nuly, setkávání se s nedůvěrou, odmítnutím, nepochopením apod.), ale stále jde o podstatnou informaci pro další výzkumy tohoto typu: rozhovory se seniory je nutné budovat postupně, dlouhodobě a udržovat kontinuitu (pravděpodobně by pomohlo i jen to, kdybych se jednou týdně za aktéry zastavila, věnovala jim deset minut času a zajímala se o to, co je nového). To sice z kapacitních důvodů tohoto výzkumu možné nebylo, ale rozhodně jde o něco, co je nutné při dalším bádání zohledňovat.

7.4.1 Roční období, denní doba

První rozhovory jsem realizovala na konci léta roku 2023, převážně v dopoledních hodinách. Další sběr dat probíhal na přelomu léta a podzimu roku 2024, zčásti dopoledne, zčásti odpoledne. Třetí vlna rozhovorů byla provedena na přelomu roku 2025 v odpoledních hodinách. Poslední návštěvy v domově jsem uskutečnila na začátku května 2025. Společně se setkáními se vyvíjela nálada respondentů, jejich dostupnost a ochota spolupracovat: rozhovory na konci léta 2023 byly navzdory prvnímu vstupu do prostředí výtěžné, dokonce byla realizována i spolupráce s fotografkou. Na přelomu léta a podzimu 2024 byla také získána relevantní data (rozhovorů bylo více, kvalita kolísala v závislosti na jednotlivých respondentech), avšak ochota se zapojit do fotografické části (studentka fotografie, photovoice) byla minimální. Zimní a jarní vstup do prostředí v roce 2025, který si kladl za cíl odstartovat metodu photovoice, autorizovat již sesbíraná data, a otestovat novou sadu

⁹⁰² VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, 2007, s. 408-409.

otázek k polostrukturovanému rozhovoru, byl plný komplikací, narážel na odmítnutí, negativitu ze strany respondentů a řetězení se potíže. Poslední květnový vstup do prostředí byl naopak překvapivě úspěšný, byť ne jednoduchý, vedl k autorizaci většiny rozhovorů, domluvě fotografování, administraci mapy slasti a postupnému uzavření šetření v terénu. S odstupem lze situaci číst tak, že celkové naladění respondentů (a v tom, jestli se mi v terénu dařilo či nikoli) podstatným způsobem ovlivnila roční i denní doba. Dokládají to mimo jiné některé zahraniční studie zkoumající vliv počasí⁹⁰³ a ročního období⁹⁰⁴ na náladu a depresivitu starších osob, a prokazují souvislost mezi těmito proměnnými.

Principu, že dopoledne v zařízeních probíhají aktivizační programy, zatímco odpoledne je prostor na odpočinkové, zábavné a kulturní aktivity⁹⁰⁵, jsem si bohužel všimla až v závěru výzkumu, jednak na základě studia literatury, ale také proto, že jsem nemohla přijít na to, proč se seniory najednou nejsme na stejné vlně. Uvědomila jsem si, že jednou ze změn, která proběhla, byla denní doba mých návštěv: z důvodu pracovních povinností jsem krom léta nemohla domov navštěvovat jindy než po odpoledne, zatímco přes léto jsem do domova chodila spíše dopoledne.

7.4.2 Pocit blízkosti a známosti

V průběhu dvou let jsem všechny rozhovory průběžně procházela, přepisovala a editovala. S respondenty jsem tímto způsobem strávila poměrně hodně času, což ve mně implicitně vytvořilo dojem, že se s nimi dobře znám. o efektu pouhého vystavení, parasociálních vztazích a reflexivitě píšu v kapitole 4.4.6 *Transkripce*. o to větší šok mě čekal při návratu do výzkumného prostředí. Když jsem se po delší době (přibližně 6 měsíců) vrátila zpět do terénu, zaskočila mě odtažitost klientů a jejich nepřátelskost (někteří si mě nepamatovali, další se tvářili odmítavě) a celková nálada v domově se zdála být pokleslá. To jsem popsala ve svém deníku: „*Na chodbě potkávám respondenta 5, zdravím ho. Ten zdraví zpět, zpomaluje, zastaví se, propíchne mě pohledem, a zeptá se: „Já vás znám! Odkud?“ Připomenu mu, že jsem s ním dělala rozhovor. Rozvzpomíná se, a odchází. Za ním s chodítkem uhání jeho partnerka, respondentka 6, se kterou se také zdravím, ale zda si mě pamatuje, netuším.*“⁹⁰⁶ Vzniklou iluzi mi chvíli trvalo rozklíčovat, nicméně její pojmenování mi pomohlo pochopit zdánlivě nelogické a hostilní chování respondentů. S některými z nich

⁹⁰³ BRAZIENE et al., Relationship between Depressive Symptoms and Weather Conditions, 2022.

⁹⁰⁴ BATOOL, Naila a Hina RIAZ. Seasonality and Seasonal Psychiatric Disorders in Adults.

⁹⁰⁵ MALÍKOVÁ, *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb*, 2020, s. 76.

⁹⁰⁶ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 24. 3. 2025.

jsem tuto skutečnost reflektovala na autorizačním setkání (respondent 5, respondentka 6). Byla dobře přijata jako projev otevřenosti a upřímnosti. Zčásti i díky tomuto okamžiku se mi podařilo získat svolení k fotografování zmíněných respondentů, jejichž snímky využívám pro výstavu k projektu.

7.4.3 Repetice životních příběhů

Série vstupů do prostředí vrhla světlo na tendenci respondentů opakovat své životní příběhy. Některé byly dokonce tak pevně zafixované, že se navzdory časovým prolukám mezi setkáními takřka nezměnilo jejich znění: respondentka 10 dílčí pasáže svého příběhu vyslovila stejným způsobem tolikrát (jak během samotných setkání, tak napříč celou spoluprací), že jsem je po několika rozhovorech již znala nazpaměť. „*Potom jsem měla partnera dost dlouho, a ten si našel mladší, on byl teda mladší než já a našel si hodně mladou a řekl mně, rozloučil se se mnou tak, že jsem dementní, že jsem hloupá, škaredá, tak mě tituloval... (smích)*“,⁹⁰⁷ řekla přibližně čtyřikrát o ukončení svého posledního vztahu. Více než osmkrát též padlo, že „*pozitivně působí to, že mají toho vnoučka, kterýho miluju a on mě. Se synem vycházím, to je důležitý, a se snachou*“.⁹⁰⁸ Tato tendence se objevila i u dalších seniorů, zajímavé je, že šlo převážně o ženy. Opakujícím se motivem u respondentky 6 bylo spokojené manželství: „*Měla jsem manžela, byla jsem s ním osmapadesát let. Bylo to nádherný manželství, chodili jsme spolu teda čtyři roky. Ale když jsme se vzali, tak to bylo nádherný. Nemůžu říct ani půl slova, že bysme se hádali, nebo něco. Byli jsme prostě výborní, oba dva. Bezvadný, bezvadný manželství jsem měla*“. I respondentka 3 mnohokrát zmínila, že její první manželství ukončil nedostatek komunikace: „*Tím, že každý jsme byli zvyklej žít svůj život, řídit si svůj život a chyběla tam ta komunikace*“.⁹⁰⁹ Životní příběhy se opakovaly jen s drobnými obměnami, u každé zmíněné respondentky zazněly minimálně třikrát.

U rozhovoru platí, že různě položená otázka na totéž téma přinese různé odpovědi. Mohlo by se to jevit jako nekonzistence tazatele, chyba, ale ve skutečnosti to může napomoci vysvětlit daný jev plastičtěji.⁹¹⁰ Toto se projevilo zejména v kontextech, kdy jsem se vracela do terénu a ptala se na některé otázky znovu, jen trochu jinak. Odpovědi (i životní příběhy) byly někdy rozšiřovány a zpřesňovány v průběhu autorizace, kdy měli respondenti během

⁹⁰⁷ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁹⁰⁸ Tamtéž.

⁹⁰⁹ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3*, 2024.

⁹¹⁰ KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, 2010, s. 77.

toho, co jsem jim četla jejich výpovědi, potřebu dodávat další detaily vztahující se k tématu. To však za repetici životního příběhu nutně nepovažuji.

7.4.4 Progrese nemoci

Součástí mého vzorku byli respondenti, jimž byla diagnostikovaná schizofrenie (respondent 7), progredující demence (respondentka 8, respondent 9 a později patrně i respondent 4, respondent 5, respondentka 6 a respondent 10)⁹¹¹ Považuji za důležité se těmto potížím v textu alespoň stručně věnovat, protože zásadně ovlivňují, jak rozhovor vypadá.

Schizofrenie se obvykle poprvé objevuje během dospívání jedince. Bývá provázena halucinacemi a bludy, což podstatně mění chování pacienta.⁹¹² Halucinace, projevy paranoidity a hostilita se zpravidla s věkem zmírňuje.⁹¹³ Sexualita u schizofrenie je často řešena masturbací (problémy s nalezením partnerky). Ovlivnit sexualitu mohou také antipsychotika.⁹¹⁴ Součástí atak může být až excesivní potřeba sexu, promiskuita.⁹¹⁵ Respondent 7 měl nekonzistentní projev, podával často útržkovité informace⁹¹⁶, bylo patrné, že v myšlenkách někam směřuje, ale mně jako výzkumníkovi nebylo jasné kam. Nezřídka používal vulgarismy. V literatuře je popsáno, že si tak senioři mohou uspořádávat myšlenky, i když nedávají na první pohled smysl, a může to pro ně mít terapeutický dopad.

Sice se tvrdí, že psychická činnost snižuje riziko Alzheimerovy choroby, fyzická aktivita má pozitivní vliv na tělo i na mozek a kdo o sebe dbal v mládí, snáze se udrží ve stáří,⁹¹⁷ ale jak je patrné u respondenta 9, navzdory bohaté psychické i fyzické aktivitě během celého života (kariéra vědce) se nástupu Alzheimerovy choroby a s ní spojené demenci stejně nevyhnul. S věkem se také vytrácí pocit žízně, který může vést k dehydrataci.⁹¹⁸ V souvislosti s touto specifickou skutečností si respondenta 9 po velmi krátké chvíli přišla vyzvednout manželka (respondentka 11, která nejprve rozhovor chtěla a pak nechtěla realizovat, viz kapitola 7.2.11 *Změny nálad a názorů*) s tím, že nemůže

⁹¹¹ Tuto informaci jsem v relativně vágní podobě získala od sociální pracovnice až den před ukončením výzkumu; o stavu respondentů 8 a 9 jsem věděla předem.

⁹¹² VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 190.

⁹¹³ JIRÁK, *Gerontopsychiatrie*, 2013, s. 302.

⁹¹⁴ ŠRÁMKOVÁ, *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*, 2023, s. 135.

⁹¹⁵ VENGLÁŘOVÁ a EISNER, *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*, 2013, s. 190.

⁹¹⁶ Fragmentárnost sdělení patrně pramení z cyckického omílání stejných životních okamžiků, ke kterým během dlouhodobého opakování schizofrenik postupně přiřadí jakési zkratky, neologismy – toto jsem sledovala u několika schizofreniků, se kterými se znám osobně. Bez dlouhodobého vztahu je však není možné rozklíčovat.

⁹¹⁷ GRUSS, *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*, 2009, s. 37.

⁹¹⁸ PACOVSKÝ, *Geriatrická diagnostika*, 1994, s. 120.

v rozhovoru pokračovat, protože zapomíná pít a nejspíš také bude unavený. Bylo nám tím zabráněno v další spolupráci.

Deprese ve stáří je hůře diagnostikovatelná, nemá všechny projevy a nezřídka stojí na počátku rozvíjející se demence.⁹¹⁹ Něco podobného jsem sledovala u respondentky 10, respektive poté, co jsem se s ní po půl roce znovu setkala. Už v prvním setkání naznačovala, že se s depresí příležitostně potýká: „*Různé věci mi vadí na mě, ale spíš to, co je v hlavě, že mám deprese někdy, to mně spíš vadí než to, že jsem měla roztrženou slezinu.*“⁹²⁰ Deprese ve stáří vypadá jinak, než u mladých lidí: zahrnuje somatizaci, napodobuje příznaky demence, objevit se může látková závislost (léky nebo alkohol), neklid, beznaděj, sebepoškozování, ale i změna osobnosti.⁹²¹ Stavby zmatenosti, dezorientace, stažení se a opakování stále stejných formulací se u respondentky 10 objevily po půl roce od mé první návštěvy. Mohlo by se zdát, že jde o rozvíjející se demenci, nicméně s přihlédnutím na její životní příběh („*Já nepotřebuju žádnou ošetřovatelku pro sebe, já jsem samostatná, já si sama stelu a sama se sprchuju a umývám si hlavu, nikoho na to nepotřebuji, sem tam paní kadeřnici, ale jinak ne. V podstatě já nemám žádný vážný důvod, proč tady jsem, jo?*“⁹²²) to spíš vypadá na celkovou rezignaci („*No, dům se dostavuje. No není to takový, jak bych si to představovala. Ale to je logický, protože to je zařízení víceméně pro starý a starší. Já nejsem žádná mladice, mně je osmdesát dva, takže patřím do té kategorie těch babek starých, akorát že se tak necítím a tak neuvažuji. (...) Tak zlenošila jsem samozřejmě, což je dáno tím prostředím a tím stylem života tady... Moc spokojená samozřejmě nejsem, protože já sama tady moc aktivit vykazovat nemůžu, takže se vezu s tím, co je zde nabízeno, ale nestačí mi to, no.*“), která zásadně kontrastuje s její vzpurností a živostí, kterou jsem u ní pozorovala při první návštěvě. Sice si důvody, proč ještě nebydlí ve svém bytě racionalizuje („*Ještě to bude tak měsíc určitě trvat, než to bude obyvatelné. Dnešní stavební firmy... no jo. Já už jsem tam v tom bytě bydlela, jenže to se dostavovalo vrchní poschodí, a stavební firmy jsou velice nespolehlivé, takže to trvá dýl, než jsme všichni očekávali, no.*“), ale spíše to vypadá, že jí dochází, že je možné, že v domově už zůstane (v rozhovoru začala zmiňovat stárnutí a smrt, přestala se na naše setkání ličit – na první rozhovor přišla upravená a namalovaná). To

⁹¹⁹ VENGLÁŘOVÁ, *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*, 2007, s. 19.

⁹²⁰ DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2025.

⁹²¹ JIRÁK et al., *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*, 2009, s. 139.

⁹²² DOČKALOVÁ, *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10*, 2024.

potvrdil i můj rozhovor se sociální pracovnící, která naznačila, že se téma návratu do rekonstruovaného domu ze strany rodiny nechává zatím shovívavě zamlžené.

8 PROJEKTOVÉ VÝSTUPY

V kontextu uměleckého výzkumu jsem se rozhodla vytvořit dva výstupy své práce. První částí je desatero doporučení, která vyplynula z mé zkušenosti s vedením rozhovorů se seniory v domovech. Některé tendence byly nastíněny už v kapitole 7 *Případové studie, vhledy*, níže se je pokouším stručně shrnout do deseti bodů, které by mohly pomoci předejít problémům v dalším zkoumání téže problematiky.

Protože umění vyvolává emoce, může se stát silným nástrojem pro reprezentaci a vyjádření důležitých částí výzkumu.⁹²³ Neméně důležitou částí mé diplomové práce je tvorba kurátorského libreta k výstavě, kterou tvoří poznatky a vhledy do tématu intimity a sexuality v kontextu mé experimentální sondy. Zmiňuji použité výtvarné techniky, důvody jejich volby a finální podobu jednotlivých výstupů.

8.1 Metodologický guide

V této kapitole se pokusím shrnout svou zkušenost s výzkumem sexuality a intimity seniorů v domovech pro seniory. Počítám s tím, že každá taková zkušenost je do velké míry nepřenosná, a dokud ji člověk nezakusí na vlastní kůži, jde jen o prázdná slova. Také připouštím, že každé výzkumné prostředí může být trochu jiné, proto zde pojmenovávám pouze tendence, které vzešly z mé dvouleté cesty bádání v terénu.

1. **Dobře vybraný vzorek mění hru.** Může se stát, že výzkumník nebude ten hlavní, kdo respondenty vybírá, protože je potřeba použít prostředníka (sociální pracovníci nebo někoho, s kým se senioři již znají a důvěřují mu). Přesto však lze rozhodovat o tom, kdo bude součástí vzorku a kdo ne. Určující je zpravidla první setkání, které ukáže, zda je respondent schopen reagovat na položené dotazy, zda má dostatečnou slovní zásobu a je ochoten se otevřít. To se pozná relativně záhy.
2. **Letní ráno moudřejší zimního odpoledne.** Na celkovou náladu a otevřenost má významný vliv množství slunce i denní doba. Senioři mají dopoledne zpravidla více energie, odpoledne se v domovech zařazují spíše odpočinkové aktivity. V zimě jsou také celkově skleslejší. Proto je nejlepší výzkumy s rezidenty domovů realizovat dopoledne a na jaře nebo v létě (případně podle jejich individuálních preferencí).

⁹²³ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 24.

3. **Kdo nechce sdílet, nebude.** Někteří respondenti se zpočátku tváří, že chtějí hovořit, avšak postupně se ukáže, že jim jde pouze o zpestření času. Neodpovídají na otázky, mohou také využívat výzkumníka jako posluchače životního příběhu a pro výzkum nejsou obzvlášť přínosní. Vytváří dojem obsahu, ten ale v důsledku chybí. Je lepší tuto tendenci odhalit brzy, jinak výzkumník plýtvá časem.
4. **Odložit předsudky, spolehnout se na reflexivitu.** Respondenti jsou obzvlášť citliví na hodnotící reakce výzkumníka. V optimálním případě je vhodné se jakýmkoli soudům vyhnout (i nevyřčená emoční reakce je vidět) a přistupovat k tématům otevřeně. Vztít v potaz generační rozdíly, pouze vnímat, a svou vnitřní reakci následně rozebrat, po skončení rozhovoru, ve výzkumném deníku.
5. **Srozumitelnost, jednoduchost, velká písmena.** Adaptace na obtíže se sluchem i zrakem je důležitá pro usnadnění komunikace. Pokud si respondent sám zvládne přečíst informovaný souhlas, který podepisuje, půjde to lépe, když nebude souhlas složitě formulován a bude vytištěn větším fontem. Totéž platí pro formulace a cizí slova: je třeba se ujistit, že respondent rozumí, případně je nutné dovysvětlit, zjednodušit.
6. **Smích a humor rozpouští bariéry.** V dobré atmosféře jde vše snáz. Někdy napomáhá nebrat se příliš vážně. Humor má svou funkci, nesmí však respondenta ohrožovat (důležité je zvážit míru vtipnosti a to, zda respondent humor pochopí, či mu to přijde vtipné; to, co uspěje u jednoho, nemusí u druhého). Smích může sloužit i jako copingový mechanismus u těžkých témat, svědčí o zapojení aktérů do rozhovoru.
7. **Pomalů je rychle.** Tlačit na respondenty se nevyplácí. Vede to ke stažení a uzavření se vůči zkoumanému tématu. Stojí to sice více času, ale při několika setkáních dochází k prohloubení důvěry a větší otevřenosti v odpovědích. Každý respondent je jiný, proto nejlépe funguje individuální přístup: někdy není třeba chodit kolem horké kaše, jindy je to naopak vyžadováno.
8. **Čas v domově plyne současně rychleji i pomaleji.** Pokud výzkumník navštěvuje domov pouze jednou za delší dobu, může se stát, že na něj klienti zapomenou a ztratí k němu vztah. Ten se pak často musí budovat od nuly. Funkční jsou průběžné neformální návštěvy bez tlaku na sběr dat. Pozdravit, krátce pohovořit a zajímat se o respondenta pomáhá budovat důvěru.

9. **Hranice, hranice, hranice.** Přestože je nutné se respondentovi přiblížit za účelem navázání důvěry, nesmí jít o přiblížení přílišné. Vzdálenost je někdy těžké odhadnout, ale dodržení odstupu a včasné vymezení se může pomoci předejít nepříjemným nebo zavádějícím situacím (sexuální narážky, nevhodné dotyky apod.).
10. **Nejdůležitější je psychická pohoda výzkumníka.** Pokud vstupuje badatel do prostředí unavený, úzkostný nebo roztěkaný, projeví se to na výsledcích. Někdy je lepší návštěvu zrušit než ji realizovat ve stavu totálního vyčerpání. Podstatná je také dlouhodobá podpora (kolega, konzultant), se kterou je možné situace probrat a sdílet jednotlivé případy; případně tvůrčí tým, který se problematice věnuje a je schopen se navzájem podržet. Když je na to člověk sám, vyžaduje to velkou psychickou odolnost a vytrvalost a někdy takový projekt stojí zbytečně mnoho sil.

8.2 Putovní výstava

Realizace výzkumu je pouze výchozí částí mého záměru. Výsledným cílem je realizace výstavy, která poutavě přibližuje vzhled do tématu sexuality a intimity seniorů v pobytových zařízeních. Součástí plánované výstavy je starý telefon (pevná linka), který skrze sluchátko přehrává jednotlivé výpovědi respondentů vztahující se ke zkoumané problematice. Seznam citovaných pasáží je k dispozici v *Příloze P VI*. Nosným principem je kolážovitě uspořádání jednotlivých artefaktů z domova připomínající útulný pokojíček. Výstavu tvoří kyanotypie snímků z domova (jejichž základem je vyřazené ložní prádlo z domovů pro seniory) a tisky na dibondových deskách doplněné sítotiskovými nápisy (viz *Příloha P V*). Instalace je volně inspirována obrazovým atlasem (*Bilderatlas Mnemosyne*⁹²⁴) kunsthistorika a kulturního teoretika Abyho Moritze Warburga.⁹²⁵ Nechává vystavené objekty mluvit samy za sebe, bez vysvětlujících komentářů. Jediné, co mluví, je již zmiňovaný telefon.

Jednou z nejsilnějších stránek uměleckého výzkumu je kultivace empatie. Síla umění lze využít ve formě prezentace výsledků výzkumu směrem k divákovi/čtenáři tak, aby vyvolala empatickou reakci.⁹²⁶ S tím souvisela i moje snaha zpracovat výstupy citlivě, tak, aby samy mluvily k divákovi a hovořily citlivě, avšak sugestivně, o zkoumaném tématu.

⁹²⁴ Mnemosyne: Meanderings through Aby Warburg's Atlas, 2025.

⁹²⁵ *Aby Warburg - Biography*.

⁹²⁶ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 25.

8.2.1 Použité výtvarné techniky

V této diplomové práci jsem použila několik výtvarných technik, které zde stručně charakterizuji a zdůvodňuji jejich výběr. Protože jako jednu z důležitých hodnot své tvorby vnímám udržitelnost, výstavu jsem vytvořila z objektů a materiálů, které už ve své původní podobě dosloužily (staré lůžkoviny, starý telefon, stará síta), a u některých se pokusila, aby je bylo možno použít i v jiné instalaci (starý telefon opatřený novou elektronikou a kartou, na kterou lze nahrát různé stopy⁹²⁷). Krom ekologického rozměru jsem do volby materiálů chtěla promítnout myšlenku, že i když je něco staré, má to svou unikátní hodnotu, která je novým nenahraditelná.

V první řadě jde o kyanotypii, kterou vynalezl roku 1842 britský vědec Sir John Herschel.⁹²⁸ Jde o techniku založenou na osvětlení sluncem, při níž se papír nebo jiný porézní materiál natře směsí ferrokyanidu draselného a citranu železito-amonného. Po zaschnutí se na plochu pokládají předměty či šablony a exponují se na slunečním světle. Po vyvolání ve vodě se ukáže bílý motiv na charakteristické modré ploše (berlínská/pruská modř). Intenzitu modré lze posílit slabým roztokem peroxidu vodíku. Technika je poměrně snadná, a chemikálie, které je k ní potřeba nejsou příliš toxické, proto ji lze využívat i v komunitních projektech a ve školách. Pro účely této práce byla kyanotypie použita jako způsob zobrazení fotografií pořízených v terénu. Jako podklad jsem použila vyřazené lůžkoviny z domova pro seniory (ručníky, povlečení), na které jsem exponovala invertované zvětšeniny fotografií natisknuté na transparentní folii. Potisk folií jsem realizovala za pomoci Mgr. et Mgr. Jany Nedomové, Ph.D. na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Materiály jsem exponovala na ploché střeše domu sousedícího s mým bydlištěm, kam během odpoledne svítí přímé slunce. Principy kyanotypie se metaforicky potkávají v práci s expozicí: můj projekt vrhá světlo na téma sexuality a intimity, které jinak zůstává skryté. Metodu jsem zvolila také proto, že zajišťuje estetickou anonymizaci získaného vizuálního materiálu. Tisk na povlečení zafungoval, i když vyšel trochu tmavší, než jsem doufala, ale v případě ručníků šlo o slepou cestu: delší vlas froté materiálu způsobil, že exponované výjevy se ve struktuře ručníku úplně ztratily. Současně na nich patrně zcela nedoschla chemie, takže se pod fólií začaly rosit a výsledkem bylo odlišné zbarvení nedosušených míst (rezavo-hnědé). Tato změna byla nevratná. Druhý pokus tisku šablon

⁹²⁷ Lze dokonce měnit časovač odložení sluchátka, počet přehrávaných stop, jejich pořadí a opakování, přímo dle potřeb konkrétního kontextu.

⁹²⁸ ANDERSON, *Cyanotype: The Blueprint in Contemporary Practice*, 2019.

určených původně na ručníky, tentokrát použitých na povlečení (místo nanášení světlocitlivé směsi velkým štětcem jsem použila rozprašovač) se po ustálení ve vodě a ztmavení v roztoku peroxidu vodíku jevil jako optimálně kontrastní, postupně ale mírně vybledl (to se stane, když se to s peroxidem přežene).

Dále šlo o sítotisk, který jsem použila jako doplňkovou techniku k tiskům na dibondu. Před časem se mi podařilo získat stará síta, dříve užívaná na potisk plechových cedulí do fabrik a nemocnic (zákaz kouření, oddělení, rizikové pracoviště apod.). Některé ze sít se do kontextu tématu hodily, a to jednak v přeneseném významu, ale také jako ilustrace nutnosti zachovávat předepsaný řád a očekávání v zařízení. Pohrála jsem si také s významy a celým vyzněním nápisů (místo nápisu „nebezpečí“ jsem zalepením dvou písmen vytvořila nápis „bezpečí“, pomocí slov „muži“ a „ženy“ jsem vizuálně vytvořila analogii toho, že spolu na pokoji krom manželů může být vždy jen muž s mužem a žena se ženou, to, že jsou muži a ženy „oddělení“, i když jsou v páru, že vstup mladé výzkumnice do terénu domova pro seniory způsobil „vysoké napětí“ u některých respondentů, že je v domově nutné udržovat řád a „pořádek“ apod.).

Použít jsem také chtěla techniku výšivky, pomocí níž jsem plánovala na lůžkoviny přenést motivy, které mi nakreslili respondenti (Mapa slasti, intenzivní sexuální zážitek). Podobným způsobem pracují i další umělci: například Kristýna a Marek Mildeovi (NY), kteří ve Zlíně v roce 2019 v Galerii G18 představili na výstavě (Ne)viditelné vzory krom dalších exponátů ubrus, na který vyšili obrázky, které jim dotazování lidé nakreslili.⁹²⁹ Mildeovi aktuálně vystavují v pražské Kunsthalle.⁹³⁰ Výšivce v angažovaném kontextu se věnují také kolektiv radikálního vyšívání Kundy Crew. Vyšívají ručně, křížkovým stehem, a pracují s feministickými, antifašistickými, závažnými i vtipnými tématy.⁹³¹ Tuto část jsem však nestihla dokončit (testování ukázalo, že zvolený podklad pro výšivku (ručníky) není optimální, protože se v něm výšivka ztrácí), zůstává zatím tedy pouze v rovině ideové, bude realizován později na jiný typ textilu. Vizuální dokumentace z procesu tvorby výtvarných výstupů je k dispozici v příloze (*Příloha P V*).

8.2.2 Zpracování materiálu

Jako nosič audiostopy, ve které zaznívají výpovědi jednotlivých respondentů, jsem zvolila starý telefon se sluchátkem, který jsem zakoupila na Facebook Marketu. Elektroniku

⁹²⁹ (Ne)viditelné vzory, 2019.

⁹³⁰ Kristýna a Marek Milde: *Volání lesa*, 2025.

⁹³¹ Kundy Crew, 2025.

mi do telefonu vyrobil Václav Mach, vývojář působící v Bastl Instruments. Tři stopy (oproti původní jedné) jsou v telefonu umístěny na MicroSD kartě ve formátu .wav, telefon je dále opatřen magnetickým senzorem, který reaguje na to, když se sluchátko vrátí zpět do vidlice. Po položení sluchátka a jeho zvednutí se začne přehrávat další stopa. Telefon jsem opatřila zářivým červenorůžovým lakem, jednak proto, že byla původní povrchová úprava poškozena, ale také proto, aby na výstavě vynikl, přitáhl pozornost a vyzýval k interakci. Detaily na telefonu jsem dopracovala akrylovými fixy.

Z důvodu anonymizace jednotlivých výpovědí nebylo možné použít originální stopy (také proto, že jsem rozhovory značně zkrátila a výpovědi zhustila), proto jsem je musela nechat předabovat. Svě hlasy deseti respondentům laskavě propůjčili: Jiří Priessnitz a Eva Svitálková (Studio 60+, Husa na Provázku), Blanka Černá (ÚstaF-voiceband.cz), Jiří Dobeš (umělecký truhlář), Pavel Zlámal (JI HF JAMU) Jiřina Ulmová (bylinářka) a Anna Ulmová (učitelka). Za zprostředkování kontaktu na herce ze Studia 60+ jsem vděčná Marii Klemensové. Seznam vybraných citací a jejich nahrávky jsou k dispozici v *Příloze P VI*. o střih a zvukovou úpravu výsledné nahrávky se postaral Jan Navrátil (Městské divadlo Brno). Jako podkres nahrávek byly použity ruchy z mého archivu nahrané na TASCAM DR-40X (křovinořezy, polední zvony, myčka, déšť).

8.2.3 Kurátorské libreto

V této kapitole popíšu všechny nosné body, které jsou nutné pro realizaci výstavy pracující s daty získanými během výzkumu zpracovanými do výtvarných výstupů.

Název výstavy: Sexy silver: sexualita a intimita seniorů v pobytových zařízeních

Námět výstavy: interaktivní instalace vytvořená na podkladě studentské experimentální sondy do problematiky sexuality a intimity seniorů v pobytových zařízeních

Základní koncept: putovní evokační minivýstava

Výstavní prostor: domovy pro seniory – pravděpodobně společenská místnost/chodba (podle dohody s individuálními domovy a jejich prostorovými možnostmi)

Délka trvání: jeden měsíc na každém stanovišti

Harmonogram: dle dohody s jednotlivými zařízeními, v optimálním případě však jeden měsíc, pak přesun do dalšího zařízení

Klíčová slova/základní motivy: sexualita, intimita, senior, sexualita seniorů, stárnutí, tělo, vztahy, soukromí, láska, domov pro seniory, domov se speciálním režimem

Záměr výstavy: Cílem výstavy je (1) představit téma seniorům v domovech, kterých se tato problematika přímo týká, (2) rozvířit diskusi na toto téma, (3) otevřít možnosti spolupráce s dalšími domovy, získání respondentů pro další výzkum této problematiky.

Obsahový záměr výstavy: Výstava je koncipována jako prostupný zážitek, který propojuje osobní vyprávění seniorů s participativními prvky. Vystavené objekty a texty mají za cíl vyvolat vzpomínky, otevřít diskusi o tělesnosti a sexualitě ve stáří a zároveň umožnit každému seniorovi aktivně se zapojit.

Rozsah výstavy: modulární výstava zabírající 4-6 m²

Pojetí výstavy: Útulné zákoutí mezi dvěma paravány, kde se nachází stůl s telefonem (senior zvedne sluchátko a uslyší autentické výpovědi o intimitě a sexualitě ve stáří), visící textilie s fotografiemi exponovanými pomocí kyanotypie, vyšívanými lůžkovinami, fotografiemi na dibondu a „intimní schránkou“ (analogie schránky důvěry), kam lze vhodit vzkaz, odpověď na anketu ohledně nejčastější nálady a zakreslenou Mapu slasti.

Výstavní prostory: Výstava bude putovní, je zde tedy nárok na to, aby šla bez větších komplikací nainstalovat takřka do jakéhokoli prostoru. Počítá se s tím, že jednotlivé objekty budou samonosné a instalace proběhne pomocí vlastních instalačních prvků (stůl, věšák apod.).

Text (vysvětlující panel): „Jak vypadá intimita a sexualita v domovech pro seniory? Existuje sexualita ve vyšším věku? Pojd'te dál, do soukromého pokoje, uvolněte se a buďte malou chvíli jen tady a teď. Co vidíte? Zvedněte sluchátko a zaposlouchejte se. Vyplňte Mapu slasti a zkuste se zamyslet nad tím, jak to máte s intimitou vy. Není kam spěchat.“

Popisky: Krátké věty vyzývající k akci (10–15 slov), větším písmem.

Popisek u telefonu: „Zvedněte sluchátko a nechte se vtáhnout do příběhu. Jak by zněl Váš hlas, kdybyste o intimitě a sexualitě mluvili otevřeně?“

Popisek u textilních exponátů: Sexualita a intimita má mnoho podob. Vnímejte, dotýkejte se, čtěte hesla a nechte je působit.

Popisek u formulářů Mapy slasti: „Které části vašeho těla vám způsobují rozkoš a příjemné pocity? Nakreslete svou vlastní mapu slasti!“

Popisek u intimní schránky: „Vložte své anonymní sdělení: Co byste rádi, aby o vás lidé věděli? Jakou část své intimity či sexuality byste sdíleli?“

Doprovodný program: Workshop výšivky (jednodenní dílna, kde se senioři naučí základní techniky výšivky a vytvoří malý výšivkový motiv inspirovaný osobní vzpomínkou na intimitu), diskusní dopoledne (facilitovaná skupinová debata po poslechu nahrávek, kde mohou účastníci sdílet pocity a zkušenosti spojené s tématy intimity a sexuality), setkání s odborníkem (krátká přednáška psychologa nebo sexuologa na téma intimity ve stáří, diskuse), workshop tvorby konsenzuálního erotického kalendáře (krátké edukační okénko následované tvorbou koláží).

Objekty, vizuální materiál: Kyanotypie a výšivky na lůžkovinách, starý telefon, ve kterém jsou nahrané výpovědi lidí, intimní schránka (uzamčený box s otvorem pro vhazování lístečků), pracovní listy – Mapy slasti, anketa nálad, volné listky pro libovolné zápisy.

Architektonické řešení prostoru: Minimální zásahy do prostoru – vše stojí v prostoru bez nutnosti vrtání či lepení. Do instalace budou dodány samonosné stolky a věšáky na exponáty. Výstava od veřejného prostoru dle konkrétní situace oddělena mobilními paravány pro vytvoření malého soukromého zákoutí.

Rozpočet: paravány a závěsný systém: 10 000 Kč, kyanotypie a výšivka (folie, tisk): 6 000 Kč, telefon, povrchová úprava a nová elektronika: 4 000 Kč, vzkazová schránka a psací materiál: 1 000 Kč, dopravné a montáž instalace: 2 000 Kč, honoráře (kurátor, technik, facilitátoři programů): 15 000 Kč, materiál pro doprovodný program (workshop, diskuse): 5 000 Kč. Celková částka na jednu výstavu: 43 000 Kč (10 000 Kč pouze jednorázově – kyanotypie a telefonní mechanika).

Vernisáž: Proběhne první den instalace v každém zařízení, ideálně dopoledne. Zahájení krátkým přivítáním ředitele domova, představení výstavy kurátorem, doplněno malým občerstvením.

Aktivní samoobslužný program: Mapy slasti (tištěný formulář pro zakreslení zón rozkoše na těle, doplněno návodem na každém tiskopisu, výzva k vhození do intimní schránky), poslech nahrávek v telefonu (stačí zvednout sluchátko), možnost zanechat vzkaz (u telefonu rozmístěné menší papírky a psací potřeby vyzývající k zapsání myšlenky nebo emoce, také možnost vhodit do intimní schránky), anketa (dotazník s možností zakroužkovat nejčastěji prožívané emoce), mobilní stojan s fixami pro vzkazy určené očím dalších lidí.

Instalace výstavy: Výstavu nainstalují 2–3 členové týmu v odhadovaném čase 3–4 hodin. Instalace je jednoduchá, stačí rozložit exponáty na dovezené instalační prvky (stůl, věšák, paraván). Personálu bude předán stručný instruktážní manuál, jak vystavit a udržovat exponáty (zapojení telefonu ke zdroji, kontrola psacích potřeb apod.).

Provoz výstavy: Otevírací doba v souladu s režimem domova. Kurátorská přítomnost jednou týdně (2 h) pro asistenci, kontrolu instalace a případnou moderaci rozhovorů.

Ukončení výstavy: Sbalení expozice, odvoz exponátů, vyhodnocení a digitalizace dopisů a map slasti ze schránky. Odhadovaná časová dotace 3 hodiny.

Hodnocení výstavy: Kvantitativní (počet zapojených seniorů), kvalitativní (focus groups po ukončení výstavy, reflexe personálu i obyvatel). Následováno shrnující zprávou (do 2 týdnů po ukončení výstavního cyklu), která bude zaslána všem zapojeným domovům jako podklad pro další spolupráci.

8.2.4 Výstavní kontext

Výstava je svou velikostí a rozsahem koncipována tak, aby bylo možné ji nechat putovat po domovech pro seniory (kde je místa obvykle spíše nedostatek). Jednak bych tím ráda otevřela téma přímo v prostorech, kde k tomu zatím moc nedochází, v druhé řadě by mohlo jít o určitý způsob, jak získat další zájemce o rozhovor z řad rezidentů domovů pro seniory.

Klíčová je participativnost uměleckého výzkumu, která se může realizovat minimálně ve dvou rovinách – jednak formou spolupráce s participantem, v rovnocenném vztahu, nikoli tradiční nerovnováze (výzkumník-zkoumaný), ale také skrze publikum, kterému lze výsledky nejen prezentovat, ale lze s ním pracovat už v průběhu realizace výzkumu.⁹³² Vhodně užitá metodologie uměleckého výzkumu může napomoci s bouráním stereotypů, přerámováním a změnou perspektivy vnímání daného problému nejen výzkumníkem, ale i obecně, ke kterému se práce dostane.⁹³³ Mým cílem je tyto aspekty prostřednictvím výstavy naplnit a otevřít tím diskusi na více úrovních.

8.3 Budoucí plány, aktivity a výstupy

Tato práce je experimentální sondou do problematiky sexuality a intimity seniorů v prostředí pobytových sociálních zařízení. Je prvním krokem k dalšímu bádání a hledání alternativních

⁹³² LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020, s. 26–27.

⁹³³ Tamtéž, s. 25–26.

způsobů, jak toto téma nejen zviditelnit, ale také zlepšit podmínky v domovech, které se o seniory starají.

Jelikož bych ráda v projektu pokračovala i v rámci postgraduálního studia, otevírá se relativně široké pole možností, jak ke zkoumání naznačeného fenoménu přistupovat. Jednou z možností je realizace interaktivních setkání a workshopů, které se budou věnovat předestřenému tématu, otevírat diskusi a ovlivňovat náladu prostředí (část z nich je nastíněná v kurátorském libretu).

Další variantou je designérská tvorba: spoluprací s architekty by bylo možné navrhnout ideální podobu intimní místnosti pro domovy pro seniory, případně přijít s alternativním designovým řešením, které lze nabídnout domovům (například tvorba erotických pomůcek na míru potřebám seniorů apod.). Důležitá je i spolupráce s organizacemi, které se tématu sexuality seniorů aktivně věnují a mají vhled do problematiky.⁹³⁴ Spojit síly může pomoci vytvořit něco smysluplného.

Díky spolupráci se Studiem 60+ (Divadlo Husa na provázku) na nahrávkách výpovědí seniorů existuje možnost pokusit se s tímto amatérským souborem v budoucnu vytvořit a realizovat divadelní hru, která by mnou zkoumané téma zobrazovala. Tato varianta je zatím v řešení.

⁹³⁴ Freya, Elpida, Život 90 a další.

DISKUSE A LIMITY

Jelikož je moje práce zaměřená na metodologickou linii výzkumu, celá řada limitů je zmíněna už v kapitole 7 *Případové studie, vhledy*. I přesto je důležité zmínit sérii dalších omezení, která tento výzkum nese.

Respondenti se do studie zapojili dobrovolně, což nutně souvisí s tím, že o téma mají určitý zájem.⁹³⁵ To samo už zkresluje získané výsledky, protože jsou sondou do života těch, kteří jsou do určité míry otevření (jak komunikačně, tak sexuálně). Mnohem zajímavější by bylo získat data od respondentů, kteří hovořit nechtějí, bohužel je však není možné ke spolupráci nutit. S tím souvisí i možnosti (nebo spíše nemožnosti) v rovině samotných pečujících zařízení: V e-mailové komunikaci s dalšími výzkumníci, které se sexualitě na půdě domovů pro seniory věnují, mi bylo řečeno, že zkoumat toto téma v institucích, které sexualitu vůbec nevnímají jako něco, co by se mělo řešit, je prakticky nemožné a lze to pouze tam, kde už je diskuse na toto téma alespoň částečně otevřena. To je za mě mimořádně zkreslující způsob mapování problematiky – získaná zjištění pak hovoří o prostředích, která prochází změnou, a podávají tak deformovanou zprávu o tom, jak vypadá reálná situace. Vysvětluje to však skutečnost, proč o tomto tématu existuje tak malé množství kvalitních studií: bariér stojících v cestě plnohodnotným datům je zkrátka příliš mnoho. Moji respondenti byli z větší části elitní – jednak pro fakt, že si mohou dovolit hradit pobyt v soukromém pobytovém zařízení, dále pak proto, že jde až na výjimky o vysokoškolsky vzdělané jedince (což v kontextu Česka není pro generaci seniorů standardem, dominují středoškoláci bez maturity⁹³⁶) či přinejmenším osoby, které se během své profesní dráhy pohybovali na vedoucích pozicích. Současně jde o nereprezentativní vzorek z hlediska sexuální orientace a barvy pleti: všichni moji respondenti byli bílí heterosexuálové a bílé heterosexuálky. Vzorek není reprezentativní ani v poměru pohlaví⁹³⁷ (ten by musel být 2:3 ve prospěch žen, tedy celkem čtyři muži a šest žen; já hovořila s pěti ženami a pěti muži).

Co se týče původního záměru spolupracovat na projektu se studentkou fotografie z ITF, jednalo se o slepou cestu a tento konec považuji do velké míry za svou chybu. Spolupráce měla probíhat rovnocenně, já jsem však po vstupu do prostředí zjistila, že pohyb v domově není tak jednoduchý, jak by se mohlo zdát, klienti jsou uzavření a je těžké se k nim dostat. Na základě tohoto jsem vyhodnotila, že bude nejlepší nejdříve získat jejich důvěru

⁹³⁵ CHRASTINA a ŠPATENKOVÁ, *Sexualita a intimita v závěru života*, 2018, s. 149.

⁹³⁶ ČSÚ, *Senioři v datech*, 2025.

⁹³⁷ ČSÚ, *Senioři*, 2023.

a až pak přivést do prostředí fotografa. Tím jsem však studentku fotografie nepřímo vyřadila z projektu a sebe zatížila odpovědností „zajistit respondenty na focení“, protože fotografa chtěla nafotit snímky pro svůj školní projekt. Vzniklá asymetrie patrně postupně způsobila, že se fotografa od projektu mentálně odpojila, zatímco mně na něm čím dál více záleželo, až nakonec situace vyústila v to, že spolupráce na poslední chvíli neproběhla. Šlo o zajímavou zkušenost, byť poměrně náročnou. V důsledku se ukázalo jako hodnotné, že jsem snímky s respondenty nafotila sama, avšak v průběhu dvou let jsem se mnohokrát cítila velmi nepříjemně, protože klienti fotografování odmítali, a já tak zprostředkovaně selhávala.

Toho, že sociální vědy tím, jakým způsobem se ptají, často paradoxně spoluutvářejí a posilují normy (jaké užívají pojmy, čímž říkají, co je a co není přípustné)⁹³⁸ jsem si byla vědoma po celou dobu výzkumu, ale nebyla jsem s tím prakticky schopna nic dělat, protože nějaké názvosloví jsem použít musela. Sice jsem se snažila být maximálně otevřená vůči jakýmkoli odpovědím, ale nejsem si jistá, že to stačilo. Současně celá řada seniorů o tomto tématu hovořila takto otevřeně poprvé, což se projevilo i na formulacích a schopnosti vyjádřit myšlenku. Situaci ovlivňoval i aktuální stav jednotlivců. Do deníku výzkumnice jsem si v tomto kontextu zapsala: *„Je těžké se seniory hovořit o sexualitě, výsledek je často trochu zavádějící: složitější myšlenkové konstrukce na toto téma jsou obvykle schopni realizovat pouze aktivnější a psychicky orientovaní senioři, ale jejich sexualita často vypadá (i z toho důvodu, že jsou orientovaní a aktivní) jinak než sexualita seniorů, kteří mají například kognitivní deficit nebo jim obecně ubývá psychické síly (a často s nimi není možné na toto téma hovořit a získat tak relevantní data).“*⁹³⁹

V realizaci výtvarných výstupů mě potkalo také několik zádrhelů, a to jednak v podobě nezdařilých tisků na ručníky (viz kapitola 8.2.1 *Použité výtvarné techniky*), pak však také v tom, že během sprejování mluvícího telefonu (v době, kdy schnula první vrstva růžové) se nám do domu vloupal zloděj a z balkonu mi ukradl akrylové spreje i fixy zakoupené pro tento projekt, takže jsem musela pořizovat nové, což zpozdilo dokončení objektu). Navzdory veškerým pochybením a nepřízni osudu se mi podařilo diplomovou práci dokončit a přinést informace o tom, jak může vypadat intimní a sexuální život seniorů v pobytových zařízeních.

⁹³⁸ FAFEJTA, „Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti, 2016, s. 25-26.

⁹³⁹ Úryvek z deníku výzkumnice ze dne 24.3.2025.

ZÁVĚR

Cílem mého výzkumu je upozornit na marginalizované téma sexuality a intimity seniorů v domovech pro seniory a využít k jeho zkoumání i prezentaci takové umělecké metody, které by nejlépe posloužily meritů práce.

Nebylo nutné předstírat, že ve výzkumu nehraji žádnou roli a sbírám objektivní data, protože jako psycholog-výtvarník vím, že to není možné. Umělecký výzkum je našťastí cestou k propojení výzkumnického a uměleckého ducha, aniž by musela být z odborného výstupu odstraněna osobnost toho, kdo jej realizoval.⁹⁴⁰ Pro umělecký výzkum také neexistuje seznam šablon ani designů, podle kterých by se daly výzkumy realizovat, a to zejména proto, že každý projekt je jiný.⁹⁴¹ Během dvou let jsem se snažila nalézt ty nejvhodnější metody pro popis řešené problematiky. Prošla jsem několik slepých uliček a udělala mnoho chyb. Všechna zaškobrtnutí a pochybení se snažím v práci otevřeně popsat a usnadnit cestu dalším, kteří by o výzkum v podobném prostředí projevíli zájem.

Moje práce stojí na vydatné teoretické rešerši problematiky, pracuje s originálními daty (rozhovory), návrhy nových metod i uměleckými objekty, které během výzkumu vznikly. Výstupy rozhovorů s deseti respondenty, které byly realizovány během dvou let, zpracovávám jednak do metodologického desatera práce s tímto tématem a prostředím, ale zúročuji je hlavně skrze putovní výstavu zahrnující interaktivní artefakty (starý telefon, z jehož sluchátka zaznívají výpovědi jednotlivých seniorů; série fotografií kombinovaných se sítotiskovými nápisy; kyanotypii zpracované snímky pořízené v domově, exponované na vyřazených lůžkovinách). Podávám zprávu o zkoumaném prostředí, jejímž hlavním sdělením je, že sexualita a intimita v seniu má mnoho tváří, a i v kontextu relativně malého výzkumného vzorku (N=10) se na škále od *ukončení sexuálního života* po *aktivní sexuální život* ukazuje jako maximálně různorodá.

Diplomová práce zmapovala na vzorku deseti respondentů problematiku vnímání vlastního těla, intimity a sexuality seniorů v domovech pro seniory. Součástí výzkumu byla i jedna respondentka žijící mimo domov seniorů, sloužila ke komparaci s rezidenty domova. Z tematické analýzy vyplynulo, že se senioři mají tendenci se ve srovnání s vrstevníky hodnotit shovívavěji; jsou si vědomi přibývajících omezení a dalších aspektů stárnutí, ale obvykle se s nimi zvládají vyrovnat, přiblížit se vnitřní integritě. V oblasti intimity a vztahů

⁹⁴⁰ LEAVY, *Method meets art: arts-based research practice*, 2020.

⁹⁴¹ Tamtéž, s. 28-29.

je patrné, že i ve vyšším věku je možné navazovat vztahy, dokonce v uzavřeném prostředí domova. Podmínkou je však určité snížení požadavků na partnera (je-li laťka příliš vysoko, člověk snadno zůstane sám), roli hraje i celkové naladění jedince (pozitivita/negativita) a trocha štěstí (v domově se našel kompatibilní protějšek). V sexualitě je to různorodé, ne vždy se protne sexuální touha s možností se sexuálně realizovat. Některé páry v domově sexuálně abstinují, jiné naopak žijí velmi aktivně. Nezařazení jedinci pak sice touží, ale nemají své tužby s kým naplnit.

V oblasti případových studií, skrze něž proběhla analýza metodologická, se vyjevily čtyři základní linie: (1) Respondent versus prostředí, (2) Dynamika rozhovorů, (3) Výzkumnice versus respondent, (4) Longitudinální aspekty. Ukázalo se, že vnitřní struktura domovů (pevný denní režim, nedostatek soukromí) i neviditelné bariéry (pravidla, hierarchie) ovlivňují otevřenost seniorů v rozhovorech a jejich schopnost sdílet citlivé informace. Vztah mezi výzkumnicí a respondentem, prostředí rozhovoru, neverbální signály i humor formovaly hloubku a celkovou výtěžnost dialogu. Nepředvídatelné momenty – například změny nálad respondentů či kulturní aspekty – kladly vysoké nároky na adaptabilitu výzkumnice. V dualitě komunikačních partnerů v rozhovorech sehrály významnou roli stereotypní představy, a to v oboustranném slova smyslu. Kontinuální sebereflexe a vedení deníku výzkumnice však tyto okamžiky rozkrývá a v práci jsou zohledněny hned v několika různých kontextech. Opakované návraty do terénu umožnily sledovat proměny vztahů i proměny důvěry mezi respondenty a výzkumnicí, a přinesly vhled do toho, jak roční období, denní doba či progres chronických onemocnění ovlivňují ochotu seniorů otevírat se tématům sexuality a intimity.

Práce poukázala na to, že klíč k porozumění stárnoucí intimitě a sexualitě spočívá v citlivém přístupu spojeném s poctivou reflexí metodologie. Je prvním krokem k podrobnějšímu zmapování situace, které by mohlo vést k dalším akčním krokům s cílem umožnit seniorům v domovech prožívat svou sexualitu a intimitu důstojně a s radostí, budou-li si to přát.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

ANDERSON, Christina. *Cyanotype: The Blueprint in Contemporary Practice*. Focal Press, 2019. ISBN 978-1138338838.

BAGAROVÁ, Simona. *Hladím*. Praha: Bagarová Simona, 2024. ISBN 978-80-11-05151-8.

BAGAROVÁ, Simona. *Hořím*. Ve Zlíně: Pavel Jungmann, Archa, 2021. Varia. ISBN 978-80-87545-83-6.

BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouváná: o ženské práci*. České Budějovice: Veduta, 2017. ISBN 978-80-88030-21-8.

BARTOŠOVÁ, Linda. *Slast*. Radio Wave [online podcast]. 2024 [cit. 2025-04-20]. Dostupné z: <https://www.mujrozhlas.cz/slast>

BASTARÓS, María a Nacho M. SEGARRA. *Sexbook*. Bratislava: 82 Book and Design Shop, 2024. ISBN 9788069000063.

BATTOOL, Naila a Hina RIAZ. *Seasonality and Seasonal Psychiatric Disorders in Adults*. Pakistan Journal of Mental Health [online]. 2024, 1(1), 25-33 [cit. 2025-05-21]. Dostupné z: <https://pjmh.org/index.php/pjmh/article/view/14>

BRAZIENE, Agne, Jone VENCLOVIENE, Vidmantas VAIČIULIS, Dalia LUKŠIENE, Abdonas TAMOŠIUNAS, Irena MILVIDAITE, Ričardas RADIŠAUSKAS a Martin BOBAK. *Relationship between Depressive Symptoms and Weather Conditions*. International Journal of Environmental Research and Public Health [online]. 2022, 19(9) [cit. 2025-05-02]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.3390/ijerph19095069>

CASTRO MADARIAGA, Francisca Alejandra, Belén Estefanía GÓMEZ GARCÉS, Alicia CARRASCO PARRA a Jennifer FOSTER. *Sexuality behind bars in the female central penitentiary of Santiago, Chile: Unlocking the gendered binary*. Nursing Inquiry [online]. 2017, 24(1) [cit. 2025-05-04]. ISSN 1320-7881. Dostupné z: doi:10.1111/nin.12183

CENTER FOR ART AND MEDIA KARLSRUHE. *Aby Warburg - Biography* [online]. ZKM. [cit. 2025-05-04]. Dostupné z: <https://zkm.de/en/aby-warburg-biography>

CORNELL UNIVERSITY. *Mnemosyne: Meanderings through Aby Warburg's Atlas*. Cornell University [online]. 2025 [cit. 2025-05-04]. Dostupné z: <https://warburg.library.cornell.edu/about/aby-warburg/>

COX, Tracey. *Nejlepší sex začíná v 50: jak podpořit libido navzdory věku*. Praha: Euromedia Group, 2021. Esence. ISBN 978-80-242-7672-4.

ČESKÁ TELEVIZE. *Mise hledání lásky* [online]. 2025 [cit. 2025-05-03]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/16475359721-mise-hledani-lasky/>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Senioři v datech* [online]. [cit. 2025-05-17]. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/seniori-v-datech/domov>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Senioři* [online]. [cit. 2025-05-17]. Dostupné z: https://csu.gov.cz/seniori?pocet=10&start=0&skupiny=31&razeni=-datumVydani#data-v-mape___nadeji-doziti-pri-narozeni-zeny-65-a-vice-let

DICICCO-BLOOM, Barbara a Benjamin F CRABTREE. *The qualitative research interview*. Medical Education [online]. 2006, 40(4), 314-321 [cit. 2025-05-17]. ISSN 0308-0110. Dostupné z: doi:10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x

DIONIGI, Alberto a Carla CANESTRARI. *The role of laughter in cognitive-behavioral therapy: Case studies*. Discourse Studies [online]. 2018, 20(3), 323-339 [cit. 2025-05-03]. ISSN 1461-4456. Dostupné z: doi:10.1177/1461445618754426

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondent 1* [archiv výzkumnice]. 2023.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondent 4* [archiv výzkumnice]. 2024.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondent 5* [archiv výzkumnice]. 2024.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10* [archiv výzkumnice]. 2024.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 10* [archiv výzkumnice]. 2025.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 2* [archiv výzkumnice]. 2023.

DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 3* [archiv výzkumnice]. 2024.

- DOČKALOVÁ, Miloslava. *Autorizovaný rozhovor: respondentka 6* [archiv výzkumnice]. 2024.
- DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4138-3.
- EHRENFELD, Mally, Nili TABAK, Gila BRONNER a Rebecca BERGMAN. *Ethical dilemmas concerning sexuality of elderly patients suffering from dementia*. International Journal of Nursing Practice [online]. 1997, 3(4), 255-259 [cit. 2025-05-04]. ISSN 1322-7114. Dostupné z: doi:10.1111/j.1440-172X.1997.tb00110.x
- ELPIDA. *Seznamka pro seniory*. Elpida [online]. 2023 [cit. 2025-05-03]. Dostupné z: <https://elbot.cz/course/view.php?id=60>
- ERLE, Thorsten M. a Sascha TOPOLINSKI. *The grounded nature of psychological perspective-taking*. Journal of Personality and Social Psychology [online]. 2017, 112(5), 683-695 [cit. 2025-05-17]. ISSN 1939-1315. Dostupné z: doi:10.1037/pspa0000081
- FAFEJTA, Martin. *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1030-6.
- FREYA. *Sexualita nestárne: konference*. 2024.
- FUNK, Karel. *Provázení stářím a umíráním, aneb, O prolínání obou světů*. Praha: Malvern, 2014. Adam a Eva. ISBN 978-808-7580-707.
- G18 GALERIE FAKULTY MULTIMEDIÁLNÍCH KOMUNIKACÍ. *(Ne)viditelné vzory* [online]. [cit. 2025-05-17]. Dostupné z: <https://www.g18.cz/vystava/neviditelne-vzory/>
- GIDDENS, Anthony. *Proměna intimacy: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0175-5.
- GLAJCHOVÁ, Alena. *Zrození a stárnutí: dvě životní etapy optikou konceptu zranitelnosti*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2022. ISBN 978-80-261-1089-7.
- GRUSS, Peter. *Perspektivy stárnutí : z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-605-6.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie. ISBN 978-80-7419-152-7.
- HAUER, Tomáš. *S/krze postmoderní teorie*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0545-7.

HAVRÁNKOVÁ, Olga. *Sebevražednost seniorů*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4822-4.

HESSE-BIBER, Sharlene Nagy, ed. *Feminist research practice: A Primer*. 2. Los Angeles: SAGE, 2014. ISBN 978-1-4129-9497-2.

HOLM, Gunilla, Monica LONDEN a Jan-Erik MANSIKKA. *4.4 Interpreting Visual (and Verbal) Data: Teenagers' Views on Belonging to a Language Minority Group in Finland. International Handbook of Interpretation in Educational Research* [online]. Dordrecht: Springer Netherlands, 2015, 2015-11-26, , 753-781 [cit. 2025-05-17]. Springer International Handbooks of Education. ISBN 978-94-017-9281-3. Dostupné z: doi:10.1007/978-94-017-9282-0_36

HORNOVÁ, Lucie. *Praktický výzkum*. Brno : JAMU, 2023. ISBN 978-80-7460-218-4.

HORTON, Donald a R. RICHARD WOHL. *Mass Communication and Para-Social Interaction*. Psychiatry [online]. 2016, 2016-11-08, 19(3), 215-229 [cit. 2025-05-17]. ISSN 0033-2747. Dostupné z: doi:10.1080/00332747.1956.11023049

HROZENSKÁ, Martina a Dagmar DVOŘÁČKOVÁ. *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4139-0. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/socialni-pece-o-seniory-845/>

CHRASTINA, Jan a Naděžda ŠPATENKOVÁ. *Sexualita a intimita v závěru života*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018. Monografie. ISBN 978-80-244-5304-0.

JARCOVJÁKOVÁ, Libuše, ČERNÁ, Lucie a Ania NAŁĘCKA-MILACH, ed. *T Club*. Prague: Untitled, 2024. ISBN 978-80-907568-6-1.

JIRÁK, Roman, Iva HOLMEROVÁ a Claudia BORZOVÁ. *Demence a jiné poruchy paměti: komunikace a každodenní péče*. Praha: Grada, 2009. Sestra. ISBN 978-802-4724-546.

JIRÁK, Roman. *Gerontopsychiatrie*. Praha: Galén, c2013. ISBN 978-80-7262-873-5.

JOBERTOVÁ, Daniela a Alice KOUBOVÁ, ed. *Artistic research: is there some method?* Prague: Academy of Performing Arts, 2017. ISBN 978-80-7331-472-9.

KALVACH, Zdeněk a Alice ONDERKOVÁ. *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*. Praha: Galén, 2006. Care. ISBN 80-726-2455-5.

KARAKOSE, Selin, Martina LUCHETTI, Yannick STEPHAN, Angelina R. SUTIN a Antonio TERRACCIANO. *Marital status and risk of dementia over 18 years: Surprising findings from the National Alzheimer's Coordinating Center* [online]. 2025, 21(3) [cit. 2025-04-20]. ISSN 1552-5260. Dostupné z: doi:10.1002/alz.70072

KATEDRA INFORMAČNÍCH STUDIÍ A KNIHOVNICTVÍ [KISK] NA FF MU. *100 metod* [online]. 2025 [cit. 2025-04-27]. Dostupné z: <https://kisk.phil.muni.cz/100metod>

KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-033-9.

KNEALE, Dylan, Josie HENLEY, James THOMAS a Robert FRENCH. *Inequalities in older LGBT people's health and care needs in the United Kingdom: a systematic scoping review*. Ageing and Society [online]. 2021, 41(3), 493-515 [cit. 2025-05-04]. ISSN 0144-686X. Dostupné z: doi:10.1017/S0144686X19001326

KUNSTHALLE PRAHA. *Kristýna a Marek Milde: Volání lesa* [online]. KUNSTHALLE PRAHA. [cit. 2025-05-17]. Dostupné z: <https://www.kunsthallepraha.org/udalosti/kristyna-a-marek-milde-volani-lesa>

KUTÁLKOVÁ, Petra, Anna TŮMOVÁ a Lucie ŠÍDOVÁ. *Sexualita, intimita a vztahy v prostředí domovů pro seniory a seniorky* [online]. 2024 [cit. 2025-05-13]. Dostupné z: https://www.freya.live/files_public/elfinder/Konference_Grande_Finale.pdf

LAKIN, Jessica L., Valerie E. JEFFERIS, Clara Michelle CHENG a Tanya L. CHARTRAND. *The Chameleon Effect as Social Glue: Evidence for the Evolutionary Significance of Nonconscious Mimicry*. Journal of Nonverbal Behavior [online]. 2003, 27(3), 145-162 [cit. 2025-05-11]. ISSN 01915886. Dostupné z: doi:10.1023/A:1025389814290

LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie. 2., aktualiz. vyd.* Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1284-9. Dostupné také z: <http://krameriusndk.nkp.cz/search/handle/uuid:b8a98c30-78ae-11e5-9690-005056827e51>

LAUDER, Silvie. *V pasti pohlaví: o politice, péči, sexu, násilí a postavení žen v Česku*. Brno: Host, 2023. ISBN 978-80-275-1590-5. Dostupné také z: <https://www.palmknihy.cz/kniha/380190>

LEAVY, Patricia. *Method meets art: arts-based research practice. Third edition*. New York: The Guilford Press, [2020]. ISBN 978-1-4625-3897-3.

LECNAŘOVÁ, Petra. *Máme právo žít běžným partnerským a sexuální životem: a ohlédnutí k začátkům rozvoje sexuální asistence v České republice*. Jindřichův Hradec: Epika, Jan Medek, [2022]. ISBN 978-80-7608-078-2.

LGBT senioři/rky - *neviditelná menšina: situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče = LGBT older adults - an invisible minority : the situation of ageing lesbian, gay, bisexual and transgender people in the Czech Republic and the perspectives of LGBT-friendly health and social care*. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu, 2016. Výzkumná zpráva. ISBN 978-80-88175-07-0. Dostupné také z: <http://proud.cz/o-proudu/dokumenty.html>

LISTER, Kate. *Podivuhodná historie sexu*. V Praze: Paseka, 2022. ISBN 978-80-7637-287-0. Dostupné také z: <https://www.palmknihy.cz/kniha/359292>

LOUČKOVÁ, Ivana. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studijní texty. ISBN 978-80-86429-79-3.

LUKASOVÁ, Marie a Adéla HRADILOVÁ. *Ochrana práv seniorů v instituci s důrazem na osoby s demencí*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, c2014. ISBN 978-80-87949-03-0.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb: 2., aktualizované a doplněné vydání*. Grada, 2020. ISBN 978-80-271-1638-6. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/pece-o-seniory-v-pobytovyh-zarizenich-socialnich-sluzeb-6820/>

MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2019. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-285-2.

MOORE, Thomas. *Kniha o lásce a přátelství: Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-717-8160-6.

MOTAL, Jan. *Od uměleckého výzkumu k radikálnímu bádání, od vědy k diplomacii. Polemický esej*. ArteActa [online]. 2018, 2018-6-15, 1(1), 18-33 [cit. 2025-02-13]. ISSN 25711695. Dostupné z: doi:10.62804/aa.2018.002

MÜHLPACHR, Pavel. *Životní styl seniorů*. Brno: MSD, 2017. ISBN 978-80-7392-265-8.

- PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatrická diagnostika*. Praha: Scientia medica, 1994. Medicína a praxe. ISBN 80-855-2632-8. Dostupné také z: <http://kramerusndk.nkp.cz/search/handle/uuid:d61bb780-b142-11ea-b68c-005056827e52>
- PAVLÁSEK, Michal a Jana NOSKOVÁ. *Když výzkum, tak kvalitativní : serpentínami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita : Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno, 2013. ISBN 978-80-87112-75-5.
- PIDRMAN, Vladimír. *Deprese seniorů. 2. přeprac. a rozš. vyd.* Praha: Maxdorf, 2010. ISBN 978-80-7345-218-6.
- Pink EXPO: konference. 2024.
- PLÄ, Jüne. *Klub rozkoše: tipy a vychytávky pro kvalitní sexuální život*. Bratislava, 2023. ISBN 978-80-69000-00-1.
- PONDĚLÍČEK, Ivo. *Stárnutí: osobnost a sexualita*. Druhé. Praha: Avicenum, 1987.
- PRUDKÁ, Šárka. *Sociální služby pro seniory v kontextu sociální politiky*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-839-0.
- ROTTER, Hans. *Sexualita a křesťanská morálka*. Praha: Vyšehrad, 2003. Cesty. ISBN 80-702-1669-7.
- RYAN, Christopher a Cacilda JETHÁ. *Na počátku byl sex: kořeny moderní sexuality : jak se dáváme dohromady a proč se rozcházíme*. Praha: Argo, 2014. Zip. ISBN 978-802-5711-699.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem : [vývojová psychologie] : přepracované vydání. 3.* Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.
- SECONDARY ARCHIVE. *Kundy Crew* [online]. [cit. 2025-05-15]. Dostupné z: <https://secondaryarchive.org/artists/kundy-crew/>
- Stop násilí na seniorech* [informační materiál]. Občanské sdružení Život 90, 2006. ISBN 978-80-254-6876-0.
- SWAMINATH, G. 'Joke's A Part': In defence of humour. *Indian Journal of Psychiatry* [online]. 2006, 48(3) [cit. 2025-05-02]. ISSN 0019-5545. Dostupné z: doi:10.4103/0019-5545.31581
- ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén, 2014. ISBN 978-80-7492-138-4.

ŠRÁMKOVÁ, Taťána. *Mužské stárnutí z pohledu sexuologa*. Praha: Grada Publishing, 2023. ISBN 978-80-271-3525-7.

ŠTĚRBOVÁ, Dana a Miluše RAŠKOVÁ. *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě, včetně osob s mentálním postižením*. 2. vydání. Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-244-5026-1. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/specifika-komunikace-ve-vztahu-k-sexualite-i-pomahajici-profese-ve-vztahu-k-sexualite-vcetne-osob-s-mentalnim-postizenim-12761/>

ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*. Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2726-7. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/soudoba-sociologie-iv-aktualni-a-kazdodenni-5498/>

THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6. Dostupné také z: <http://krameriusndk.nkp.cz/search/handle/uuid:5ab7e2f0-ed74-11e8-bc37-005056827e51>

TODDE, Ilaria, Karin SCHÖNPFLUG, Brigitte TEMEL, Viktoria EBERHARDT, Bárbara ROMERO a Steph FLORQUIN. *Making the invisible visible: a first analysis of older lesbians lived experiences* [online]. 2023, , 1-40 [cit. 2025-05-04]. Dostupné z: https://europeanlesbianconference.org/wp-content/uploads/2023/03/Making-the-Invisible-Visible-an-analysis-of-older-lesbians-lived-experiences_ELC-research.pdf

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VAN HOUT, Marie Claire, Ulla-Britt KLANKWARTH a Heino STÖVER. *Conjugal visitation rights, privileges and standards of provision inside European prisons: A socio-legal study of extant literature* [online]. 2025, 374 [cit. 2025-05-04]. ISSN 02779536. Dostupné z: doi:10.1016/j.socscimed.2025.117879

VENGLÁŘOVÁ, Martina a Petr EISNER. *Sexualita osob s postižením a znevýhodněním*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0373-5.

VENGLÁŘOVÁ, Martina. *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. Grada, 2007. ISBN 978-80-247-6497-9. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/problematicke-situace-v-peci-o-seniory-2805/>

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. *Návštěvy odsouzených* [online]. 2025 [cit. 2025-05-04]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice->

znojmo/sekce/navstevy-odsouzenych-dle-ustanoveni-19-zakona-c-1691999-sb-o-vykonu-trestu-odneti-svobody-1

VIDOVIČOVÁ, Lucie, Marcela PETROVÁ KAFKOVÁ, Barbora HUBATKOVÁ a Lucie GALČANOVÁ BATISTA. *Stárnutí na venkově: podoby aktivního stáří a kvalita života v rurálních oblastech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Studie. ISBN 978-80-7419-280-7.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2008. Ediční řada disertačních prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-4627-6.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie. ISBN 978-80-7419-141-1. Dostupné také z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=5320678>

VITOUŠOVÁ, Petra. BÍLÝ KRUH BEZPEČÍ. *Chraňte své bezpečí: soubor rad a informací pro seniory* [online PDF]. 2. Reklamní agentura P&M, 2003, 6 s. [cit. 2025-02-22].

VLADU, Alexandra, Natasha KALEBIC, Jody AUDLEY, Alisa STEVENS a Pamela J. TAYLOR. *Benefits and risks of conjugal visits in prison: A systematic literature review. Criminal Behaviour and Mental Health* [online]. 2021, 31(5), 343-361 [cit. 2025-05-04]. ISSN 0957-9664. Dostupné z: doi:10.1002/cbm.2215

WALKER, Alan a Lucie KELLNEROVA KALVACHOVÁ. *Budoucnost stárnutí v Evropě: dlouhověkost jako kapitál*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2021. ISBN 978-80-88084-31-0.

WALSH, Danny. *Skupinové hry a činnosti pro seniory*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-717-8970-4.

WEISS, Petr. *Etické otázky v psychologii*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-845-6.

ZAJONC, Robert B. *Attitudinal effects of mere exposure. Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1968, 9(2, Pt.2), 1-27 [cit. 2025-05-17]. ISSN 1939-1315. Dostupné z: doi:10.1037/h0025848

Zlín Design Week: *Design pro všechny*. 2023.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A

UTB Univerzita Tomáše Bati

ITF Institut tvůrčí fotografie v Opavě

LDN Léčebna dlouhodobě nemocných

ČSÚ Český statistický úřad

EU Evropská unie

MD Miloslava Dočkalová (výzkumnice)

PP Pečující personál

R1 Respondent 1

R2 Respondentka 2

R3 Respondentka 3

R4 Respondent 4

R5 Respondent 5

R6 Respondentka 6

R10 Respondentka 10

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P I: CHARAKTERISTIKY RESPONDENTŮ

Příloha je dokument ve formátu .PDF obsahující charakteristiky jednotlivých respondentů (1-10). Soubor obsahuje také informaci o počtu setkání a délce nahrávaných rozhovorů. Objem nahrávek překročil 23 hodin. Dokument je dostupný na odkazu na konci seznamu.

Příloha P II: SEZNAM OTÁZEK K POLOSTRUKTUROVANÉMU ROZHOVORU

Příloha je dokument ve formátu .PDF obsahující kompletní seznam otázek k vedení polostrukturovaných rozhovorů s respondenty z domovů pro seniory. Obsahuje 12 tematických okruhů a téměř 200 otázek. Dokument je dostupný na odkazu na konci seznamu.

Příloha P III: MAPA SLASTI – FORMULÁŘ, KRESEBNÉ VÝSTUPY KLIENTŮ

Příloha je složka, ve které se nachází soubor .pdf s návrhem vzhledu Mapy slasti, která je součástí výstavy. Součástí složky jsou kresebné výstupy z pilotní administrace Mapy slasti a Kresby intenzivního sexuálního zážitku. Složka je dostupná na odkazu na konci seznamu.

Příloha P IV: FOTOGRAFIE Z TERÉNU

Příloha je složka obsahující fotografie z terénu – z návštěv domova pro seniory. Jedná se o původní, mnou pořízené fotografie na Nikon D610. Fotografie zachycující respondenty prošly autorizací a jejich užití je ošetřeno informovanými souhlasy. Složka je dostupná na odkazu na konci seznamu.

Příloha P V: DOKUMENTACE PROCESU TVORBY

Příloha je složka obsahující fotografie a videa z procesu tvorby výtvarných výstupů. Jde o snímky a časosběrná videa zachycující vznik „mluvícího telefonu“, kyanotypií a sítotisků. Složka je dostupná na odkazu na konci seznamu.

Příloha P VI: SEZNAM VYBRANÝCH CITACÍ RESPONDENTŮ, AUDIOSTOPA

Příloha je složka obsahující dva dokumenty ve formátu .pdf a audio stopu ve formátu .wav. V prvním dokumentu jsou podklady pro dabing pro ženské hlasy (seznam výroků respondentek 2, 3, 6 a 10), ve druhém dokumentu jsou podklady pro dabing mužských hlasů (seznam výroků respondentů 1, 4 a 5). Tři zvukové stopy (sestříhané výroky) jsou nahrány do „mluvícího telefonu“, který je popsán v kurátorském libretu. V nahrávce zaznívají hlasy Evy Svitákové, Jiřího Priessnitze, Jiřiny Ulmové, Blanky Černé, Jiřího Dobeše, Pavla

Zlámala a Anny Ulmové. o střih a finální formu se laskavě postaral Jan Navrátil (Městské divadlo Brno). Složka je dostupná na odkazu na konci seznamu.

Příloha P VII: DATA MANAGEMENT PLAN

Příloha je dokument, který jsem zasílala etické komisi UTB k posouzení. Dokument je dostupný na odkazu na konci seznamu.

Odkaz: https://drive.google.com/drive/folders/1tEC2mSMaivEzXwZVjUwCVQK0hE5b-HWI?usp=share_link